

VLIV MAJETKOVÝCH POMĚRŮ A POVOLÁNÍ NA SŇATKOVÝ VĚK VE STAŇKOVĚ V 19. STOLETÍ

Lukáš Bozděch

Influence of Wealth and Occupation on Age at Marriage in Staňkov
in the 19th Century

Abstract: The aim of this study is to analyse, whether in the 19th century age at marriage depended on socioeconomic factors, namely on wealth and occupation of the husband, husband's father and bride's father. Age at marriage rose in the first half of the 19th century, but at the end of the century was even lower than at its start. This paper also tries to determine, whether these changes in the age at marriage were happening simultaneously in the entire population or whether they were mostly the result of changes in the social structure of the population. Data for this analysis were gathered from registers from Staňkov, a small town in southwestern Bohemia.

Historická demografie, 2020, 44:2: 145–178

Key words: age at marriage, 19th century, wealth, occupation, Bohemia

Contact: Mgr. Lukáš Bozděch, Ph.D.,

Ostravská 627, Praha 9, 19900; lukas.bozdech@gmail.com

Úvod

Sňatečnost měla ve společnostech, které neomezovaly počet narozených dětí, zásadní vliv na úroveň plodnosti, protože rození dětí se mělo podle zvyklostí a církevních předpisů odehrávat výhradně v rámci manželství. V českých zemích na počátku 19. století dosahovaly ukazatele sňatečnosti vysokých hodnot. Hrubá míra sňatečnosti se pohybovala okolo 8 sňatků na 1000 obyvatel. Vysoká úroveň sňatečnosti způsobovala nízký podíl trvale svobodných lidí, přičemž se obvykle jednalo o ty, kteří neměli dostatečný majetek, aby dostali povolení k sňatku.^[1]

Souvislosti sňatkového věku a počtu dětí narozených v manželství si všiml už John Malthus a odkládání sňatků do vyššího věku považoval za nejlepší způsob, jak zamezit nekontrolovanému růstu populace.^[2] V českých zemích se průměrný věk při prvním sňatku na počátku 19. století pohyboval mezi 23–24 lety u žen a 26–28 let u mužů.^[3] Od dvacátých let 19. století však došlo ke zvýšení sňatkového věku o 2–3 roky. Až dvě třetiny nevěst byly starší než 25 let a asi polovině ženichů bylo

[1] Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 208.

[2] Thomas MALTHUS, *An Essay on the Principle of Population*, London 1798, s. 17–31.

[3] L. FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti*, s. 208.

nad 30 let.^[4] Tento trend se zase obrátil v sedmdesátých letech, kdy začal sňatkový věk klesat a navíc míra sňatečnosti přestala tak úzce souviset s úrovní plodnosti.^[5]

Předkládaná studie se zabývá sňatkovým věkem v obci Staňkov na okrese Domažlice v 19. století a zaměřuje se na rozdíly v průměrném sňatkovém věku v jednotlivých skupinách obyvatelstva podle sociálního postavení. Výchozí data pro tuto práci byla získána jmennou excerpcí římskokatolických matrik pro Staňkov mezi lety 1800 a 1900. Z nich bylo pomocí metody rekonstrukce rodin sestaveno 899 rodinných listů, které byly využity pro analýzu. Tato práce si klade za cíl zkoumat sňatkový věk v závislosti na sociálním postavení a snaží se zjistit, zda se jeho změny pozorované na celospolečenské úrovni odehrávaly ve všech vrstvách společnosti současně nebo zda se na nich podílelo především měnící se složení obyvatelstva.

Vzhledem k tomu, že dobová statistika údaje o diferenční sňatečnosti neposkytovala, zkoumaly se obvykle případné rozdíly v reprodukčním chování obyvatelstva podle sociálního postavení nepřímo, tj. pomocí regionálních rozdílů, protože jednotlivé oblasti se v 19. století od sebe již odlišovaly skladbou obyvatelstva.^[6] Přesnější představu přinesly jen nemnohé lokální sondy, které tento ukazatel zkoumaly přímo.^[7] Problematika rozdílů v demografickém chování podle sociálního postavení tak zůstává poměrně málo probádaným tématem.

Staňkov

Zkoumanou lokalitou je obec Staňkov nacházející se v okrese Domažlice na rozhraní Plaské pahorkatiny a Švihovské vrchoviny v nadmořské výšce přibližně 350 až 400 m n. m.^[8] Obcí protéká řeka Radbuza, která ji rozděluje na dvě části. Obě části byly v minulosti samostatnými obcemi a k jejich sloučení došlo až v roce 1938. Do té doby existoval Staňkov Městys (v německých zápisech Markt Stankau), dnes Staňkov I, na levém břehu Radbuzy a Staňkov Ves (Dorf Stankau), dnes Staňkov II, na pravém břehu. Oficiálně byl Staňkov povýšen na město až v roce

[4] Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 162.

[5] L. FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti*, s. 216.

[6] Tamtéž, s. 211.

[7] Např. Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 386–389; Alice VELKOVÁ, *Výzkum sociální mobility na příkladu generace narozené v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 197–198; Alice KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí a jejich sourozenců na Štáhlavsku v 18. a na počátku 19. století*, *Historická demografie* 22, 1998, s. 152–163; Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 84.

[8] Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI., Pro-S*, Praha 2004, s. 828.

1960.^[9] Podle zápisu v kronice z roku 1923 „výstavností zvláštní neb památností se Staňkov honositi nemůže“.^[10]

Přestože obě části obce leží v těsné blízkosti a jsou oddělené jen nevelkou řekou, poměrně výrazně se od sebe v minulosti lišily. Jak již název napovídá, tak Staňkov Ves byl dlouhou dobu v podstatě pouze zemědělskou vesnicí, naopak ve Staňkově Městysi žili kromě sedláků také řemeslníci a obchodníci. Také některá privilegia byla udělována pouze Staňkovu Městysi. Bylo to v roce 1602 právo vařit ječmenové a pšeničné pivo, roku 1639 mýtní privilegium, tzn. právo vybírat mýto na mostě přes Radbuzu, a v roce 1690 právo pořádat dva výroční trhy a také týdenní trh každé pondělí.^[11] K tradičním povoláním patřilo ševcovské řemeslo, které mělo ve Staňkově tradici, protože existence ševcovského cechu je doložena od roku 1695. Silně zastoupeni byli také soukeníci. Jejich sukna a polosukna rozličných barev nacházela odbytu nejen v nejbližším okolí, ale byla vyvážena i do Německa.^[12] Vlivem konkurence tovární výroby však v 19. století došlo k velkému úpadku tohoto řemesla. Podle odhadů kroniky z roku 1923 zaměstnávalo v první polovině 19. století soukenictví 40 až 50 % obyvatel.^[13] Zemědělství ve Staňkově nebylo příliš rozvinuté. Hodně se zde pěstoval len a z dobytka se nejvíce chovaly ovce a prasata.^[14]

Ačkoliv v horšovskotýnském okrese, kam tehdy Staňkov náležel, nedošlo v 19. století k velkému rozvoji průmyslu,^[15] v případě Staňkova samotného to úplně neplatilo. V primitivních podmínkách se zde těžilo uhlí již od počátku 19. století a od roku 1839 byly v nedalekých lesích otevírány kamenouhelné doly.^[16] Uhelné doly v okolí Staňkova ale měly pouze lokální význam a splňovaly všechna kritéria pro označení uhelný minirevír – těžba trvala jen několik dekád, horníci se rekrutovali z místního obyvatelstva a žili venkovským způsobem života.^[17] V blízkosti obce se také již od první poloviny 18. století těžila olovená a zinková ruda, a to až do roku 1905, kdy důl vyhořel a posléze zanikl. Velký rozvoj do Staňkova přinesl rok 1861, kdy byla otevřena Česká západní dráha, která procházela Staňkovem Vší

[9] Věra STEINBACHOVÁ a kol., *Staňkov: 775 let*, Plzeň 2008, s. 16.

[10] Státní okresní archiv Domažlice (dále SOKA Domažlice), fond Archiv města Staňkov, inv. č. 1475, Kronika města Staňkov 1922–1931, s. 5.

[11] Tamtéž, s. 42.

[12] Tamtéž, s. 8.

[13] Tamtéž, s. 8.

[14] Věra STEINBACHOVÁ, *750 let Staňkova (historie a současnost města) 1233–1983*, Staňkov 1983, s. 13.

[15] Srov. Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 323.

[16] K. KUČA, *Města a městečka*, s. 831.

[17] Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Opava 2002, s. 75.

a spojovala Bavorsko a Plzeň, později i Prahu. Dobré dopravní spojení a dostatek surovin přispěly k tomu, že ve Staňkově začaly vznikat průmyslové podniky. Josef Ziegler vybudoval ve Staňkově Vsi v letech 1867–1869 skelné hutě a továrnu na zrcadlové a lité sklo, která využívala místní uhlí.^[18] Výrobky ze staňkovské sklárny se brzy začaly vyvážet do celé Evropy.^[19] Ve Staňkově Městysi byla postavena v letech 1872–1873 budova nového akciového pivovaru a díky nalezištím kvalitní cihlářské hlíny vzniklo ve Staňkově a nejbližším okolí i několik cihelen.^[20]

Staňkov měl v roce 1836 celkem 1167 obyvatel (Staňkov Městys 713 a Staňkov Ves 454),^[21] ovšem tento počet do konce 19. století rychle stoupal. Při sčítání v roce 1900 už bylo zjištěno ve Staňkově Městysi 1358 obyvatel a ve Staňkově Vsi, který se díky železnici rychle rozrůstal, dokonce 1689 obyvatel (celkem 3047).^[22] Přestože byl Staňkov menší obcí v relativně zaostávajícím regionu, měl díky rozvoji průmyslu na konci 19. století kladné migrační saldo, což bylo na tehdejší dobu u obcí této velikosti velmi neobvyklé. Venkovské oblasti mívaly v té době obvykle poměrně velké ztráty stěhováním, jak dokazují např. studie o vývoji obyvatelstva v Žitenicích^[23] nebo v Lochenicích.^[24] Největší příliv obyvatel do Staňkova proběhl mezi lety 1880 a 1890, kdy přibýlo stěhováním 298 obyvatel, z čehož na Staňkov Ves připadalo 277 lidí a na Staňkov Městys dalších 21.^[25] Jednalo se ve značné míře o německy mluvící imigranty hlavně z příhraničních částí domažlického okresu, což se projevilo i na národnostním složení obce. Zatímco v roce 1880 žilo ve Staňkově jen 194 Němců (10,1 % z celkového počtu obyvatel), o 10 let později to bylo už 596 (23,4 %).^[26]

Zdroje dat

Zdrojem dat pro tuto práci byly římskokatolické matriky pro obec Staňkov, jež jsou v současnosti uloženy ve Státním oblastním archivu v Plzni a jsou přístupné

[18] K. KUČA, *Města a městečka*, s. 831.

[19] V. STEINBACHOVÁ a kol., *Staňkov*, s. 24–29.

[20] K. KUČA, *Města a městečka*, s. 831.

[21] SOKA Domažlice, fond Archiv města Staňkov, inv. č. 1475, Kronika města Staňkov 1922–1931, s. 92.

[22] *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011*, Praha 2015, <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015> (20. 8. 2018).

[23] Markéta VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic v 19. století*, *Historická demografie* 35, 2006, s. 151.

[24] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 75.

[25] Lukáš BOZDĚCH, *Vývoj obyvatelstva Staňkova v 19. století. Diplomová práce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy*, Praha 2012, s. 17.

[26] *Počet obyvatelstva v sudetských zemích 1869–1914*, Zprávy ústředního statistického úřadu 22, 1941, s. 562.

online.^[27] Předmětem výzkumu byly sňatky zapsané v těchto matrikách, které byly uzavřeny mezi lety 1800 a 1900, kde měl ženich jako své bydliště uvedené Staňkov Městys nebo Staňkov Ves. Z každého zápisu o sňatku byl zaznamenán kromě sňatkového věku (věk uvedený v matrikách oddaných byl chápán jako dokončený věk) také záznam o sociálním postavení či povolání u ženicha, ženichova otce a nevěstina otce. U nevěst nebyl v drtivé většině případů tento údaj uveden, takže jejich postavení nebylo sledováno.^[28]

Celkem byly excerpovány údaje o 899 sňatcích ze staňkovských sňatkových kohort 1800 až 1900. Vzhledem k tomu, že se počet obyvatel Staňkova v průběhu 19. století výrazně zvyšoval, není překvapivé, že na konci studovaného období bylo zaznamenaných událostí podstatně více než na počátku.

TABULKA 1. POČTY EXCERPOVANÝCH SŇATKŮ, STAŇKOV, 1800–1900
NUMBER OF EXCERPTED MARRIAGES, STAŇKOV, 1800–1900

Období	Počet sňatků
1800–1809	45
1810–1819	51
1820–1829	62
1830–1839	79
1840–1849	78
1850–1859	66
1860–1869	94
1870–1879	115
1880–1889	103
1890–1900	206
1800–1900	899

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Zpracování sociální skladby obyvatelstva

Pro badatele by bylo nejvhodnější, pokud by mohli obyvatelstvo rozdělit do předem připravených kategorií, které by měly jasnou a přesnou definici a odpovídaly by stavům či třídám v sociální stratifikaci. Vzhledem k povaze pramenů, z nichž lze čerpat, tj. církevních matrik, ale takováto varianta nepřichází v úvahu,

[27] Státní oblastní archiv v Plzni (dále SOA v Plzni), Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, matriky oddaných, inv. č. 12, 13, 14, 15, 27, 28, 29, www.portafontium.eu.

[28] Několik nevěst bylo uvedených jako děvečka, ale jednalo se jen o jednotlivé případy.

protože lze vycházet pouze z označení, která se vyskytují v matrikách a která pro popis obyvatel použili tehdejší faráři. Stejně jako se v průběhu času vyvíjel matriční zápis, proměňovaly se také termíny, kterými byly označovány jednotlivé osoby v matrikách. V nejstarších matrikách, bylo-li vůbec nějaké postavení či povolání jednotlivce uvedeno, se hledělo na majetek člověka či rodiny (sedlák, podruh apod.). V průběhu 19. století se začínalo zohledňovat také povolání, které v posledních dekadách 19. století bylo zapisováno už velmi často. Realita byla ovšem taková, že faráři zapisovali povolání či postavení lidí poměrně volně a používali množství výrazů.

Při kategorizaci podle sociálního postavení si badatel nejprve musí určit, podle jakého aspektu hodlá obyvatele dělit. Ve venkovských oblastech s převahou zemědělství se nabízí dělení podle velikosti usedlostí, na kterých hospodařili, nebo podle způsobu obživy. Nejsnáze zařaditelní jsou sedláci živící se pouze zemědělstvím, ale v případě ostatních obyvatel je situace poněkud méně jednoznačná. Mnoho termínů, např. chalupník, se může ve svém významu lišit podle místa či epochy zkoumání.^[29] Dalším problémem v těchto děleních je především to, že zatímco domkář či podruh označuje vztah k vlastnictví nemovitosti, řemeslník či dělník odkazuje ke způsobu obživy. Je jistě velmi pravděpodobné, že např. celá řada domkářů vykonávala nějaké řemeslo a obdobně i mnoho řemeslníků vlastnilo dům, přestože to nemuselo být v zápise explicitně uvedeno. Zařazení takových lidí do jednotlivých skupin pak do značné míry závisí na tom, jak se farář tohoto člověka rozhodl zapsat. Pokud tedy někdo byl zároveň např. domkář a švec, mohl být určitě v matrice zapsán pouze jako domkář nebo pouze jako švec, ale stejně tak mohly být uvedeny údaje oba. Řada lidí by tedy mohla patřit do více kategorií a je problematické, které z hledisek upřednostnit. Možností řešení by bylo vytvoření samostatné kategorie (např. domkář + řemeslník), ale při tomto postupu hrozí vznik „příliš“ podrobné klasifikace, v níž nebude možné zajistit dostatečně velké počty případů, které by bylo možno analyzovat. Pro potřeby této práce je však žádoucí zajištění co největšího počtu případů v jednotlivých kategoriích, čemuž lépe vyhovuje třídění s malým množstvím kategorií. Klasifikace s velkým množstvím kategorií jsou vhodné spíše pro co nejpřesnější popis složení společnosti v daném období, což zde ovšem není cílem.

Z výše uvedených důvodů bylo řešením vytvoření dvojí sociální klasifikace – podle vlastnictví nemovitosti a podle způsobu obživy. Tímto způsobem je možné populaci rozdělit nej přesněji. Není tak nutno rozhodovat, zda např. člověka uvedeného jako podruha a zedníka zařadit mezi vrstvu podruhů nebo vrstvu řemeslníků. Dělení tedy bylo dvojí, takže tento člověk mohl být jednoznačně zařazen podle vlastnictví nemovitosti mezi podruhy a podle způsobu obživy mezi řemeslníky.

[29] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 44; Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, Český časopis historický 98, 2000, s. 759.

Dalším problémem je také rozhodnutí o tom, či sociální postavení se vlastně má analyzovat. Věra Kalousková ve své studii Lochenic zjišťovala tento údaj u novomanželů při sňatku. Pokud ovšem tento údaj nebyl k dispozici, zapisovala postavení otce či v případě nemanželských dětí postavení matky.^[30] Při studiu Štáhlavska byla sociální kategorie svobodných snoubenců dána postavením jejich otců, v případě vdovců pak jejich vlastní situací a v případě vdov postavením jejich zemřelých manželů.^[31] Obdobný postup byl použit i ve studii Dobrovic.^[32] V analýze Libčan sledovala Alexandra Šikulová postavení ženichů a v případě, že nebylo uvedeno, použila postavení jejich otce. Stejně tak postupovala i u nevěst, ale v jejich případě se zápis o povolání vyskytoval pouze zřídka, a tak byla drtivá většina nevěst zařazena podle svého otce.^[33] Vzhledem k tomu, že pro potřeby této práce byly z matrik zapisovány údaje o ženichovi, otci ženicha i otci nevěsty, bylo možné analyzovat sňatkový věk podle všech těchto kritérií a výsledky porovnat.

Třídění snoubenců podle vlastnictví nemovitosti

První ze dvou klasifikací je třídění obyvatelstva podle vlastnictví nemovitosti. Hlavně na venkově bylo vlastnictví nemovitosti v minulosti hlavním kritériem, podle kterého šlo určit postavení jednotlivce ve společnosti. V souvislosti s modernizací a industrializací, která vytvářela nová povolání a možnosti výdělků např. na železnici či v dělnických profesích, sice ztrácelo svoje dominantní postavení, ale pořád zůstávalo klíčové pro sociální status člověka. Podle vlastnictví nemovitostí byli obyvatelé rozděleni do tří skupin: a) hospodáři = majitelé usedlostí s pozemky, resp. nemovitostí větších než domky; b) domkáři; c) podruzi.

Do první skupiny byli řazeni nejbohatší lidé, tzn. ti, kteří vlastnili více než jen pouhý dům. Ve Staňkově bylo toto rozdělení komplikováno mimo jiné i dvojjazyčností matriky a velkou řadou termínů používaných pro zmíněnou skupinu lidí. Vyskytovali se sedláci, polo- a čtvrtlánici, chalupníci, držitelé pozemků, sousedé a také německé ekvivalenty, například Bauer, Halblahner, Grundbesitzer či Bürger. Ukázalo se tady odlišné názvosloví ve Staňkově Městysi a Staňkově Vsi. Zatímco ve Staňkově Vsi se používalo pro majitele hospodářství v německých zápisech výrazu Bauer a v českých termínu sedlák, ve Staňkově Městysi se používalo německého slova Bürger a českého ekvivalentu soused. V jiných studiích běžné rozdělení sedláků a chalupníků by ve Staňkově nedávalo příliš smysl, protože výraz chalupník se používal jen velmi zřídka a jednalo se jen o několik případů.

[30] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 87.

[31] A. KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera*, s. 152.

[32] Michaela HOLUBOVÁ, *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*, *Historická demografie* 28, 2004, s. 128.

[33] Alexandra ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*, *Historická demografie* 34, 2010, s. 145.

Mezi hospodáře byli ještě zařazeni mlynáři a výměnkáři. Výměnkář sice již svou usedlost předal dalšímu hospodáři, ale jelikož se tento výraz vyskytoval hlavně u otců snoubenců, tj. šlo o informaci o „původu“ snoubenců, byli zařazeni také do této skupiny. Jinými slovy ženich či nevěsta, jejichž otec byl v době jejich sňatku výměnkářem, pocházeli téměř jistě z rodiny vlastníci usedlost, což bylo klíčové pro zařazení v rámci této klasifikace.^[34] Na výměnek sice mohli odejít i domkáři, ale ti si obvykle mohli vymínit pouze právo bytu a několik málo dalších služeb.^[35] Dá se proto domnívat, že člověk uvedený v matrice jako výměnkář byl ve většině případů dřívější majitel nemovitosti větší než dům, a tudíž člověk v této klasifikaci spadající mezi hospodáře.

Druhou kategorií byli domkáři. V jejich případě bylo vymezení velmi jednoduché. Mezi domkáře byl zařazen ten, který byl přesně tímto výrazem, případně německým ekvivalentem Häusler, v matrice označen.

Poslední kategorie byla souhrnně nazvána podruzi, ale zahrnuje mimo lidí takto přímo označených i další skupiny obyvatel, o kterých se lze důvodně domnívat, že žádnou nemovitost nevlastnili. Slovo podruh začalo být postupně nahrazováno slovem nájemník (zlomem je přibližně rok 1860). Dále byli do této skupiny zahrnuti také všichni muži označení jako nádeníci, čeledíni, obecní sluhové, pacholci a žebřáci. Čeledín bylo sice spíše označení určité životní fáze než sociální kategorie,^[36] ale minimálně v době zápisu do matriky tito lidé žádnou nemovitost nevlastnili.

Třídění snoubenců podle způsobu obživy

Třídění podle vlastnictví a velikosti nemovitosti bylo klíčové pro odhad „zámožnosti“ jednotlivých lidí zejména v zemědělských oblastech,^[37] ale toto kritérium v průběhu 19. století ztrácelo na výlučnosti. Zatímco na počátku 19. století byl vztah k nemovitosti zcela zásadní pro sociální postavení jednotlivce, postupem času to však přestávalo platit. Velcí sedláci i nadále samozřejmě zůstávali vesnickou majetkovou elitou, ale jejich postavení nebylo už tak výlučné jako v minulosti. Prudký rozvoj průmyslu a dopravy znamenal také vytváření zcela nových pracovních pozic, které mohly být výnosnější než tradiční způsoby obživy. Kvalifikovaní dělníci či zaměstnanci dráhy sice nemuseli vlastnit žádnou zemědělskou půdu či dokonce ani vlastní střechu nad hlavou, ale jejich mzdy často značně přesahovaly výdělky zemědělců či tradičních řemeslníků.

[34] A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 436.

[35] Tamtéž, s. 279, 294, 296, 302.

[36] Tamtéž, s. 363.

[37] Markéta SKOŘEPOVÁ, *Struktura venkovských domácností v Novém Rychnově v první polovině 19. století*, *Historická demografie* 32, 2008, s. 83.

Zvolené třídění podle způsobu obživy vychází z klasifikace použité v analýze obyvatelstva Lochenic,^[38] ale místo sedmi kategorií jich obsahuje pouze pět: a) sedláci; b) řemeslníci; c) dělníci v zemědělství; d) dělníci mimo zemědělství; e) ostatní.

Mezi sedláky byli zařazeni ti obyvatelé, kteří se živilí pouze zemědělstvím a obdělávali svoje vlastní pozemky. V matrikách byli označováni různě, například rolník, půlláník, majitel usedlosti.

Za řemeslníky byli považováni všichni, kteří vykonávali nějaké řemeslo v tradičním slova smyslu. Obvykle měli vlastní řemeslnou dílnu a práci vykonávali většinou doma, ale neplatilo to u všech. Nejčastějšími zástupci této kategorie byli ve Staňkově v 19. století ševci, soukeníci a pláteníci. Ve snaze o to, aby se v této kategorii vyskytovali především samostatně působící řemeslníci a nikoli průmysloví dělníci, sem nebyli zahrnuti například zámečníci. Ti spíše pracovali v průmyslových podnicích, a proto jsou řazeni mezi dělníky mimo zemědělství. Pokud byl v témže zápise uveden termín odkazující k vlastnictví zemědělské usedlosti (například soused) a zároveň nějaké řemeslo, byl takový člověk řazen mezi řemeslníky. Skupina řemeslníků by se tedy asi dala nejlépe definovat jako samostatně výdělečně činní lidé, kteří pracovali manuálně a neživilí se (primárně) zemědělstvím.

Dělníci v zemědělství byli tvořeni skupinou obyvatelstva, která nevlastnila zemědělskou půdu, ale pracovala v širokém slova smyslu v zemědělství. Patřili sem čeledíni, pacholci, kleštěc dobytka, mlynářští tovaryši (chasníci či pomocníci), nádeníci, pastýři či služební. U některých zástupců této skupiny (například nádeníků) není zcela jednoznačné, zda pracovali v zemědělství, nicméně i přes možnost jisté nepřesnosti sem byli zahrnuti.

Do kategorie dělníků mimo zemědělství byli řazeni především manuálně pracující lidé v průmyslu či těžbě nerostů. Obvykle nepracovali doma, ale docházeli do práce v továrně či v dole. Na rozdíl od řemeslníků bývali v zaměstnaneckém poměru, kde pobírali pravidelnou mzdu. Poněkud problematické je správně zařadit povolání, jejichž představitelé mohli být jak řemeslníky, tak i průmyslovými dělníky, což byl případ hrnčírů, bednářů a stolařů. Pokud se u těchto profesí nevyskytl žádný zpřesňující údaj, pak byli zařazeni mezi řemeslníky, ale nezdá se, že by v matričním zápisu upřesnění, které umožnilo přesnější zařazení. Lidé označení pouze jako bednáři tak byli zařazeni mezi řemeslníky, ale bednáři v pivovare už byli dělníky mimo zemědělství. Obdobně tomu bylo u „hrnčírů ve fabrice“ a „stolařů ve sklárně“. Ve Staňkově se v 19. století tedy vyskytoval bednář v pivovaru, cihlář, dělník (tovární, na dráze, v hutí atd.), dozorcí a hlídači (na dráze, skladu, strojů), havíř, hrnčír ve fabrice, hutní mistr, strojník, stolař ve sklárně, topič a zámečník. Velkou část této skupiny pak tvořila různá sklářská povolání, obvykle označovaná německými termíny (Polier, Schleifer, Spiegelbeleger).

[38] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 67–143.

Poslední kategorii tvoří všechny zbývající profese, které se z nějakého důvodu nehodí mezi předchozí čtyři skupiny. Jedná se o velmi heterogenní část populace vykonávající nejrůznější povolání. Jednu část tvořili lidé s vyšším vzděláním či specifickou dovedností, dále pak různé obchodnické profese a v neposlední řadě sem patřili také lidé zaměstnaní vrchností či státem. Výčet této kategorie tedy zahrnuje následující profese – cestář, četník, finanční dohlížitel, hajný, hudebník, kočí, lesník, listonoš, komediant, kramář (obchodník, kupec, hokynář), písař, praktický lékař, sládek, správce, stavbyvedoucí, strojvedoucí, šafář, učitel, úředník, vedoucí pošty a zkoušený lékař domácích zvířat. Až na některé výjimky se jednalo o poměrně vzdělanou a snad i relativně zámožnou skupinu obyvatel.

Velikost zkoumaného vzorku

U ženichů, především na počátku 19. století, bylo ve staňkovských matrikách jejich vlastnímu povolání či pozici obvykle věnováno velice málo pozornosti. Většinou se farář zaměřoval na ženichův původ a příbuzenské vztahy. Zápis u svobodných mužů na počátku 19. století až na výjimky neobsahoval žádnou informaci o postavení či povolání ženicha, přestože v mnoha případech byl muž ve věku, kdy bylo velmi pravděpodobné, že už nežije v otcovském domě a žije se sám. Obvyklý zápis o ženichovi z počátku 19. století mohl vypadat například takto – *Simon, manželský syn Johanna Schuha, rychtáře ve Vsi Staňkově, a jeho manželky Anny.*^[39] U značné části mužů tak nešlo tento údaj ze zápisů v matrice oddaných zjistit. Aby bylo možno získat více informací o postavení těchto mužů, byla dohledávána v případech, kdy to bylo možné, také data o jejich statusu či povolání v matrice narozených při narození jejich prvního dítěte v daném manželství. V těchto zápisech se už faráři tolik nevěnovali rodičům muže, ale zaměřovali se spíše na jeho vlastní postavení.

Informace o majetkových poměrech ženicha při zápisu o sňatku byla ve Staňkově z celkového počtu 899 sňatků uvedena pouze u 225 mužů. Při narození prvního dítěte byl tento údaj zjištěn u dalších 255 mužů, čímž byl zajištěn mnohem větší vzorek, který lze analyzovat. Z celkem 225 ženichů, kteří během 19. století uzavřeli sňatek a měli uveden sociální status při sňatku, nemělo 80 z nich tento stav uveden při narození prvního dítěte, příp. neměli v obci děti. Ze zbývajících 145 mužů, u kterých byly k dispozici oba údaje, se u 138 data shodovala a pouze u 7 z nich došlo k nějakému posunu. V jednom případě byl muž při sňatku uvedený jako soused později označen za domkáře, další se z domkáře při sňatku stal podruhem a celkem pět podruhů si po sňatku polepšilo – ze čtyř se stali domkáři a z jednoho dokonce soused. U 95 % mužů se ovšem oba údaje shodovaly.

[39] SOA v Plzni, Sběrka matrik, Matrika oddaných 1795–1826, řk. f. ú. Staňkov, inv. č. 14, fol. 14.

Stejně jako v případě klasifikace podle vlastnictví nemovitosti i v případě klasifikace podle povolání bylo pro zajištění většího vzorku sledováno i povolání při narození prvního dítěte, pokud daný člověk nějaké dítě ve Staňkově měl. Pouze u 7 % ženichů se jejich zařazení při sňatku a narození prvního dítěte lišilo a v těchto případech bylo upřednostněno povolání při sňatku. U 93 % případů se oba údaje shodovaly, a proto i zde lze považovat oba zápisy za stejně relevantní.

Informace získané z matrik narozených byly proto považovány za rovnocenné zápisu při sňatku a vhodné pro doplnění chybějících údajů z matrik oddaných spíše než za informaci o jiné životní fázi muže,^[40] protože sňatek byl obvykle poslední příležitostí k vylepšení sociální pozice.^[41] Ve výjimečných případech, kdy se status mužů při sňatku a při narození prvního dítěte lišil, byl upřednostněn údaj uvedený v matrice oddaných.

Rozdílné počty analyzovaných případů u jednotlivých ukazatelů jsou dány tím, že údaje potřebné k zařazení daného člověka v klasifikaci podle majetkových poměrů či povolání nebyly vždy k dispozici. Někdy mohlo být například pouze uvedeno povolání ženicha, ale tato informace už nebyla uvedena u jeho otce. Takovýto případ byl tedy započítán do příslušné kategorie pouze při klasifikaci podle povolání ženichů, ale v klasifikaci podle otců ženichů nemohl být zařazen, a proto do tohoto výpočtu vůbec nevstoupil.

Dalším omezením bylo také nezapočítání sňatků ovdovělých do výpočtů průměrného věku podle majetkových poměrů či povolání. V případě sňatků ovdovělých hrál roli i jejich předchozí sňatek a srovnání například podle jejich otců by postrádalo smysl. Průměrný věk podle majetkových poměrů a povolání byl proto počítán pouze z protogamních sňatků.

Při sledování vývoje v průběhu 19. století bylo použito dělení na sňatkové kohorty 1800 až 1839, 1840 až 1869 a 1870 až 1900. Důvodem tohoto třídění byly hlavně společenské změny, ke kterým docházelo. Sňatkové kohorty 1800 až 1839 uzavřely sňatek a prožily podstatnou či celou část reprodukčního období ještě ve stavovské společnosti. Prostřední skupina by šla popsat jako přechodná, protože většina těchto manželství probíhala až po velkých společenských změnách po roce 1848, ale ve sféře ekonomické ještě nedošlo k příliš velkým změnám oproti předchozímu období. Po roce 1870 už nastala éra masové industrializace a podíl zaměstnanců v průmyslu se rychle zvyšoval.

Stav snoubenců

Protogamní sňatky, tedy sňatky dvou svobodných snoubenců, tvořily v průměru za celé 19. století ve Staňkově téměř 79 % z celkového úhrnu. Je to poměrně více než například v Budyni nad Ohří, kde v první polovině 19. století představovaly jen

[40] Srov. A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 305.

[41] Tamtéž, s. 327.

73 %, [42] naopak v Lochenicích mezi lety 1784–1899 bylo téměř 83 % protogamních sňatků. [43]

TABULKA Č. 2. POČTY SŇATKŮ PODLE STAVU SNOUBENCŮ, STAŇKOV, 1800–1900, ABSOLUTNÍ POČTY

TABLE 2. NUMBER OF MARRIAGES BY MARITAL STATUS OF GROOM AND BRIDE, STAŇKOV, 1800–1900, ABSOLUTE NUMBERS

Stav snoubenců	Období					
	1800–1819	1820–1839	1840–1859	1860–1879	1880–1900	celkem
Oba svobodní	53	106	115	168	267	709
Vdovec – svobodná	21	18	14	26	25	104
Svobodný – vdova	8	3	5	5	6	27
Vdovec – vdova	14	14	10	10	11	59
Celkem	96	141	144	209	309	899

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

TABULKA Č. 3. POČTY SŇATKŮ PODLE STAVU SNOUBENCŮ, STAŇKOV, 1800–1900, STRUKTURA V %

TABLE 3. NUMBER OF MARRIAGES BY MARITAL STATUS OF GROOM AND BRIDE, STAŇKOV, 1800–1900, PROPORTIONS IN %

Stav snoubenců	Období					
	1800–1819	1820–1839	1840–1859	1860–1879	1880–1900	celkem
Oba svobodní	55,2	75,2	79,9	80,4	86,4	78,9
Vdovec – svobodná	21,9	12,8	9,7	12,4	8,1	11,6
Svobodný – vdova	8,3	2,1	3,5	2,4	1,9	3,0
Vdovec – vdova	14,6	9,9	6,9	4,8	3,6	6,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Při srovnání jednotlivých etap 19. století je patrný trend snižování podílu sňatků ovdovělých osob. Protogamní sňatky v prvních dvou dekádách 19. století tvořily pouze 55 % z celkového počtu sňatků, ovšem tento podíl postupem času rostl až

[42] Ladislav DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850: Historickodemografická studie*, Ústecký sborník historický 1985, s. 177.

[43] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 85.

k více než 86 % v posledním dvacetiletí 19. století. Obdobně se snižoval podíl sňatků dvou ovdovělých osob, který za stejnou dobu klesl z necelých 15 % na pouhé 3,6%. *Dějiny obyvatelstva českých zemí* pro přelom 19. a 20. století uvádějí 85 % protogamních sňatků, šestiprocentní podíl vdov na celkovém počtu nevěst a třináctiprocentní podíl vdovců z úhrnu ženichů.^[44] Zmiňované podíly byly ve Staňkově v posledních dvaceti letech 19. století téměř totožné.

Věk snoubenců

Sňatkový věk byl až na dvě výjimky uveden u všech snoubenců ze zkoumaného souboru. Lze tedy na poměrně velkém souboru analyzovat sňatkový věk u jednotlivých skupin snoubenců. Věk při sňatku uváděný v matrikách byl chápán jako dokončený věk, tedy věk při posledních narozeninách.

TABULKA Č. 4. SŇATKY PODLE VĚKU SNOUBENCŮ (V LETECH) A JEJICH STAVU, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, ABSOLUTNÍ POČTY
TABLE 4. MARRIAGES BY AGE AND MARITAL STATUS OF GROOM AND BRIDE, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900, ABSOLUTE NUMBERS

Věk	Ženich				Nevěsta			
	svobodný		vdovec		svobodná		vdova	
	svobodná	vdova	svobodná	vdova	svobodný	vdovec	svobodný	vdovec
15–19	9	-	-	-	116	4	1	1
20–24	287	6	1	-	379	26	3	-
25–29	263	10	6	-	143	25	6	5
30–34	98	5	19	3	53	25	8	3
35–39	30	4	27	5	11	14	5	8
40–44	11	2	15	6	1	7	2	8
45–49	9	-	15	3	4	6	1	16
50+	1	-	24	39	2	-	-	15
Neuveden	1	-	-	-	-	-	1	-
Celkem	709	27	107	56	709	107	27	56

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Velmi patrný byl rozdíl mezi pohlavími hlavně u nejmladší věkové skupiny, tj. mezi 15 a 19 roky. Zatímco bylo zaznamenáno pouze devět sňatků mužů tohoto věku, stejně staré ženy uzavřely 122 manželských svazků. Ve dvou případech

[44] L. FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 164.

se dokonce jednalo už o vdovy. Na druhou stranu mezi svazky dvou ovdovělých tvořili muži nad 50 let hned 70 % z celkového počtu.

TABULKA Č. 5. SŇATKY PODLE VĚKU SNOUBENCŮ (V LETECH) A JEJICH STAVU, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, RELATIVNÍ PODÍLY V %
TABLE 5. MARRIAGES BY AGE AND MARITAL STATUS OF GROOM AND BRIDE, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900, PROPORTIONS IN %

Věk	Ženich				Nevěsta			
	svobodný		vdovec		svobodná		vdova	
	svobodná	vdova	svobodná	vdova	svobodný	vdovec	svobodný	vdovec
15–19	1,3	-	-	-	16,4	3,7	3,7	1,8
20–24	40,5	22,2	0,9	-	53,5	24,3	11,1	-
25–29	37,1	37,0	5,6	-	20,2	23,4	22,2	8,9
30–34	13,8	18,5	17,8	5,4	7,5	23,4	29,6	5,4
35–39	4,2	14,8	25,2	8,9	1,6	13,1	18,5	14,3
40–44	1,6	7,4	14,0	10,7	0,1	6,5	7,4	14,3
45–49	1,3	-	14,0	5,4	0,6	5,6	3,7	28,6
50+	0,1	-	22,4	69,6	0,3	-	-	26,8
Neuveden	0,1	-	-	-	-	-	3,7	-
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

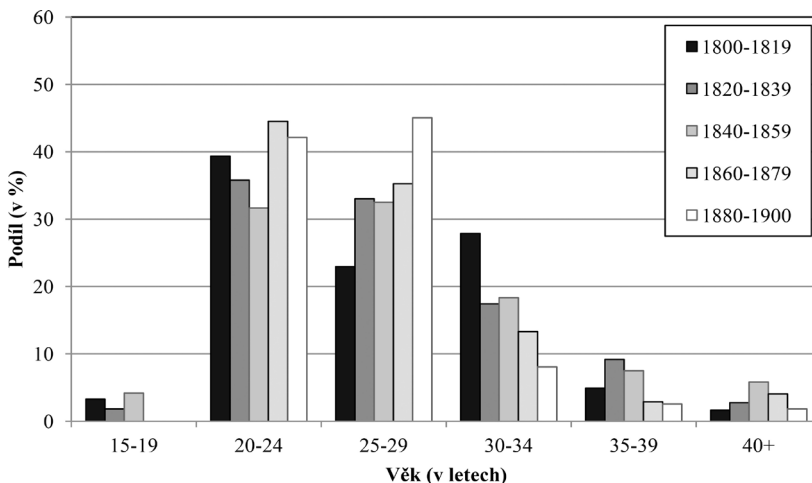
Struktura snoubenců podle věku se proměňovala i v čase. U svobodných mužů v průběhu 19. století stoupal podíl 25–29letých, zatímco plynule klesalo zastoupení třicetiletých a starších ženichů, kteří v posledním dvacetiletí 19. století tvořili už pouze necelých 13 % z celkového počtu svobodných ženichů. K nejvýraznějšímu poklesu došlo u 30–34letých svobodných ženichů, jejichž podíl v průběhu 19. století klesl z hodnot téměř 30 % na méně než 10 %. Trend silícího zastoupení 25–29letých bylo možné pozorovat i u nevěst. Ubývalo naopak žen, kterým při prvním sňatku bylo více než 30 let. Postupně zcela vymizely sňatky mužů mladších než 20 let, přičemž skokově vrostl podíl 20–24letých, k čemuž patrně přispělo i zavedení všeobecné branné povinnosti a nemožnost uzavírat sňatky pro neodvedené brance, které vstoupilo v platnost na konci šedesátých let 19. století. Ve stejné době došlo k vymizení sňatků ženichů mladších 20 let také např. ve farnosti Lochenice^[45] nebo v Libčanech.^[46]

[45] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 82.

[46] A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti*, s. 137.

GRAF Č. 1. SKLADBA SVOBODNÝCH ŽENICHŮ PODLE VĚKU, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V %

FIGURE 1. AGE STRUCTURE OF SINGLE GROOMS, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900, IN %

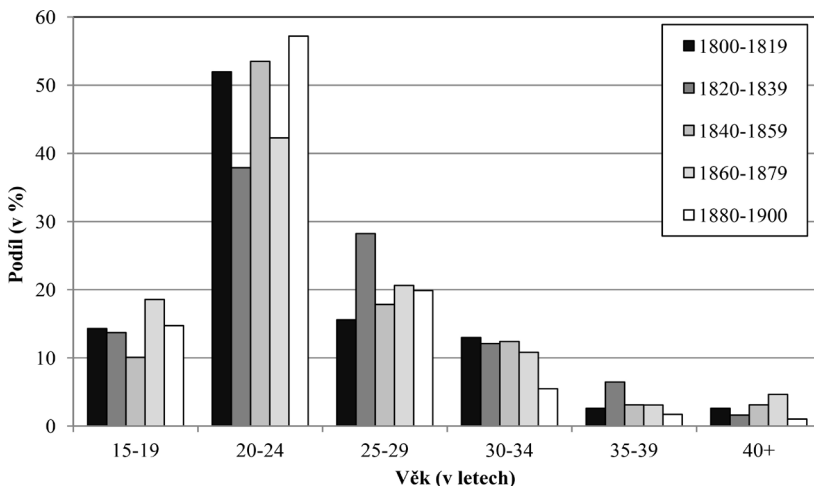

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

GRAF Č. 2. SKLADBA SVOBODNÝCH NEVĚST PODLE VĚKU, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V %

FIGURE 2. AGE STRUCTURE OF SINGLE BRIDES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900, IN %

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Nejnižší průměrný věk byl zcela pochopitelně zaznamenán u protogamních svazků, kdy si svobodný muž bral svobodnou ženu. V tomto případě bylo muži průměrně přibližně 27 let a ženě necelých 24 let. U vdovců se průměr pohyboval kolem 47 let a v případě vdov byl 41 let.

TABULKA Č. 6. PRŮMĚRNÝ VĚK SNOUBENCŮ, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 6. AVERAGE AGE AT MARRIAGE, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

Období	Ženiši		Nevěsty		Protogamní sňatky	
	svobodní	vdovci	svobodné	vdovy	ženiši	nevěsty
1800–1819	27,5	47,9	24,7	41,1	27,4	23,1
1820–1839	27,6	48,8	25,6	43,9	27,4	24,9
1840–1859	28,3	45,8	25,4	42,8	28,1	24,7
1860–1879	27,2	49,5	25,2	45,6	27,1	24,1
1880–1900	26,5	42,1	23,8	32,3	26,5	23,1
Celkem	27,2	46,8	24,7	41,0	27,1	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Ve Staňkově se počátkem 19. století věk při prvním sňatku pohyboval kolem 24,5 roku u žen a 27,5 roku u mužů, což byly tedy spíše vyšší hodnoty. Nárůst sňatkového věku kolem poloviny století dosahoval oproti jeho začátku pouze přibližně 0,5 až 1 rok. Zato pokles ke konci 19. století byl už výraznější a činil přibližně 1,5 roku oproti maximálním hodnotám z poloviny století. Trend byl tedy ve Staňkově podobný jako v jiných oblastech, ale rozdíly nebyly tak markantní.

U opakovaných sňatků lze pozorovat, že na konci 19. století vstupovaly ve Staňkově do manželství ovdovělé osoby výrazně mladší než na počátku 19. století. K výraznému posunu došlo hlavně u žen (32,3 let v období 1880–1900 oproti 45,6 letům z období 1860–1879), nicméně se jednalo o poměrně malé počty osob (17, resp. 15), takže není možné činit z tohoto rozdílu významnější závěry.

Sňatkový věk snoubenců podle vlastnictví nemovitosti

Nejnižší sňatkový věk lze dle očekávání pozorovat u nejmajetnější kategorie mužů, protože díky jejich zajištění se mohl sňatek uskutečnit v okamžiku, kdy se objevila vhodná partnerka.^[47] Obecně platilo pravidlo, že sňatkový věk byl nižší u majetnějších mužů a naopak podruzi uzavírali sňatky v nejvyšším věku. Rozdíl

[47] A. KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera*, s. 152.

mezi krajními kategoriemi při porovnání protogamních sňatků za 19. století činil něco málo přes 2 roky. Domkáři, coby prostřední kategorie, se mnohem více blížili majitelům usedlostí než podruhům. Údaj o vlastnictví nemovitosti ženichem se podařilo zjistit pouze u přibližně poloviny ženichů.

TABULKA Č. 7. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ PODLE TYPU VLASTNICTVÍ NEMOVITOSTI ŽENICHEM, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 7. AVERAGE AGE OF GROOMS BY PROPERTY OWNERSHIP BY GROOM, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

	Hospodář	Domkář	Podruh	Nezjištěno	Celkem
Počet	81	92	186	350	709
Průměrný věk	25,9	26,4	28,2	26,9	27,1

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Sociální postavení otce ale zdaleka tak jednoznačnou roli v průměrném sňatkovém věku nehrálo. V nejnižším věku se ženili synové z domkářských rodin, zatímco synové majitelů usedlostí možná překvapivě uzavírali sňatky dokonce v mírně vyšším věku než synové podruhů. Od předchozí tabulky odlišný celkový počet zařazených do jednotlivých kategorií je dán tím, že informace o sociálním postavení ženicha a tatáž informace o jeho otci nebyla k dispozici pro stejný počet případů.

TABULKA Č. 8. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ PODLE TYPU VLASTNICTVÍ NEMOVITOSTI OTCEM ŽENICHA, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 8. AVERAGE AGE OF GROOMS BY PROPERTY OWNERSHIP BY GROOM'S FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

	Hospodář	Domkář	Podruh	Nezjištěno	Celkem
Počet	191	169	103	246	709
Průměrný věk	27,5	26,1	27,3	27,4	27,1

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Věk při prvním sňatku u nevěst byl také ovlivněn jejich sociálním původem. I zde platí, že z čím majetnější rodiny žena pocházela, tím dříve uzavřela první sňatek, ale rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi nebyly příliš veliké. Rozdíl mezi

dcerami hospodářů a dcerami nájemníků činil méně než jeden rok. Dcery domkářů se svým sňatkovým věkem spíše podobaly dcerám podruhů.

TABULKA Č. 9. PRŮMĚRNÝ VĚK NEVĚST PODLE TYPU VLASTNICTVÍ NEMOVITOSTI OTCEM NEVĚSTY, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 9. AVERAGE AGE OF BRIDES BY PROPERTY OWNERSHIP BY BRIDE'S FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS, 1800–1900

	Hospodář	Domkář	Podruh	Nezjištěno	Celkem
Počet	217	184	100	208	709
Průměrný věk	23,4	24,1	24,2	24,1	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Sňatkový věk podle vlastnictví nemovitosti ženichy a jejich otcí

Velmi výrazné rozdíly je možné pozorovat mezi potomky nejmajetnějších rodin. Zatímco synové, kteří si udrželi stejnou pozici jako jejich otcové (velmi pravděpodobně se tato skupina překrývala s dědici usedlostí), se ženili relativně mladí ve 25,4 letech, jejich bratři, kteří v majetkové hierarchii klesli, uzavírali první sňatky ve věku o 3 až 4 roky vyšším. Tvořili tak vůbec nejstarší skupinu ženichů (kromě ženichů – hospodářů, jejichž otcové byli domkáři, což však byly pouze tři případy).

V případě nevěst lze vypočítat podobné trendy jako v případě mužů, ale mnohdy byly rozdíly větší než u ženichů. Nevěstám majitelů usedlostí bylo v průměru kolem 21,8 roku, zatímco nevěstám podruhů bylo přes 25 let. Velké rozdíly byly také mezi nevěstami synů z rodin vlastníků usedlostí. Nevěsty mužů, kteří si udrželi otcův status, byly zdaleka nejmladší ze všech (21,7 roku), zatímco nevěstám jejich bratrů, kteří při sňatku žádnou nemovitost nevlastnili, bylo v průměru dokonce více než 26 let.

Podle očekávání lze shrnout, že v nejnižším věku se ženili vlastníci usedlostí, zatímco podruhům bylo při sňatku přibližně o 2 roky více. Stejně závěry, ovšem s ještě většími rozdíly, platily i pro nevěsty těchto mužů. Velmi překvapivé je ovšem srovnání podle postavení otců, z kterého jednoznačně plyne, že v nejnižším věku uzavírali první sňatek synové domkářů, kteří si také brali nejmladší ženy. Synové vlastníků usedlostí dokonce uzavírali první sňatky ve vyšším věku než synové podruhů, ovšem v rámci této skupiny byly velké rozdíly – nejmajetnější synové (často dědicové) uzavírali sňatky brzy a brali si vůbec nejmladší nevěsty, ale jejich méně majetní bratři se naopak ženili ze všech skupin nejpозději a za ženy pojímali vůbec nejstarší nevěsty.

TABULKA Č. 10. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ A NEVĚST PODLE TYPU VLASTNICTVÍ NEMOVITOSTI ŽENICHEM A OTCEM ŽENICHA, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 10. AVERAGE AGE OF GROOMS AND BRIDES BY PROPERTY OWNERSHIP BY GROOM AND GROOM'S FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

Ženich	Otec ženicha				Celkem
	hospodář	domkář	podruh	nezjištěno	
Hospodář	65	3	-	13	81
Domkář	20	57	6	9	92
Podruh	48	27	58	53	186
Nezjištěno	58	82	39	171	350
Celkem	191	169	103	246	709
Průměrný věk ženichů					
Hospodář	25,4	(30,8)	-	26,9	25,9
Domkář	28,4	25,2	(25,5)	(30,2)	26,4
Podruh	29,1	25,7	27,2	29,8	28,2
Nezjištěno	28,2	26,7	27,7	26,4	26,9
Celkem	27,5	26,1	27,3	27,4	27,1
Průměrný věk nevěst					
Hospodář	21,7	(22,8)	-	22,1	21,8
Domkář	24,3	22,5	(22,8)	(21,7)	22,8
Podruh	26,1	24,2	24,9	27,4	25,8
Nezjištěno	24,6	23,2	24,5	23,4	23,8
Celkem	23,9	23,1	24,7	24,2	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Pozn. Hodnoty v závorkách jsou založené na vzorku čítajícím méně než 10 případů.

Note: Values in brackets are based on fewer than 10 cases.

Je ovšem potřeba zdůraznit, že informace o vlastnictví nemovitosti u ženicha i jeho otce byla k dispozici pouze u 284 sňatků. U zbývajících 425 protogamních sňatků chyběl jeden či oba potřebné údaje.

Sňatkový věk podle vlastnictví nemovitosti otci ženichů a otci nevěst

Nejnižší průměrný věk při vstupu do manželství měli synové domkářů, kteří si brali dcery domkářů. Tito muži vstupovali do manželství v průměru ve 25,5 letech.

Naopak nejstarší při sňatku byli muži z rodin vlastních usedlost ženící se se ženami z domkářských rodin. V jejich případě se sňatkový věk u protogamních sňatků blížil až k 29 letům. Jednalo se pravděpodobně většinou o muže nedědicí usedlost, kteří byli nuceni čekat na vyplacení svého dědického podílu, čímž by se dal vysvětlit jejich vysoký sňatkový věk.

TABULKA Č. 11. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ A NEVĚST PODLE TYPU VLASTNICTVÍ NEMOVITOSTI OTCEM ŽENICHA A OTCEM NEVĚSTY, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH
TABLE 11. AVERAGE AGE OF GROOMS AND BRIDES BY PROPERTY OWNERSHIP BY GROOM'S FATHER AND BRIDE'S FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

Ženich	Otec ženicha				Celkem
	hospodář	domkář	podruh	nezjištěno	
Hospodář	93	58	18	48	217
Domkář	47	52	30	55	184
Podruh	18	21	28	33	100
Nezjištěno	33	38	27	110	208
Celkem	191	169	103	246	709
Průměrný věk ženichů					
Hospodář	26,8	26,0	27,4	27,9	26,9
Domkář	28,8	25,5	26,8	27,9	27,3
Podruh	27,4	26,6	27,4	26,4	26,9
Nezjištěno	27,7	26,8	27,7	27,2	27,3
Celkem	27,5	26,1	27,3	27,4	27,1
Průměrný věk nevěst					
Hospodář	23,8	22,8	24,1	23,1	23,4
Domkář	23,8	23,3	24,2	25,1	24,1
Podruh	25,2	23,4	24,6	23,8	24,2
Nezjištěno	23,8	23,1	25,6	24,3	24,1
Celkem	23,9	23,1	24,7	24,2	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

V případě nevěst byl sňatkový věk poměrně vyrovnaný – u 7 z 9 kombinací sociálního původu snoubenců se tento ukazatel pohyboval mezi 23,3 a 24,6 roky. Pouze dvě hodnoty se výrazněji odchylovaly. Nevěsty z rodin vlastních usedlost vdávající se za muže z domkářské rodiny uzavíraly první sňatek již ve 22,8 letech,

zatímco dcery podruhů pojmající za manžely syny hospodářů se vdávaly až po dovršení 25 let. I v tomto případě je možné, že se jedná o svazky lidí nepříliš atraktivních na sňatkovém trhu – dcery z nemajetných rodin vdávající se za ty patrně „méně šťastné“ muže z usedlých rodin.

Změny sňatkového věku podle majetkového postavení ženichů v průběhu 19. století

V 19. století docházelo k řadě změn, které se podepsaly nejen na sociální skladbě tehdejší společnosti, ale i na demografickém chování jednotlivých skupin obyvatelstva. Tabulka č. 12 nabízí srovnání sňatkového věku ženichů a nevěst u protogamních sňatků podle toho, jakou nemovitost muž vlastnil při sňatku (či narození prvního dítěte). Zajímavé je už srovnání počtu ženichů z jednotlivých kategorií v daných časových úsecích. Každé období obsahuje velmi podobné celkové počty zařazených ženichů, ale zatímco v letech 1800 až 1839 byly všechny kategorie zastoupeny poměrně vyrovnaně, mezi lety 1870 a 1900 už podruzi, tedy muži nevlastníci nemovitost, tvořili více než dvě třetiny všech klasifikovaných ženichů.

Počty nezjištěných v jednotlivých zkoumaných epochách naznačují, že zatímco na počátku 19. století bylo vlastnictví nemovitosti zapisováno velmi často, na konci století bylo možné zařadit jen přibližně třetinu tehdejších ženichů do některé z kategorií. Patrně se už zapisující faráři více zaměřovali na povolání mužů spíše než na jejich majetkové poměry.

Nejstabilnější sňatkový věk bylo možné pozorovat u skupiny domkářů, u kterých se tato hodnota v průběhu 19. století prakticky nezměnila a zůstala po celou dobu kolem 26,5 roku. Zcela zřejmý trend se objevuje u sňatkového věku hospodářů. V průběhu 19. století se jejich průměrný sňatkový věk zvyšoval a rozdíl mezi počátkem a koncem století činil více než 1,5 roku. Ještě výraznější změnou ale prošel sňatkový věk u podruhů. Až do sedmdesátých let 19. století se tito muži ženili ve věku přes 29 let, ale tento ukazatel v posledních třiceti analyzovaných letech klesl o téměř tři roky na 26,7 roku. Jedno z možných vysvětlení tohoto jevu je větší množství pracovních příležitostí v nově vznikajících průmyslových podnicích, které po zavedení České západní dráhy do Staňkova začaly hromadně vyrůstat právě koncem šedesátých a v průběhu sedmdesátých let. Snazší možnost výdělku patrně umožnila vstupovat do manželství dříve a bez závislosti na vlastnictví nemovitosti.

Pravidlo, že nejmajetnější muži vstupovali do manželství v nejnižším věku, tak v průběhu 19. století postupně přestávalo platit. V letech 1800 až 1839 měly majetkové rozdíly zásadní vliv na věk vstupu do manželství, protože nejmajetnější muži se ženili přibližně v 25 letech, zatímco podruzi o více než 4 roky později. Období 1840 až 1869 přineslo vyrovnání rozdílů mezi vlastníky usedlostí a domkáři, ale u podruhů byl stále sňatkový věk výrazně vyšší, téměř 29,5 roku. V posledních

třech dekádách 19. století už rozdíl mezi kategoriemi zcela zmizely – nejmajetnější ženichové měli sňatkový věk dokonce nejvyšší, ačkoliv rozdíl byly zanedbatelné. Trend ve věku nevěst víceméně kopíroval trendy u ženichů. Jedinou odlišností byl snad poněkud pomalejší pokles sňatkového věku u nevěst podruhů koncem 19. století. Je ovšem třeba obezřetnosti při interpretaci výsledků za poslední tři dekády 19. století, protože přes dvě třetiny tehdejších ženichů nebylo možné v této klasifikaci zařadit.

TABULKA Č. 12. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ A NEVĚST PODLE TYPU VLASTNICTVÍ NEMOVITOSTI ŽENICHEM, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, SROVNÁNÍ JEDNOTLIVÝCH ČÁSTÍ 19. STOLETÍ, V LETECH
TABLE 12. AVERAGE AGE OF GROOMS AND BRIDES BY PROPERTY OWNERSHIP BY GROOM, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900, COMPARISON OF PARTS OF 19TH CENTURY

Postavení ženicha	Průměrný věk		Počet sňatků	%
	ženich	nevěsta		
1800–1839				
Hospodář	25,1	22,5	38	23,9
Domkář	26,5	22,8	38	23,9
Podruh	29,3	26,7	48	30,2
Nezjištěno	28,3	24,5	35	22,0
Celkem	27,4	24,3	159	100,0
1840–1869				
Hospodář	26,3	22,3	25	13,3
Domkář	26,5	22,6	33	17,6
Podruh	29,4	26,3	58	30,9
Nezjištěno	28,0	24,6	72	38,3
Celkem	27,9	24,5	188	100,0
1870–1900				
Hospodář	26,8	23,4	18	5,0
Domkář	26,2	22,9	21	5,8
Podruh	26,7	25,0	80	22,1
Nezjištěno	26,5	23,0	243	67,1
Celkem	26,6	23,4	362	100,0

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Průměrný sňatkový věk podle povolání

Ve Staňkově v 19. století vstupovali do manželství v nejnižším věku sedláci. Po nich následovali dělníci mimo zemědělství, kteří se taktéž ženili v průměru před dosažením 26 let věku. Nízký sňatkový věk u těchto povolání by se dal vysvětlit tím, že jak sedláci, tak průmysloví dělníci měli obvykle dlouhodobě zajištěný způsob obživy a zároveň nebyvalo třeba delší přípravy k výkonu povolání. Muž se stával sedlákem většinou tím, že převzal otcovský statek, na kterém trávil celý svůj dosavadní život. Mohlo se tak stát buď odchodem otce na výměnek, nebo jeho úmrtím. V obou případech byl dědic dopředu znám a mohl si být jist, že jednou usedlost převezme, což mu zajistí ve většině případů živobytí po celý jeho další život. Kvalifikaci k výkonu své profese získával v průběhu svého života, protože na usedlosti celý život žil a pracoval. Takový muž tedy nepotřeboval žádné formální vzdělání a zároveň ho vlastnictví statku (současné či budoucí) zajišťovalo materiálně, takže se mohl ženit velice brzy. Výhodou dědiců selských usedlostí bylo tradičně také osvobození od vojenské služby.^[48] Po zavedení všeobecné branné povinnosti v roce 1868 měli dědicové usedlostí odsloužit pouze 8 týdnů, zatímco téměř všichni ostatní museli na vojně strávit 3 roky.^[49] Dělníci mimo zemědělství byli v poněkud jiné pozici. Obvykle sice neměli finanční zajištění v podobě nemovitého majetku, ale na druhou stranu měli zpravidla poměrně jisté, dlouhodobé zaměstnání s pravidelným příjmem. Většina dělnických profesí také nevyžadovala příliš dlouhou dobu na získání potřebné kvalifikace, a proto tyto muži se stálou mzdou mohli také vstupovat do manželství brzy. Nízký sňatkový věk u průmyslových dělníků a horníků byl běžný například na Kladně nebo v ostravské průmyslové oblasti.^[50]

Řemeslníci se ženili v průměru ve 27 letech, tedy téměř o dva roky později než sedláci. Oproti dělníkům mimo zemědělství měli určitou nevýhodu v tom, že neměli pravidelnou mzdu a na rozdíl od sedláků se museli většinou svému řemeslu po nějakou dobu učit. Oba tyto faktory mohly mít za následek jejich vyšší sňatkový věk. Komplikovanou situaci měli např. kováři, kteří kromě vyučení potřebovali k výkonu povolání i kovárnu, která bývala obecní. Mohla tedy nastat situace, že plně kvalifikovaný kovář musel ještě čekat, než se nějaká kovárna uvolní, což pochopitelně také mohlo být důvodem k odkladu sňatku.

Dělníci v zemědělství uzavírali sňatky až v 28 letech. Tito muži obvykle nevladli žádný nemovitý majetek a pro šanci na jeho získání obvykle potřebovali delší dobu pracovat. Jejich možnosti společenského vzestupu byly poměrně omezené, protože neovládali nějakou specifickou dovednost a dělnické práce v zemědělství

[48] Jiří KLABOUCH, *Politický konsens k manželství v Čechách*, Praha 1960, s. 29–30.

[49] L. FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 161.

[50] Tamtéž, s. 162.

nebyly nejlépe placené. Na sňatkovém trhu tak nepatřili k těm nejžádanějším, a proto se jim také nedařilo uzavírat sňatky v mladším věku.

Vůbec nestarší ve věku téměř 29 let se ženili zástupci ostatních profesí. Vysvětlení je v tomto případě docela nasnadě. Podstatnou část této kategorie tvořili muži vzdělaní, někdy i vysokoškolsky, případně různí státní zaměstnanci. Ti zpravidla potřebovali dlouhou dobu přípravy či studia k výkonu své profese. Muži některých těchto profesí měli dokonce sňatek až do jistého kariérního postavení zcela zakázán (případně museli žádat o povolení k sňatku nadřízené), a proto nejvyšší sňatkový věk této skupiny není překvapivý.^[51]

TABULKA Č. 13. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ PODLE JEJICH POVOLÁNÍ, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH
TABLE 13. AVERAGE AGE OF GROOMS BY THEIR OCCUPATION, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

	Povolání ženicha						Celkem
	S	Ř	DZ	DMZ	O	Nezjištěno	
Počet	47	283	122	134	51	72	709
Průměrný věk	25,2	27,1	28,0	25,7	28,7	27,6	27,1

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Pozn. S – sedlák, Ř – řemeslník, DZ – dělník v zemědělství, DMZ – dělník mimo zemědělství, O – ostatní.

Note: S – farmer, Ř – craftsman, DZ – labourer in agriculture, DMZ – labourer outside of agriculture, O – remaining.

Průměrný věk ženichů se lišil podstatně méně při srovnání podle povolání jejich otců. V nejmladším věku se ženili synové dělníků mimo zemědělství – už ve 26 letech. Jelikož se synové dělníků často sami dělníky stávali, platilo zřejmě i pro jejich nízký sňatkový věk stejné vysvětlení. Překvapivě na druhém místě, byť zde byly malé rozdíly, byli synové dělníků v zemědělství. Přestože ženichové – dělníci v zemědělství uzavírali sňatky jako téměř nejstarší, jejich synové se ženili relativně brzy, přestože i oni často podědili povolání. Možným vysvětlením by bylo, že synové dělníků v zemědělství, vědomi si vlastní „neatraktivitu“ na sňatkovém trhu, se oženili při první příležitosti. Naproti tomu muži, kteří se do této kategorie propadli, např. synové sedláků, se snažili hledat lépe zajištěnou partnerku. Roli také mohlo hrát dědické právo, které de facto nechávalo nedědicí syny hospodářů čekat na výplatu svého dědického podílu. Tím by se snad také dal vysvětlit nejvyšší sňatkový věk u dětí sedláků.

[51] Tamtéž, s. 161.

TABULKA Č. 14. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ PODLE POVOLÁNÍ JEJICH OTCŮ, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH
 TABLE 14. AVERAGE AGE OF GROOMS BY OCCUPATION OF THEIR FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

	Povolání otce ženicha						Celkem
	S	Ř	DZ	DMZ	O	Nezjištěno	
Počet	166	197	91	66	40	149	709
Průměrný věk	27,9	27,2	27,1	26,0	27,9	26,1	27,1

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Pozn. S – sedlák, Ř – řemeslník, DZ – dělník v zemědělství, DMZ – dělník mimo zemědělství, O – ostatní.

Note: S – farmer, Ř – craftsman, DZ – labourer in agriculture, DMZ – labourer outside of agriculture, O – remaining.

Srovnání sňatkového věku u nevěst ukazuje, že podle povolání jejich otců neexistovaly příliš velké rozdíly – nejmladší a nejstarší skupinu nevěst dělilo pouze 1,3 roku. V nejnižším věku se vdávaly dcery dělníků mimo zemědělství, konkrétně již ve 23 letech. Nejstarší naopak byly nevěsty z rodin dělníků v zemědělství. Tyto ženy většinou nemohly počítat s velkým věnem od rodičů, a tak si na něj musely vydělat vlastní prací, což se také projevovalo jejich pozdějším sňatkem.

TABULKA Č. 15. PRŮMĚRNÝ VĚK NEVĚST PODLE POVOLÁNÍ JEJICH OTCŮ, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH
 TABLE 15. AVERAGE AGE OF BRIDES BY OCCUPATION OF THEIR FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

	Povolání otce nevěsty						Celkem
	S	Ř	DZ	DMZ	O	Nezjištěno	
Počet	182	170	98	68	24	167	709
Průměrný věk	23,5	24,0	24,3	23,0	23,8	24,2	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations

Pozn. S – sedlák, Ř – řemeslník, DZ – dělník v zemědělství, DMZ – dělník mimo zemědělství, O – ostatní

Note: S – farmer, Ř – craftsman, DZ – labourer in agriculture, DMZ – labourer outside of agriculture, O – remaining

Průměrný sňatkový věk podle povolání ženichů a jejich otců

Ve Staňkově v 19. století měli suverénně nejnižší věk při sňatku dělníci mimo zemědělství, jejichž otec pracoval jako dělník v zemědělství. Uzavírali sňatek v průměru již před dovršením 23 let, nicméně tento údaj je založen pouze na 10 případech a velmi pravděpodobně se jedná o náhodnou odchylku. Budou-li se tedy počítat pouze větší počty, pak platilo, že se nejdříve ženili sedláci pocházející ze selských rodin, kterým bylo v průměru necelých 25 let a byli tedy o celé dva roky mladší než průměrný ženich. V nižším věku vstupovaly do manželství také všechny skupiny dělníků mimo zemědělství bez ohledu na povolání svého otce.

Nejstarší svobodní ženichové byli synové sedláků, kteří se sami sedláky nestali. Věk synů sedláků, kteří se stali dělníky v zemědělství či vykonávali profesi z kategorie ostatní, dokonce přesahoval při sňatku 29 let. Podobný jev lze pozorovat i u synů řemeslníků – ti, kteří zdělili povolání otce či se stali dělníky mimo zemědělství, se ženili v nižším věku, kdežto ti, kteří pracovali jako dělníci v zemědělství nebo se živili nějakou činností z kategorie ostatní, naopak patřili ke starším ženichům.

Rozdíly ve sňatkovém věku byly ještě větší při analýze věku nevěst, které si tito muži brali. Jasný trend byl patrný mezi nevěstami mužů ze selských rodin. Muži ze selských rodin, kteří byli sami sedláky, si brali v průměru 21leté ženy. Jejich bratři, kteří se stali řemeslníky, se ženili s ženami kolem 24 let a dělníci v zemědělství ze selských rodin měli dokonce téměř 27leté nevěsty. Dá-li se věk při sňatku považovat za jakýsi odraz atraktivity na sňatkovém trhu, pak je možné konstatovat opravdu značné rozdíly mezi selskými syny podle jejich povolání, přičemž nejprestižnější bylo pokračování v otcově povolání, následovalo řemeslo a zdaleka nejmenší prestiži se těšili dělníci v zemědělství.

Průměrný sňatkový věk podle povolání ženichů a otců nevěst

Srovnání ženichů a otců nevěst podle povolání je asi při rozboru sňatkové homogamie nejhodnější. Oproti srovnání otců nevěst a otců ženichů má tu výhodu, že reflektuje přímo ženichy, jejichž povolání se mohlo od povolání jejich otců lišit, což je velmi patrné zejména u synů sedláků. Těch bylo mnoho, ale jen menšina z nich pokračovala v povolání svého otce. Nevýhodou je naopak to, že se porovnávají dvě rozdílné kohorty mužů, protože otcové nevěst byli zpravidla o generaci starší než ženichové.

Z výsledků analýzy vyplývá, že mimo ženichů – sedláků byli nejmladší ženichové pracující jako dělníci mimo zemědělství, a to prakticky bez ohledu na původ partnerky. Možná trochu paradoxně ze skupiny ženichů – dělníků mimo zemědělství byli nejstarší ti, kteří si brali dceru dalšího dělníka mimo zemědělství. Těm, kteří se ženili s dcerami řemeslníků, bylo při sňatku v průměru dokonce méně než 25 let. Velmi mladí byli také řemeslníci pojmající za manželku dceru dělníka mimo zemědělství, takže lze konstatovat, že relativně mladí byli prakticky všichni ženichové,

TABULA Č. 16. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ A NEVĚST PODLE JEJICH POVOLÁNÍ A POVOLÁNÍ JEJICH OTCŮ, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 16. AVERAGE AGE OF GROOMS AND BRIDES BY OCCUPATION OF GROOM AND GROOM'S FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

Ženich	Otec ženicha					Nezjištěno	Celkem
	S	Ř	DZ	DMZ	O		
Počty							
S	39	4	-	-	1	3	47
Ř	61	132	21	7	14	48	283
DZ	32	15	46	2	3	24	122
DMZ	9	22	10	57	8	28	134
O	10	14	2	-	13	12	51
Nezj.	15	10	12	-	1	34	72
Celkem	166	197	91	66	40	149	709
Průměrný věk ženichů							
S	25,0	(25,8)	-	-	(20,5)	(28,6)	25,2
Ř	28,2	26,7	25,8	(25,4)	27,1	27,6	27,1
DZ	29,1	29,6	27,7	(26,0)	(30,5)	26,0	28,0
DMZ	(28,7)	26,0	22,9	26,1	(25,6)	24,7	25,7
O	29,0	28,1	(24,0)	-	29,6	29,0	28,7
Nezj.	30,4	32,1	31,1	-	(34,5)	24,0	27,6
Celkem	27,9	27,2	27,1	26,0	27,9	26,1	27,1
Průměrný věk nevěst							
S	21,1	(22,0)	-	-	(23,5)	(22,1)	21,3
Ř	24,0	23,5	24,1	(23,2)	22,8	23,7	23,6
DZ	26,6	28,4	25,2	(20,5)	(29,5)	24,1	25,8
DMZ	(23,8)	23,5	23,5	22,9	(24,6)	22,6	23,1
O	22,4	23,0	(19,0)	-	26,8	23,6	23,8
Nezj.	27,1	25,6	27,3	-	(26,5)	22,9	25,3
Celkem	23,9	23,9	24,9	22,9	25,0	23,5	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Pozn. S – sedlák, Ř – řemeslník, DZ – dělník v zemědělství, DMZ – dělník mimo zemědělství, O – ostatní; hodnoty v závorkách jsou založené na vzorku čítajícím méně než 10 případů.

Note: S – farmer, Ř – craftsman, DZ – labourer in agriculture, DMZ – labourer outside of agriculture, O – remaining; values in brackets are based on fewer than 10 cases.

TABULKA Č. 17. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ A NEVĚST PODLE POVOLÁNÍ ŽENICHŮ A OTCŮ NEVĚST, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 17. AVERAGE AGE OF GROOMS AND BRIDES BY OCCUPATION OF GROOM AND BRIDE'S FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

Ženich	Otec nevěsty					Nezjištěno	Celkem
	S	Ř	DZ	DMZ	O		
Počty							
S	31	8	-	-	1	7	47
Ř	72	99	27	13	12	60	283
DZ	21	13	42	3	1	42	122
DMZ	13	25	16	49	4	27	134
O	19	15	4	3	6	4	51
Nezj.	26	10	9	-	-	27	72
Celkem	182	170	98	68	24	167	709
Průměrný věk ženichů							
S	25,6	(24,8)	-	-	(22,5)	(24,3)	25,2
Ř	27,0	27,2	26,7	25,5	28,1	27,4	27,1
DZ	29,4	27,5	27,4	(24,2)	(24,5)	28,4	28,0
DMZ	25,0	24,8	25,5	26,1	(30,8)	25,5	25,7
O	29,1	28,6	(27,0)	(29,2)	(28,8)	(28,4)	28,7
Nezj.	26,8	32,9	(29,0)	-	-	28,1	27,6
Celkem	27,1	27,2	27,0	26,1	28,3	27,3	27,1
Průměrný věk nevěst							
S	21,3	(21,9)	-	-	(21,5)	(20,8)	21,3
Ř	23,4	23,8	23,4	21,8	23,2	24,2	23,6
DZ	26,6	27,0	25,3	(24,8)	(23,5)	25,6	25,8
DMZ	23,3	23,1	23,2	22,8	(25,5)	23,4	23,1
O	22,4	23,3	(25,8)	(30,2)	(24,3)	(25,1)	23,8
Nezj.	24,7	27,2	(24,0)	-	-	23,5	25,3
Celkem	23,5	24,0	24,3	23,0	23,8	24,2	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Pozn. S – sedlák, Ř – řemeslník, DZ – dělník v zemědělství, DMZ – dělník mimo zemědělství, O – ostatní; hodnoty v závorkách jsou založené na vzorku čítajícím méně než 10 případů.

Note: S – farmer, Ř – craftsman, DZ – labourer in agriculture, DMZ – labourer outside of agriculture, O – remaining; values in brackets are based on fewer than 10 cases.

kteří si brali dcery dělníků mimo zemědělství, aniž by příliš rozhodovalo jejich povolání. Tento jev je ale minimálně částečně dán tím, že většina sňatků dcer dělníků mimo zemědělství připadala na konec 19. století, kdy byl sňatkový věk obecně nižší.

K nejstarším ženichům patřili obecně muži vykonávající povolání z kategorie ostatní, což byli v některých případech lidé, kterým dřívější sňatek často neumožňovalo nějaké omezení či dlouhá příprava na toto zaměstnání. Mimo nich bylo v průměru přes 29 let i ženichům – zemědělským dělníkům, ale pouze v případě, že si brali dceru sedláka. Jejich vrstevníci, kteří si vzali ženu jiného původu, byli o dva roky i více mladší.

I ve věku nevěst se vyskytovaly rozdíly, které v některých případech kopírovaly trendy u ženichů, ale v mnohém se také lišily. Podobně jako u ženichů se také velmi mladé vdávaly dcery dělníků mimo zemědělství, ať už si braly dělníka nebo řemeslníka. Krátce po 21. narozeninách se v průměru vdávaly i dcery sedláků, které si braly taktéž sedláka. Tím ale podobnost trendů ve sňatkových věcích nevěst a ženichů končí.

Velmi mladé byly např. také nevěsty ze selských rodin, které se vdávaly za muže z kategorie ostatní. Přestože těmto ženichům bylo přibližně o 2 roky více, než činil průměr, věk jejich nevěst (pokud byly dcerami sedláků nebo řemeslníků, což byl případ většiny z nich) byl naopak poměrně výrazně podprůměrný. Mezi těmito manžely tak musel být velký věkový rozdíl. Svědčilo by to o relativní prestiži mužů z této kategorie, kteří někdy sice potřebovali delší dobu na získání zaměstnání, ale v momentě jeho dosažení patřili k atraktivním ženichům. Opačný vztah lze pozorovat mezi muži vykonávajícími dělnické práce mimo zemědělství, kteří patřili k nejmladším ženichům vůbec. Jejich manželky sice byly mladší než průměr, ale jen velmi nepatrně.

Porovná-li se tedy například sňatek dělníka mimo zemědělství s dcerou řemeslníka na straně jedné a muže vykonávající „ostatní“ povolání s dcerou sedláka na straně druhé, dojde se k zajímavému výsledku. V prvním případě bylo při sňatku muži v průměru 24,8 roku a jeho nevěstě 23,1 roku – jejich věkový rozdíl byl tedy menší než 2 roky. V druhém příkladu bylo ženichovi 29,1 roku, ale jeho ženě teprve 22,5 roku, takže je od sebe dělilo v průměru téměř 7 let.

Průměrný sňatkový věk podle povolání otců ženichů a otců nevěst

V relativně mladším věku mezi 25 a 26 lety uzavírali sňatky muži z řemeslnických rodin, pokud si brali dcery dělníků v zemědělství i mimo něj. Totéž platilo i pro syny dělníků (v zemědělství i mimo něj), pokud uzavřeli sňatek s dcerou řemeslníka. Vůbec nejmladší ženichové byli synové dělníků v zemědělství, kteří si vzali dceru řemeslníka – takovými ženichům bylo v průměru pouze 24,6 roku. Nejvyšší průměrný sňatkový věk měli synové sedláků či dělníků v zemědělství, pokud si brali dcery dělníků v zemědělství. V tomto případě se jejich věk pohyboval kolem 28 let. Je tak možné pozorovat velký rozdíl ve skupině ženichů, jejichž otcové byli

TABULKA Č. 18. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ A NEVĚST PODLE POVOLÁNÍ OTCŮ ŽENICHŮ A OTCŮ NEVĚST, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH

TABLE 18. AVERAGE AGE OF GROOMS AND BRIDES BY OCCUPATION OF GROOM'S FATHER AND BRIDE'S FATHER, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

Otec nevěsty	Otec ženicha					Nezjištěno	Celkem
	S	Ř	DZ	DMZ	O		
Počty							
S	66	47	13	4	13	39	182
Ř	42	62	15	13	11	27	170
DZ	15	17	25	9	2	30	98
DMZ	1	17	6	28	4	12	68
O	6	9	1	1	3	4	24
Nezj.	36	45	31	11	7	37	167
Celkem	166	197	91	66	40	149	709
Průměrný věk ženichů							
S	27,4	27,6	27,5	(27,3)	27,6	27,5	27,5
Ř	27,3	27,1	24,6	25,7	28,1	27,2	26,9
DZ	28,0	26,0	28,2	(25,1)	(30,5)	27,1	27,2
DMZ	(27,5)	25,4	(24,8)	26,2	(27,5)	25,8	25,9
O	(28,7)	(28,1)	(24,5)	(27,5)	(26,2)	(27,9)	27,8
Nezj.	29,4	27,9	27,8	26,0	(28,4)	23,0	27,0
Celkem	27,9	27,2	27,1	26,0	27,9	26,1	27,1
Průměrný věk nevěst							
S	23,7	23,1	26,0	(22,8)	23,8	23,7	23,7
Ř	23,5	23,8	24,4	22,9	25,1	23,8	23,8
DZ	25,0	24,0	25,3	(21,9)	(23,0)	24,4	24,4
DMZ	(20,5)	23,4	(22,7)	23,0	(28,3)	23,3	23,4
O	(25,2)	(24,3)	(26,5)	(18,5)	(24,2)	(24,5)	24,4
Nezj.	24,0	25,1	24,6	23,7	(26,1)	20,9	23,8
Celkem	23,9	23,9	24,9	22,9	25,0	23,5	23,9

Zdroj: SOA v Plzni, Sběrka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování.

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations.

Pozn. S – sedlák, Ř – řemeslník, DZ – dělník v zemědělství, DMZ – dělník mimo zemědělství, O – ostatní; hodnoty v závorkách jsou založené na vzorku čítajícím méně než 10 případů.

Note: S – farmer, Ř – craftsman, DZ – labourer in agriculture, DMZ – labourer outside of agriculture, O – remaining; values in brackets are based on fewer than 10 cases.

dělníky v zemědělství. Pokud si jejich syn bral dceru řemeslníka, bylo mu méně než 25 let, ale pokud si vzal dceru dělníka v zemědělství, bylo mu více než 28 let.

Rozdíly se vyskytovaly i ve sňatkovém věku nevěst při srovnání podle povolání jejich otce a otce ženicha. Výrazně mladší než průměr byly manželky mužů, jejichž otec byl dělníkem mimo zemědělství, ať už se jednalo taktéž o dcery dělníků mimo zemědělství nebo o dcery řemeslníků. Tyto ženy se vdávaly v průměru už před dosažením 23 let. Naopak mezi nejstaršími nevěstami byly partnerky mužů pocházejících z rodiny dělníka v zemědělství, kterým bylo v průměru kolem 25 let. Ve vůbec nejvyšším věku se vdávaly selské dcery, které si braly syny dělníků v zemědělství. Bylo jim dokonce přes 26 let při prvním sňatku. V tomto případě se mohlo jednat o ženy, které kvůli svému původu pravděpodobně očekávaly sňatek se zámožnějším partnerem. Když se jim nedařilo ho nalézt, vzhledem k přibývajícím létům vzaly zavděk i synem zemědělského dělníka, což pro ně nepochybně znamenalo společenský pokles.

Průměrný věk ženichů a nevěst v jednotlivých obdobích 19. století podle povolání ženicha

Průměrný věk ženichů se ve Staňkově v průběhu 19. století měnil. Z počátečních hodnot těsně nad 27 let vystoupal až k 28 letům, aby se na konci 19. století snížil až k hranici 26,5 roku. Vývoj sňatkového věku nevěst v podstatě kopíroval trend u ženichů, ačkoli změny v průběhu času byly poněkud menší.

Jednotlivé skupiny povolání se mezi lety 1800 a 1839 ve sňatkovém věku značně lišily. Zatímco sedláci se ženili v 25 letech, příslušníkům „ostatních“ povolání bylo téměř 30 let. I dělníci v zemědělství uzavírali sňatky téměř v 29 letech, takže lze konstatovat, že rozdíly mezi kategoriemi byly v případě ženichů téměř 5 let. U nevěst bylo možné pozorovat dokonce ještě větší rozdíly, protože manželky sedláků a dělníků v zemědělství dělilo více než 5 let.

Sňatkový věk sedláků a jejich nevěst se významně nezměnil ani mezi lety 1840 a 1869, zatímco u ostatních kategorií oproti předchozímu období ještě přibližně o rok stoupl. Rozdíl mezi sedláky a příslušníky dalších kategorií se tak ještě zvětšil. V relativně nízkém věku vstupovali do manželství dělníci mimo zemědělství, ale jednalo se o velmi malý počet případů.

Poslední tři desetiletí 19. století se sňatkový věk mužů i žen celkově snižoval, přestože u sedláků a řemeslníků zůstával v podstatě stejný jako v předchozích letech. Pokles tedy souvisel se snižováním sňatkového věku jak u dělníků v zemědělství (přibližně o 3 roky u mužů a 2 roky u žen), tak i u představitelů ostatních povolání (přibližně o 3 roky u obou pohlaví). Rozhodujícím faktorem pro tento pokles ovšem byly velmi nízké hodnoty u dělníků mimo zemědělství, kteří se ve Staňkově dříve téměř nevyskytovali, ale v poslední části 19. století už tvořili přibližně třetinu všech ženichů. Tato skupina vstupovala do manželství ve věku srovnatelném se

TABUKA Č. 19. PRŮMĚRNÝ VĚK ŽENICHŮ A NEVĚST PODLE POVOLÁNÍ ŽENICHŮ, PROTOGAMNÍ SŇATKY, STAŇKOV, SŇATKOVÉ KOHORTY 1800–1900, V LETECH
 TABLE 19. AVERAGE AGE OF GROOMS AND BRIDES BY OCCUPATION OF GROOM, PROTOGAMOUS MARRIAGES, STAŇKOV, MARITAL COHORTS 1800–1900

Povolání ženicha	Průměrný věk		Počet sňatků	%
	ženich	nevěsta		
1800–1839				
S	25,1	20,9	19	11,9
Ř	26,8	23,9	74	46,5
DZ	28,8	26,2	27	17,0
DMZ	(29,5)	(30,5)	1	0,6
O	29,6	23,6	12	7,5
Nezj.	28,3	25,9	26	16,4
Celkem	27,4	24,3	159	100,0
1840–1869				
S	25,1	21,4	18	9,6
Ř	27,5	23,7	74	39,4
DZ	29,6	26,8	41	21,8
DMZ	(26,5)	(23,6)	8	4,3
O	30,8	25,7	13	6,9
Nezj.	27,7	24,7	34	18,1
Celkem	27,9	24,5	188	100,0
1870–1900				
S	25,5	22,0	10	2,8
Ř	27,1	23,5	135	37,3
DZ	26,4	24,8	54	14,9
DMZ	25,7	23,1	125	34,5
O	27,3	23,0	26	7,2
Nezj.	29,2	22,4	12	3,3
Celkem	26,6	23,4	362	100,0

Zdroj: SOA v Plzni, Sbirka matrik, řk. f. ú. Staňkov, vlastní zpracování

Source: State regional archive in Pilsen, Register collection, Staňkov parish, own calculations

Pozn. S – sedlák, Ř – řemeslník, DZ – dělník v zemědělství, DMZ – dělník mimo zemědělství, O – ostatní; hodnoty v závorkách jsou založené na vzorku čítajícím méně než 10 případů.

Note: S – farmer, Ř – craftsman, DZ – labourer in agriculture, DMZ – labourer outside of agriculture, O – remaining; values in brackets are based on fewer than 10 cases.

sedláky a měla tak rozhodující podíl na celkovém snížení sňatkového věku oproti předchozímu období.

Zjištěné výsledky by se tedy daly shrnout tak, že zatímco sedláci a řemeslníci vstupovali do manželství po celé 19. století v prakticky stejném věku, k velkým změnám došlo u dělníků v zemědělství a u „ostatních“ profesí. Určující společenskou vrstvou, která na konci 19. století de facto určovala výši průměrného sňatkového věku, se stali dělníci mimo zemědělství, tedy kategorie povolání, která se dříve vyskytovala jen okrajově, ale v této době do ní patřila již třetina ženichů.

Do některé kategorie povolání bylo možné zařadit 637 ze 709 ženichů, kteří ve Staňkově uzavřeli v 19. století protogamní sňatek. Zatímco v letech 1800 až 1839 se podařilo zařadit 133 ze 159 ženichů a v letech 1840 až 1869 154 ze 188 ženichů (84 %, resp. 82 %), po roce 1870 to už bylo 350 z 362 případů (97 %). Podíl ženichů, které bylo možné analyzovat podle povolání, tedy v průběhu času rostl, což byl opačný trend než u klasifikace podle vlastnictví nemovitosti.

Podobné srovnání i přes trochu jinou klasifikaci povolání a časové vymezení (1815–1859 a 1859–1900) nabízí i Věra Kalousková v analýze Lochenic. Průměrný sňatkový věk sedláků tam byl ze všech sledovaných skupin nejnižší a v průběhu času se téměř nezměnil (26,5, resp. 26,2 roku). U řemeslníků byla tato hodnota přibližně o dva roky vyšší a také se příliš nezměnila. Dělníci v zemědělství se ženili mezi lety 1815 až 1859 až ve 30,6 letech, ale od šedesátých let klesl tento ukazatel o více než dva roky. Dělníci mimo zemědělství uzavírali sňatky v prakticky stejném věku jako sedláci.^[52] Přestože všechny hodnoty průměrných sňatků byly v Lochenicích mírně vyšší než ve Staňkově, lze konstatovat, že v obou obcích byly rozdíly podle povolání i vývoj v čase takřka identické.

Závěr

Na základě zkoumání průměrného sňatkového věku ve Staňkově v 19. století lze konstatovat, že se jeho hodnota lišila podle majetkových poměrů a povolání. Obecně platilo, že čím majetnější muž, tím nižší sňatkový věk. Ještě silnější byla tato korelace u jejich nevěst, neboli čím majetnější muž, tím mladší byla jeho nevěsta. Toto pravidlo ale postupem 19. století sláblo, protože se zlepšovaly možnosti obživy pro lidi bez nemovitého majetku.

Při klasifikaci podle povolání se ukázalo, že nejnižší sňatkový věk měli sedláci a dělníci mimo zemědělství, řemeslníci se pohybovali kolem celkového průměru, a naopak nejvyšší hodnoty byly pozorovány u dělníků v zemědělství a zástupců ostatních povolání. Hodnota u sedláků a řemeslníků se v průběhu času téměř nezměnila, zatímco u dalších skupin došlo na konci 19. století k poklesu. Celkové snížení průměrného sňatkového věku na konci 19. století ale bylo dáno hlavně

[52] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 84.

změnou sociální struktury obyvatelstva, kdy narostl podíl dělníků mimo zemědělství, neboť ti se ženili mladí.

Tato zjištění ovšem platila pouze tehdy, pokud byly majetkové poměry či povolání zkoumány u ženichů samotných. Při klasifikaci mužů podle jejich otců většina těchto korelací mizí nebo je dokonce opačná. Sňatkový věk mužů se v závislosti na majetkových poměrech jejich otců lišil jen velmi málo a synové nejmajetnějších mužů se ženili v průměru dokonce nejstarší. Podobně tomu bylo i v případech sňatkového věku podle povolání otce, kde byly zjištěny jen minimální rozdíly mezi kategoriemi (s jedinou výjimkou dělníků mimo zemědělství). Sňatkový věk nevěst se lišil především podle povolání či majetkových poměrů jejich ženichů. Postavení nevěstina otce nehrálo tak výraznou roli.

Mimořádně velké rozdíly ve sňatkovém věku se daly pozorovat v selských rodinách, resp. v rodinách vlastnicích usedlost. Synové z těchto rodin, kteří zdělili postavení otce, si brali stejně situované nevěsty, přičemž ke sňatkům docházelo oboustranně ve velmi nízkém věku. Sourozenci, kteří takové štěstí neměli, se však propadali do nižších (mnohdy i nejnižších) příček společenské hierarchie a přejímali jejich sňatkové chování, tj. sňatky ve výrazně vyšším věku s partnery z chudých rodin. Rozdíly ve sňatkovém věku byly ještě výraznější u nevěst selských synů – zatímco sedláci ze selských rodin si brali v průměru 21leté ženy, jejich bratři, kteří se živili jako dělníci v zemědělství, se ženili s nevěstami v průměru o 6 let staršími.

Obecně také platilo, že muži, kteří se do dané vrstvy propadli, měli obvykle vyšší sňatkový věk než ti, kteří se do téže vrstvy již narodili (například podruzi pocházející z rodin vlastnicích usedlost se ženili později než podruzi do této vrstvy již narození, dělníci v zemědělství ze selských a řemeslnických rodin měli vyšší sňatkový věk než synové dělníků v zemědělství apod.).

Za důležitý poznatek lze označit skutečnost, že se výsledky rozboru výrazně liší v závislosti na osobě, jejíž postavení rozhoduje o zařazení do jednotlivých kategorií. V mnoha historicko-demografických pracích se tomuto aspektu metodologie nevěnuje moc velká pozornost a bývá v nich jen uvedeno, zda se zjišťuje postavení u dané osoby, jejího otce, případně zda se oba přístupy kombinují (například zaznamenává se postavení ženicha a není-li uvedeno, tak jeho otce). Tento zdánlivý detail ale hraje klíčovou roli ve výsledcích analýzy.

ÚMRTNOST V ČESKÝCH ZEMÍCH MEZI LETY 1870–1910: APLIKACE HISTORICKÝCH TRANSVERZÁLNÍCH ÚMRTNOSTNÍCH TABULEK^[1]

Klára Hulíková Tesárková – Petr Mazouch – Ludmila Fialová

Mortality in the Czech Lands 1870–1910:
Application of the Historical Transversal Life Tables

Abstract: In the Czech Republic, there the transversal annual life tables are published only from 1920. Despite the fact that quality of statistics and data in the previous period was sufficient enough, the usually published analyses were based mostly on the crude rates only (with the exception of years around population censuses where also life tables were constructed). The aim of this paper is to reconstruct the data for intercensal periods too and to construct and analyze annual life tables for the period 1870–1910. The presented results develop previous studies using the unprecedentedly detailed information mapping real impact of mortality crises or improvements during the studied period. A special focus is on particular temporary deviations of mortality caused by epidemics or other occasions and its reflection into age-specific mortality levels.

Historická demografie, 2020, 44:2: 179–215

Key words: life tables, life expectancy, epidemics, intercensal period, data reconstruction

Contact: RNDr. Klára Hulíková Tesárková, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Katedra demografie a geodemografie, Albertov 6, 128 00 Praha 2; klara.hulikova@natur.cuni.cz

Ing. Petr Mazouch, Ph.D., Vysoká škola ekonomická v Praze, Katedra ekonomické statistiky, Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; mazouchp@vse.cz

doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Katedra demografie a geodemografie, Albertov 6, 128 00 Praha 2; ludmila.fialova@natur.cuni.cz

Úvod

Studium úmrtnostních poměrů je trvalou součástí demografického výzkumu. S rozvojem nových výzkumných metod je obvyklé periodicky se vracet i k výzkumu starších období. A třebaže se minulé i soudobá česká demografie trvale úmrtnostními poměry obyvatelstva žijícího na území České republiky zabývala a zabývá, současný rozvoj demografie umožňuje hlubší pohled na přechodný vývoj. Zejména

[1] Tato práce byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra UK UNCE/HUM/018 a projektem GA ČR 20–19463X „Sociální mobilita elit ve středoevropských regionech (1861–1926) a tranzice imperiálních zkušeností a struktur v národních státech“.

období přelomu 19. a 20. století je dobou, kdy se významným způsobem začal měnit ráz úmrtnostních poměrů. A protože původní dostupná datová základna umožňovala analyzovat vývoj úmrtnosti podle kalendářních let pouze na úrovni hrubých měř, které není možné využít k hlubšímu rozboru specifických ukazatelů úmrtnosti, je výzvou aplikovat na tato data moderní postupy demografické analýzy. Ty umožňují sestavení podrobných úmrtnostních tabulek pro jednotlivé kalendářní roky, takže lze získat detailní informace o vývoji úrovně úmrtnosti dle věku a pohlaví ve sledovaném období, pro které byla zatím k dispozici data jen v desetiletých intervalech sestavovaná v letech konání sčítání lidu. Právě tato okolnost je velmi důležitá, protože umožní lépe poznat charakter změn v úmrtnostních poměrech v období poklesu úrovně úmrtnosti souvisejícího s procesem demografické revoluce.^[2]

Na význam opětovného studia minulého populačního vývoje evropských populací lze usuzovat z rozsáhlé produkce věnované tomuto tématu; z nejvýznamnějších jmenujme třídílné *Dějiny evropských populací*, jejichž druhý díl je věnován vývoji v letech 1750–1914 a obsahuje mimo jiné popis změn v úmrtnostních poměrech.^[3] Obdobným dokladem může být také okolnost, že *Human Mortality Database*,^[4] kterou spravuje Max Planck Institute for Demographic Research (Rostock, Německo), obsahuje základní data o úmrtnosti pokud možno od nejstarších dostupných dat (srov. níže).

Z českých demografů upozornili na potřebu vracet se opětovně k minulému populačnímu vývoji především V. Srb a M. Kučera.^[5] Ve své první rozsáhlé studii z roku 1959 zmínili především fakt, že ačkoli populační vývoj nebo struktura populace je výsledkem předchozích trendů, zároveň jednoznačně determinují další směřování populace. Současné znalost populačního vývoje v minulosti umožňuje lépe posuzovat současný stav.

Ačkoli demografická statistika vztahující se k českým zemím patří k jedněm z nejstarších na světě,^[6] kompletní transverzální úmrtnostní tabulky publikuje Český statistický úřad (dále ČSÚ) až od roku 1920.^[7] Předchozí období jsou zatížena zejména problémem s absencí dat o stavu a struktuře populace mezi

[2] Zdeněk PAVLÍK – Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*, Praha 1986.

[3] Alfred PERRENOULD – Patrice BURDELAIS, *Le recul de la mortalité*, in: Jean-Pierre Bardet – Jacques Dupâquier (eds.), *Histoire des populations de l'Europe II.*, Paris 1998, s. 57–82.

[4] Databáze Human Mortality Database, www.mortality.org (8. 8. 2019).

[5] Vladimír SRB – Milan KUČERA, *Vývoj obyvatelstva českých zemí v XIX. století*, *Statistika a demografie* 1, 1959, s. 109–156.

[6] Tamtéž.

[7] Český statistický úřad, *Úmrtnostní tabulky*, 2018, https://www.czso.cz/csu/czso/umrtnostni_tabulky (28. 6. 2020).

jednotlivými sčítáními a v případě období první světové války také problémy s evidencí událostí.^[8]

Přesto současné postupy ukazují, že i na základě neúplných dat je možné chybějící fragmenty pomocí metodicky popsanych postupů rekonstruovat a zajistit tak doplnění datové základny do takové míry, aby bylo možné data hlouběji analyzovat a využít moderní techniky pro hodnocení vývoje demografických ukazatelů, v tomto případě úmrtnosti. Proto se autoři rozhodli zrekonstruovat data z období 1870–1910, které se vyznačovalo výraznými změnami v úrovni úmrtnosti.

Zajímavost demografického vývoje během 19. století je pak ještě umocněna značnými změnami v charakteru hospodářství (především přechodem od ekonomiky založené spíše na zemědělské výrobě k ekonomice s narůstajícím významem průmyslu a nevýrobních odvětví) a v celkovém rozvoji společnosti (přechodem od feudálních poměrů k občanské společnosti a rozvojem kapitalismu volné soutěže apod.). Právě Srb a Kučera si kladli za cíl nastínit populační vývoj v 19. století v kontextu zmíněných hospodářských a společenských proměn, přičemž 19. století nechápu jako jednoznačně ohraničené časové období, vnímají ho i s přesahem do století 18. a ve 20. století pak až do období první světové války, tj. plně v souladu se současným pojetím tzv. dlouhého 19. století.^[9] Podobně přistupovali k výzkumu vývoje obyvatelstva v 19. století i další badatelé, např. L. Kárníková^[10] nebo J. K. Stříteský.^[11]

Tyto studie vycházely vesměs z datové základny, jak byla průběžně získávána statistickou službou, která zároveň zajišťovala výpočet příslušných intenzitních ukazatelů. Díky novými metodami rekonstruovaným datům i v intercensálních obdobích byly nově publikovány kompletní úmrtnostní tabulky (pro každé pohlaví zvlášť za každý kalendářní rok),^[12] což umožňuje rozšířit dosavadní odhady demografického vývoje založené pouze na využití hrubých měr^[13] či úmrtnostních tabulek z období kolem sčítání lidu.^[14]

[8] Petr MAZOUCH – Klára HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ, *Kohortní úmrtnostní tabulky v ČR: Metodické aspekty zpracování*, Praha 2018, <https://oeconomica.vse.cz/vydavani-publikaci/informace-pro-ctenare/seznam-vsech-vydanych-titulu/publikace-2018-az-2002/mazouch-petr> (28. 6. 2020).

[9] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 109–156.

[10] Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965.

[11] Jan Křtitel STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj českých zemí*, Praha 1976.

[12] Kompletní tabulky jsou dostupné na webu mortality.vse.cz.

[13] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 115.

[14] Např. Státní ústav statistický, *Mimořádné zprávy Státního úřadu statistického IV*, Praha 1935, č. 17–23.

Dosavadní přístupy k analýze úmrtnosti před první světovou válkou

Pro období druhé poloviny 19. století byly za nejstarší úmrtností tabulky i Srbem a Kučerou^[15] označeny tabulky sestavené V. Kitzem za období 1869–1880 (souhrn let) vydané v pramenném díle ke sčítání lidu z roku 1880.^[16] Tyto tabulky však nebyly metodicky popsány, jak píše Matesová,^[17] přesto je v rámci své práce využil Talacko,^[18] který je vyrovnal, a následně s nimi (vedle dalších dat) ve své analýze pracovali například Musil,^[19] Růžička^[20] nebo Vávra.^[21] Další podrobné úmrtnostní tabulky, které zmiňovaní autoři ve svých analýzách použili, byly vytvořeny pro období kolem sčítání lidu, tedy za průměr let 1899–1902 a 1909–1912, které publikoval Státní úřad statistický.^[22]

Srb a Kučera se pozastavují nad nedostatečným zpracováním demografických dat vztahujících se k období 19. století, kde je podle nich datová základna již natolik dobrá, že hlubší analýzu umožňuje.^[23] Zmiňují pouze práce F. Dvořáčka z dvacátých let 20. století, které jsou však spíše jen přehledem dat nežli analýzou, a pak přehledovou práci A. Boháče z roku 1936.

Protože srovnávané hodnoty z úmrtnostních tabulek nebyly konzistentní z hlediska metodiky, zpracovali Srb a Kučera zkrácené úmrtnostní tabulky vždy za období obepínající sčítání lidu, vždy za dvouletý interval a základem byla průměrná úmrtnost za tyto dva roky.^[24] Vznikly tak tabulky za dvouletí 1869/1870, 1880/1881, 1890/1891, 1900/1901 a 1910/1911, jejichž základní výsledky jsou v publikaci *Vývoj obyvatelstva českých zemí v XIX. století*.^[25]

[15] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 128.

[16] *Oesterreichische Statistik V*, sešit 3, Wien 1884.

[17] JANA MATESOVÁ, *Základní trendy v dlouhodobém vývoji řádu vymírání české populace*, *Demografie* 25, 1983, s. 309–321.

[18] JOSEF TALACKO, *Dynamická pozorování ve statistice úmrtnosti*, in: *Knihovna Statistického obzoru (věstníku)* 43, Praha 1941.

[19] JIŘÍ MUSIL, *Rozbor dynamiky některých ukazatelů úmrtnostních tabulek za léta 1875–1955*, *Demografie* 1, 1959, s. 77–87.

[20] LADISLAV RŮŽIČKA, *K vývoji úmrtnosti v českých zemích*, *Statistika a demografie* 1, Praha 1959, s. 181–211.

[21] ZDENĚK VÁVRA, *Změny ve specifické úmrtnosti obyvatelstva českých zemí za léta 1870–1944*, *Demografie* 2, 1960, s. 37–49.

[22] Státní úřad statistický, *Mimořádné zprávy Státního úřadu statistického IV*, Praha 1935, č. 17–23.

[23] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 109.

[24] *Tamtéž*, s. 129.

[25] *Tamtéž*, s. 150–151.

Vedle Srba a Kučery,^[26] kteří provedli velmi rozsáhlou analýzu nejen úmrtnostních poměrů, ale také dalších demografických procesů v období 19. století, existují další publikace, které se tomuto období z pohledu úmrtnosti věnovaly a Srb s Kučerou je ve své publikaci neuvádějí, nebo vznikly v pozdějším období, jako je např. komplexní zhodnocení demografického vývoje pohledem historičky Kárníkové.^[27] Ve stejném roce jako Srb a Kučera vydala Sinkulová podrobný přehled vývoje veřejného zdravotnictví na území českých zemí,^[28] kde na základě starších dat o úrovni úmrtnosti Daimera^[29] a Pelcla^[30] dokládá pozitivní dopady moderně koncipovaného zdravotního zákona, který vstoupil v platnost na Moravě v roce 1884 a v Čechách v roce 1888.

Pro hodnocení vývoje mezi sčítáními bylo možné využít buď interpolaci hodnot z období sčítání, čehož využil jak Musil,^[31] který analyzoval specifické pravděpodobnosti úmrtí a střední délky života vyjádřené jako průměrná meziroční tempa růstu či průměrné meziroční přírůstky, tak Vávra, který také využil relativních změn pravděpodobnosti úmrtí, ale s důrazem na vývoj kojenecké úmrtnosti.^[32] Matesová se pokusila intercensální období vystihnout pomocí regrese, tedy proložení empirických bodů teoretickou funkcí.^[33]

Druhou možností, která je častější, bylo využití ukazatelů, které jsou k dispozici i v období mezi sčítáními. Jsou to zejména hrubé míry úmrtnosti či ukazatele kojenecké úmrtnosti nebo bylo využito přímo absolutních počtů zemřelých (rozdělených např. dle příčin úmrtí). Takovou analýzu provedli např. Dokoupil a Nesládková,^[34] kteří zároveň upozorňují, že hodnocení vývoje úmrtnostních poměrů na základě hrubých (či obecných) měr je možné jen v situaci, kdy má populace stabilní věkovou strukturu a tato podmínka dle autorů v druhé polovině 19. století v českých zemích splněna byla. Autoři detailně analyzují roční hodnoty základních ukazatelů úmrtnosti s identifikací konkrétních událostí, které mohly za zvýšením či snížením úmrtnosti stát. Vedle hodnocení vývoje v českých zemích

[26] Tamtéž, s. 109–156.

[27] L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*.

[28] Ludmila SINKULOVÁ, *Lékaři, stát a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*, Praha 1959.

[29] Josef DAIMER, *Geburten- und Sterblichkeitsverhältnisse in Österreich während der Jahre 1819–1899*, Österreichische Sanitätswesen, Beilage 4/23, XIV, Wien 1902.

[30] H. PELCL, *Zdravotnictví, jeho význam, vývin, nynější stav, směry, cena*, Lidové rozpravy VI., č. 5, 1902.

[31] J. MUSIL, *Rozbor dynamiky*, s. 77–87.

[32] Z. VÁVRA, *Změny*, s. 37–49.

[33] J. MATESOVÁ, *Základní trendy*, s. 309–321.

[34] Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 193–206.

se snaží také o mezinárodní kontext a srovnání úrovně úmrtnosti s dalšími státy Evropy.

Proti názoru Dokoupila a Nesládkové^[35] o možnosti vyžít hrubých měr stojí názor Růžičky,^[36] který naopak ve své publikaci nabádá k opatrnosti při použití hrubých měr a zcela je vylučuje při mezinárodním srovnání. Růžička^[37] dále analyzuje vliv heterogenity populace na celkový ukazatel hrubé míry úmrtnosti, kdy sleduje vliv kojenecké úmrtnosti na celkový ukazatel nebo vliv rozmístění obyvatelstva do obcí dle velikosti a jejich rozdíl mezi Čechami, Moravou a Slezskem.

V souladu s tvrzením Srba a Kučery^[38] o kvalitě demografické statistiky v českých zemích od druhé poloviny 19. století bylo možné analyzovat také údaje za menší územní celky, jako byla například města. Láník v článku pojednávajícím o úrovni úmrtnosti v českých městech na přelomu 19. a 20. století popisuje také problémy se záznamy o zemřelých, které řešila statistika v té době.^[39] Následně srovnává úroveň úmrtnosti (prostřednictvím kojenecké úmrtnosti a hrubých měr úmrtnosti) mezi vybranými městy v českých zemích.

Detailní analýzy úmrtnosti založené na srovnání nejen celkové, ale také specifických měr úmrtnosti, včetně možnosti kvantifikovat dopady různých událostí, jako byly epidemie nebo jiné časově omezené vlivy působící na úroveň úmrtnosti, vyžadují kromě znalosti počtu událostí tříděných dle věku a pohlaví také odhad exponované populace. Tu lze v intercenzálním období odhadnout na základě bilanční metody^[40] a aktuálně jsou odhady koncových stavů osob za období 1869–1910 zpracovány v rámci publikace Mazoucha a Hulíkové Tesárkové, která se věnovala analýze úmrtnosti z kohortního pohledu.^[41] Publikace obsahuje vedle popisu datových zdrojů také podrobné kohortní úmrtnostní tabulky za kohorty narozené v letech 1870–1920, které jsou svým rozsahem prvním uceleným pokusem publikovat kohortní úmrtnostní tabulky za území českých zemí.

Díky tomu bylo možné zkonstruovat i podrobné transversální úmrtnostní tabulky také za období mezi sčítáními lidu a ukázat tak nejen vývoj úmrtnosti v českých zemích v mnohem větším detailu, ale také poskytnout základní výstup pro mezinárodní srovnání úrovně úmrtnosti se zeměmi, které již podrobné úmrtnostní tabulky za období konce 19. a začátku 20. století zkonstruovány mají, jako

[35] Tamtéž.

[36] L. RŮŽIČKA, *K vývoji úmrtnosti v českých zemích*, s. 181–211.

[37] Tamtéž.

[38] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 109.

[39] Jaroslav LÁNÍK, *Development of mortality in Czech cities at the turn of the 19th and 20th centuries*, *Historická demografie* 13, 1989, s. 175–192.

[40] J. R. WILMOTH – K. ANDREEV – D. JDANOV – D.A. GLEI – T. RIFFE, *Methods protocol for the Human Mortality Database*. 2017, verze metodiky z 27. 11. 2017, <http://www.mortality.org/Public/Docs/MethodsProtocol.pdf> (8. 8. 2019).

[41] P. MAZOUCH – K. HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ, *Kohortní úmrtnostní tabulky*.

jsou například Itálie, Francie, Belgie, Nizozemsko, Švýcarsko, Dánsko, Norsko, Finsko, Island, či Švédsko.^[42]

Cíl analýzy

Z výše uvedeného je zřejmé, že ačkoli pro poslední dekády 19. století a začátek století 20. je datová základna již poměrně dobrá a spolehlivá, detailně vývoj úmrtnosti pro toto období dosud zmapován nebyl. Prezentované studie věnované tomuto období představují buď spíše neúplný pohled na zkoumané téma pokrývající nespojitě časové období, nebo popis založený na odhadech či ne zcela srovnatelných ukazatelích.

Cílem tohoto textu je pomocí úmrtnostních tabulek pokrýt celé toto období, nikoli jen roky populačních censů, a vymezené časové období tak detailně charakterizovat z hlediska vývoje celkové intenzity úmrtnosti i pozorovaných rozdílů dle pohlaví nebo věku. Díky tomu je možné skutečně detailně zmapovat vývoj úmrtnosti ve studovaném období, který zatím dosud publikované studie charakterizují jen pomocí hrubých, nesourodých anebo souhrnných ukazatelů za jednotlivé roky nebo neúplných časových řad.

Za tímto účelem zpracované tabulky jsou sestaveny metodicky tak, jak odpovídá současné běžné praxi (například v rámci konstrukce tabulek Českého statistického úřadu nebo nadnárodní databáze Human Mortality Database), aby tím bylo možné i vzájemné porovnání (ačkoli mezi jednotlivými producenty tabulek dílčí rozdíly v konstrukci přetrvávají). Tabulky sestavené a dále popsané v rámci tohoto článku jsou v současné době dostupné na mortality.vse.cz.

Analyzované období je zahájeno rokem 1870, což odpovídá jak dostupnosti spolehlivých dat (navazujících na sčítání roku 1869), tak shodou okolností také období hospodářského rozvoje a prosperity a politického uvolnění a rychlého celkového rozvoje společnosti (např. rozšířením možností vzdělávání obyvatelstva, zlepšováním a zpřístupňováním zdravotnictví), jež však narušila krize v roce 1873.^[43] Dle výše citovaných prací zaměřených na demografický vývoj v 19. století je možné především pro sedmdesátá léta 19. století očekávat značnou variabilitu průběhu úmrtnosti, níže obsaženou analýzou pak bude možné přesně doložit, v jaké době, jakým tempem a v jakých věkových skupinách začalo docházet ke stabilizaci a postupnému zlepšováním úmrtnostních poměrů, což byly charakteristiky, kterými se vyznačoval vývoj úmrtnosti v průběhu druhé fáze demografické revoluce.^[44]

Studované období je pak uzavřeno rokem 1910, rokem posledního sčítání lidu před propuknutím první světové války, a tedy posledním rokem, kdy je možné

[42] Human Mortality Database, www.mortality.org (8. 8. 2019).

[43] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 125.

[44] Z. PAVLÍK – J. RYCHTAŘÍKOVÁ – A. ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*.

spolehlivě rekonstruovat jak data o počtech zemřelých, tak data o věkové struktuře populace. Za období let 1911–1919 nejsou rekonstruovaná data v takovém detailu, který by sestavení tabulek umožnil, k dispozici. Počínaje rokem 1920 až do současnosti jsou pak již publikovány oficiální úmrtnostní tabulky sestavené jednotnou metodikou Českého statistického úřadu.^[45] Metoda jejich konstrukce se jen dílčím způsobem liší od tabulek prezentovaných v dalším textu a výsledky jsou tak koherentní.

Použitá metodika konstrukce tabulek a jejich analýzy

Postup konstrukce níže popsaných úmrtnostních tabulek pro období let 1870–1910 lze rozdělit do tří hlavních kroků. Prvním z nich byla samotná příprava vstupních dat. Jak počty žijících (počáteční, respektive koncové stavy v jednotlivých kalendářních letech), tak počty zemřelých tříděné do elementárních souborů (definovaných rokem úmrtí, dokončeným věkem zemřelé osoby a rokem jejího narození, tj. generací), byly k dispozici díky rekonstrukci dat provedené pro konstrukci kohortních úmrtnostních tabulek.^[46] Počty žijících byly přepočteny na střední stavy (aritmetický průměr počátečního a koncového stavu v každém kalendářním roce po jednotkách věku). Počty zemřelých byly z elementárních souborů agregovány do tzv. III. hlavních souborů (pro kalendářní roky 1895–1910, roky 1870–1894 již byly tříděny do III. hlavních souborů) vhodných pro sestavení transverzálních tabulek. III. hlavní soubory jsou definovány jen kalendářním rokem události (úmrtí) a dokončeným věkem zemřelé osoby. Umožňují tedy využití pro popis úmrtnosti v jednotlivých kalendářních letech.^[47]

Za využití dat počtů zemřelých dle kalendářního roku události a dokončeného věku zemřelé osoby bylo možné spočítat specifické míry úmrtnosti, kdy se počty zemřelých vztahují ke středním stavům populace ve stejném třídění v daném roce. Tyto míry byly počítány odděleně podle pohlaví, jednotek věku a jednotlivých kalendářních let.

Druhým krokem v rámci konstrukce úmrtnostních tabulek bylo vyrovnání specifických měr úmrtnosti. Toto vyrovnávání je běžně praktikováno v konstrukci

[45] Český statistický úřad, *Metodika úmrtnostních tabulek*, 2018, https://www.czso.cz/documents/10180/85591762/metodika_ut_akt2018b.pdf/48d554a3-39a8-49cd-945f-2eea73527c34?version=1.1 (8. 8. 2019).

[46] P. MAZOUCH – K. HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ, *Kohortní úmrtnostní tabulky*.

[47] Více k tzv. Lexisovu diagramu a třídění dat v demografii Klára HULÍKOVÁ – Olga KURTINOVÁ, *Lexis in Demography*, Springer Briefs in Population Studies 2018, <http://www.springer.com/gp/book/9783319679907> (8. 8. 2019); Klára HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ – Olga KURTINOVÁ, *A few notes on the Lexis diagram: The 100th anniversary of the death of Wilhelm Lexis*, *Demografie* 56, 2014, s. 321–324, <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84936930935&partnerID=40&md5=ee6ece6b29dd22f1fe03ffc1aa36c714> (28. 6. 2020).

úmrtnostních tabulek (ať již na úrovni národních producentů tabulek, v České republice například Český statistický úřad, tak producentů nadnárodních, jakým je Human Mortality Database, patrně nejvyužívanější databáze úmrtnostních dat pro poslední desetiletí).^[48] Vyrovnávání se většinou provádí z důvodu eliminace možných náhodných odchylek v datech, které mohou být dány malým počtem pozorování nebo malým počtem žijících osob v některých věcích. V případě historických úmrtnostních tabulek je možné připojit ještě jeden důvod vyrovnávání specifických měr úmrtnosti. Tím je určitá nepřesnost či snížená spolehlivost vstupujících dat. Už jen samotný fakt, že vstupní data jsou částečně založena na rekonstrukci a vlastních dopočtech,^[49] předznamenává, že rekonstruovaná data se mohou od reálného průběhu částečně odlišovat. Aby tedy opět náhodnost případných nepřesností odhadu byla z dat co nejvíce eliminována, bylo provedeno vyrovnání specifických měr úmrtnosti s výjimkou věků 0 až 5 let, které zůstávají bez vyrovnání a rovnají se tedy pozorovaným hodnotám kojenecké a dětské úmrtnosti (důvodem je zcela jiný charakter a průběh úmrtnosti v těchto nejnižších věcích).

K vyrovnání následujících věků při konstrukci níže prezentovaných tabulek sloužily vážené klouzavé průměry. Ty byly aplikovány i v rámci konstrukce oficiálních úmrtnostních tabulek Českým statistickým úřadem, až po roce 2017 došlo k jejich nahrazení tzv. spliny, které mají hladší průběh, nicméně jsou výpočetně složitější. Vzhledem k vyšší složitosti výpočtu vyžadující specifické typy software a navíc riziku jejich aplikace na potenciálně méně přesná data byly při konstrukci zde prezentovaných historických tabulek ponechány zmíněné klouzavé průměry, jejichž kvalita vyrovnání je dostatečná. Klouzavé průměry byly konstruované jako:

$$m_x^{vyhl} = [105 * m_x + 90 * (m_{x-1} + m_{x+1}) + 45 * (m_{x-2} + m_{x+2}) - 30 * (m_{x-3} + m_{x+3})] / 315$$

Jedná se o stejné nastavení vah, které bylo aplikováno při výpočtu úmrtnostních tabulek Českým statistickým úřadem až do roku 2017, kdy ovšem takto formulovaný klouzavý průměr byl aplikován na pravděpodobnosti úmrtí, nikoli specifické míry.

Ve vyšším věku byla aplikována analytická metoda vyrovnání průběhu měr úmrtnosti – Kannistova funkce:^[50]

$$m_x = \frac{a * e^{b * (x + \frac{1}{2})}}{1 + a * e^{b * (x + \frac{1}{2})}}$$

[48] <https://mortality.org>.

[49] P. MAZOUCH – K. HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ, *Kohortní úmrtnostní tabulky*.

[50] A. Roger THATCHER – Väinö KANNISTO – James W. VAUPEL, *The Force of mortality at ages 80 to 120*, Odense 1998; E. COELHO – M. G. MAGALHÃES – J. M. BRAVO, *Mortality and longevity projections for the oldest-old in Portugal*, Proceedings of the Joint Eurostat/UNECE Work Session on Demographic Projections, Bucharest 2007, s. 117–132, <http://epc2008.princeton.edu/download.aspx?submissionId=80105> (8. 8. 2019).

kde m_x jsou specifické míry úmrtnosti podle jednotek dokončeného věku (x), e značí exponenciální funkci a a a b jsou parametry, které je pro aplikaci modelu nutné odhadnout z empirických dat. Využití Kannistovy funkce je nově aplikováno na vyšší věky jak v rámci konstrukce úmrtnostních tabulek ČSÚ, tak tradičně i například v rámci Human Mortality Database. Pro odhad hodnot neznámých parametrů lze užít specifický^[51] nebo jakýkoli jiný programovatelný software. Pro konstrukci níže popsaných tabulek byl využit software SAS, verze 9.4^[52] a výpočet odhadu parametrů byl proveden metodou zobecněných vážených nejmenších čtverců z empirických hodnot za věky 55–75 let. Hodnoty odhadnuté funkce byly následně extrapolovány až do věku 110 let, tedy do věků, kde nejsou empirická pozorování. To umožňuje vlastní volbu věku ukončení úmrtnostní tabulky nebo její plynulé ukončení, kdy není fakticky ani hodnotově rozdíl mezi kategorií věku 110 nebo 110 a více let. Jinými slovy, odpadá tím problém odhadu míry úmrtnosti pro poslední, otevřený, interval úmrtnostní tabulky, který by v nižším věku mohl hodnoty v tabulce (například střední délku života) hodnotově ovlivnit. Aplikace otevřeného intervalu až do věku 110 let, kde již nebyl ve studovaných letech nikdo naživu, ani nikdo v tomto věku nezemřel, nemá na odhad dalších tabulkových funkcí dopad.

Po aplikaci klouzavých průměrů na nižší věky a analytického vyrovnání pro vyšší věky bylo nutné zajistit hladký přechod mezi oběma způsoby vyrovnání. V souladu s konstrukcí úmrtnostních tabulek České republiky v současné době^[53] byl přechod mezi vyrovnáními rozložen do 10 hodnot věku, kdy postupně klesá váha klouzavého průměru a narůstá váha analytického vyrovnání (metoda Kannisto). Věk tohoto přechodu je určený opět shodně s ČSÚ jako věk, kde je nejmenší rozdíl mezi vyrovnáním klouzavými průměry a Kannistovou metodou, ČSÚ tento věk připouští ve věku 75 a více let, v historických tabulkách je možný věk přechodu uvažován již od věku 70 let (do věku 90).

Po provedení popsaného způsobu vyrovnání specifických měr úmrtnosti zbýval poslední krok – tedy samotná konstrukce úmrtnostních tabulek nepřímou metodou, která vychází z vyrovnaných specifických měr úmrtnosti. Jedná se o běžný postup popsaný v základních demografických učebnicích, například v publikaci Pavlíka, Rychtaříkové, Šubrtové.^[54]

[51] Například DeRaS: Boris BURCIN – Klára HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ – David KOMÁNEK, *DeRaS: software tool for modelling mortality intensities and life table construction*, Praha 2012, <http://deras.natur.cuni.cz/en> (8. 8. 2019).

[52] Copyright © 2019 SAS Institute Inc. SAS and all other SAS Institute Inc. product or service names are registered trademarks or trademarks of SAS Institute Inc., Cary, NC, USA.

[53] Český statistický úřad, *Metodika úmrtnostních tabulek*, 2018.

[54] Z. PAVLÍK – J. RYCHTAŘÍKOVÁ – A. ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*. V souladu s touto publikací je ve zde uváděných vzorcích symbolicky rozlišen přesný věk (značen ξ) a dokončený věk (značen x).

Pro názornější popis populačního vývoje v analyzovaném období a zároveň detailnější analýzu je dále v analytické části využít méně tradiční ukazatel, tím je tzv. intervalová střední délka života.^[55] Intervalovou střední délku života mezi přesnými věky ξ a $\xi+n$ lze interpretovat jako očekávaný počet let, který v průměru prožije jedinec studované populace v přesném věku ξ před dosažením přesného věku $\xi+n$. Logicky hodnota tohoto ukazatele nemůže přesáhnout n let, což by byla jeho hodnota v případě, že by během studovaného věkového intervalu nikdo z populace nezemřel. Nelze předpokládat dosažení této hodnoty (pokud nepředpokládáme nulovou úmrtnost ve studovaném věkovém intervalu), nicméně při zlepšování úmrtnostních poměrů se této hodnotě intervalová střední délka života může přibližovat. Jednoznačně tedy tento ukazatel prezentuje určitou rezervu v úmrtnosti (prostor pro další zlepšení) v příslušném věkovém intervalu.

Další výhodou tohoto ukazatele, kromě snadné interpretace, je také to, že odráží úmrtnostní poměry výhradně příslušného věkového intervalu – není tedy ovlivněn předchozími věky (do věku ξ), ani věky následujícími (po věku $\xi+n$). Totéž neplatí pro tradiční ukazatel střední délky života v přesném věku ξ , neboť ten odráží úroveň úmrtnosti nejen ve věku ξ , ale i ve všech věcích následujících.

V případě analýzy zde konstruovaných historických úmrtnostních tabulek byla využita sada na sebe navazujících intervalových středních délek života, které pokrývají vždy 10leté věkové intervaly (jedná se o intervaly přesných věků 0–10 let, 10–20 let atd., poslední 10letý interval byl z hlediska spolehlivosti dat vymezen přesnými věky 60–70 let, na něj pak tedy navazuje střední délka života v přesném věku 70 let shrnující úmrtnostní poměry ve věku 70 a více let). Tím lze studovat vývoj úmrtnosti v celém věkovém spektru, ovšem s odlišením specifík jednotlivých věkových skupin. Konstrukce ukazatele intervalové naděje dožití mezi přesnými věky ξ a $\xi+n$ je pak relativně snadná a vychází jen ze základních tabulkových funkcí (dle Arriagy):^[56]

$${}_n e_{\xi} = \frac{T_{\xi} - T_{\xi+n}}{l_{\xi}} = \frac{\sum_x^{\omega} L_x - \sum_{x+n}^{\omega} L_x}{l_{\xi}}$$

kde L_x jsou tabulkové počty žijících v dokončeném věku a l_{ξ} jsou tabulkové počty dožívajících se přesného věku.

Kromě toho v textu pro doplnění uvádíme věkový modus a medián tabulkových zemřelých. V případě modu se jedná o tzv. normální délku života a jedná se o věk, kde funkce tabulkových zemřelých (d_x) dosahuje maxima – tedy o věk, ve kterém umírá nejvíce osob. U rozvojových nebo historických populací je běžné, že nejvíce

[55] V originále Temporary life expectancy, Eduardo E. ARRIAGA, *Measuring and explaining the change in life expectancies*, Demography 21, 1984, s. 83–96; www.jstor.org/stable/2061029 (8. 8. 2019).

[56] Tamtéž.

zemřelých je koncentrováno do kojeneckého věku. Aby mohla být zmapována úmrtnost i ve vyšších věcích, je běžné pracovat s normální délkou života specificky počítanou s vyloučením dětských věků (např. s vyloučením prvních 10 let života). Přibližnou hodnotu modu lze určit jako věk, kde funkce tabulkových zemřelých dosahuje maxima (jak bylo uvedeno, s vyloučením dětských věků). Tím však získáme jen celočíselnou hodnotu dokončeného věku, ve kterém pravděpodobně modus leží. Obvykle se však pracuje s odhadem modálního věku tak, aby nebyl omezen jen na celočíselné hodnoty, odhaduje se tedy přesný modální věk, například ve formě

$$\hat{x} = \left(x + \frac{1}{2}\right) + \left(\frac{1}{2} \times \frac{d_{x+1} - d_{x-1}}{(d_x - d_{x-1}) + (d_x - d_{x+1})}\right)$$

kde x je dokončený věk, ve kterém funkce tabulkových zemřelých (d_x) dosahuje maxima.

Mediánový věk, tzv. pravděpodobná délka života, pak představuje přesný věk, kterého se z výchozí populace dožívá právě 50 % osob. Výchozí populací mohou být všichni živě narození (jedná se tedy o věk, před jehož dosažením právě 50 % osob zemře a 50 % osob se ho dožije). Při určení hodnot mediánového věku můžeme vycházet z funkce dožívajících se přesného věku (l_ξ), kdy sledujeme, kdy hodnota této funkce klesne na polovinu výchozí hodnoty – v případě určení mediánového věku pro výchozí populaci živě narozených je výchozí hodnota funkce počtu dožívajících se přesného věku rovna l_0 , tedy 100 000. V úmrtnostní tabulce tak jde najít věkový interval přesných věků ξ a $\xi+1$, kdy na počátku tohoto intervalu byla hodnota funkce l_ξ naposledy větší než 100 000/2 a na konci tohoto intervalu byla poprvé menší než 100 000/2. Mezi těmito přesnými věky pak leží mediánový věk, který lze určit jako

$$\tilde{x} = \xi + \frac{l_\xi - \left(\frac{100\,000}{2}\right)}{l_\xi - l_{\xi+1}}$$

Data využitá pro konstrukci úmrtnostních tabulek pokrývají území Čech, Moravy a Slezska. Pro počet událostí vychází územní vymezení z datových zdrojů, které byly v analýze využity, a to pro období 1870–1880 jsou zdrojem dat publikace *Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie* pro příslušné roky a v letech 1881–1910 publikace *Bewegung der Bevölkerung v rámci Oesterreichische Statistik* pro příslušné roky. Územní vymezení vychází ze součtu dat pro Čechy, Moravu a Slezsko, jež jsou v publikacích uvedeny zvlášť.^[57]

Velikost exponované populace byla převzata z *Kohortních úmrtnostních tabulek* Mazoucha a Hulíkové Tesárkové, popis konstrukce odhadů je uveden na straně

[57] Podrobněji k datovým zdrojům P. MAZOUCH – K. HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ, *Kohortní úmrtnostní tabulky*.

47–48 citované publikace.^[58] Územní vymezení opět vychází ze součtu dat pro Čechy, Moravu a Slezsko, jež jsou ve zdrojových publikacích uvedeny samostatně.

Vývoj úmrtnostních poměrů v letech 1870–1910 – popis výsledků Střední délka života při narození

Střední délka života při narození je běžně užívána jako souhrnný ukazatel úrovně úmrtnosti, odráží úmrtnostní poměry ve všech věcích, největší vliv v něm však má zejména u historických populací především kojenecká úmrtnost. Z průběhu hodnot tohoto ukazatele můžeme na grafu č. 1 sledovat postupný pokles úrovně úmrtnosti, a to především od devadesátých let 19. století. Obecně lze ve sledovaném období vymezit tři navazující etapy:

1. Období zhruba do osmdesátých let 19. století. Jedná se o období častých výkyvů v průběhu úmrtnosti bez pozorovaného jednoznačného trendu. Největší zhoršení v průběhu úmrtnosti lze pozorovat v letech 1872–1873 a následně 1877–1878.

2. Období osmdesátých a první poloviny devadesátých let 19. století. V této době ještě nepozorujeme jednoznačné zlepšování úrovně úmrtnosti, nicméně je to období, kdy mizí výrazné výkyvy v jejím průběhu.

3. Etapa odstartovaná okolo poloviny devadesátých let 19. století, která se projevuje jednoznačným poklesem celkové úrovně úmrtnosti. Tempo růstu střední délky života při narození zůstalo prakticky bez výrazné změny až do konce studovaného období, výjimku představuje jednoroční výkyv v roce 1905, kterému bude věnována pozornost dále v textu.

Zmíněné výkyvy v sedmdesátých letech 19. století lze považovat za natolik významné, že má smysl se nad nimi pozastavit. Kromě zhoršené hospodářské situace v roce 1873, kterou zmiňují Srb a Kučera^[59] a která mohla být jak příčinou, tak i důsledkem zhoršení úmrtnostních poměrů, pak v souvislosti s tímto obdobím Dokoupil a Nesládková uvádějí: „*Neočekávané rozšíření neštovic v letech 1872–1873 v důsledku neúčinného očkování slabou vakcínou i nový – byť slabý – zásah cholery, podobně jako epidemie záškrtu v letech 1877 a 1878 s vysokou úmrtností dětí způsobily opět zvýšení hrubé míry úmrtnosti nad 30 promile*“.^[60] V této zmínce tedy nalézáme zdůvodnění obou pozorovaných výkyvů, které potvrzuje i počet zemřelých podle příčin úmrtí publikovaný Českým statistickým úřadem,^[61] kde se uvádí, že v roce 1872 zemřelo na neštovice více než 15 tisíc osob a v roce 1873 dokonce

[58] Tamtéž.

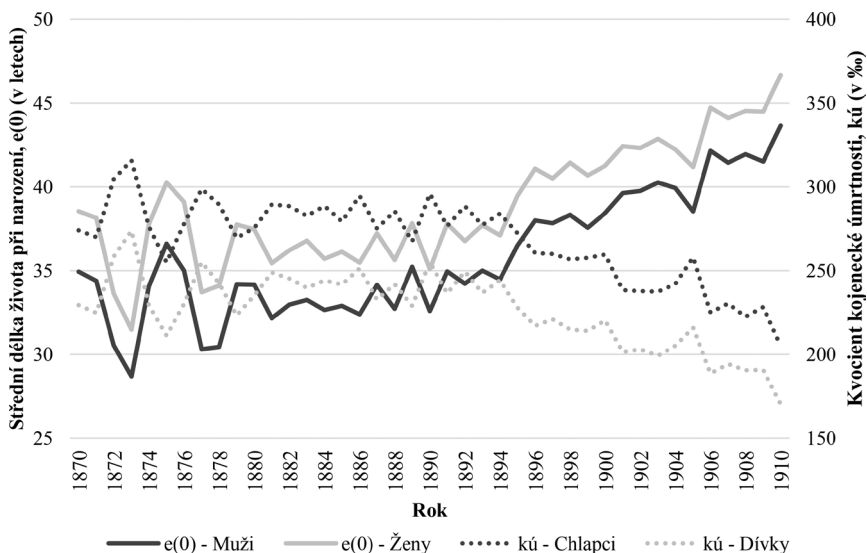
[59] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 125.

[60] L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ, *Charakteristické rysy*, s. 193–206.

[61] Český statistický úřad, *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918 II. 1866–1918*, Praha 1978.

GRAF Č. 1. STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA PŘI NAROZENÍ (V LETECH, LEVÁ OSA), KVOCIENT KOJENECKÉ ÚMRTNOSTI (V %, PRAVÁ OSA), MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ 1870-1910.

FIGURE 1. LIFE EXPECTANCY AT BIRTH (IN YEARS, LEFT AXIS), INFANT MORTALITY RATE (%., RIGHT AXIS), MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870-1910.

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: e(0) značí střední délku života při narození, kú značí kvocient kojenecké úmrtnosti.

Source: Authors' calculation.

Note: e(0) represents the life expectancy at birth, kú stands for the infant mortality rate.

27 tisíc osob (což bylo přibližně 10 % všech zemřelých) ve srovnání s předchozími a následujícími lety, kdy počet zemřelých byl vždy mezi jedním a dvěma tisíci (s výjimkou roku 1874, kdy to byly necelé 4 tisíce). Epidemie cholery (dle Stříteského^[62]) byla zavlečena z Haliče v roce 1873 a byla příčinou více než 7 tisíc úmrtí, přičemž v jiných letech byl počet úmrtí na cholery v řádu jednotek set. Celkově na infekční choroby zemřelo v letech 1872 a 1873 dle dat státní statistiky 7,7 %, resp. 14,1 % všech zemřelých. V ostatních letech byly tyto podíly výrazně nižší.

V roce 1877 nebyl v klasifikaci příčin úmrtí zaznamenáván ještě záškrť, ale je zde patrný výrazný nárůst úmrtí na příčiny „vrozená slabost (do 1 roku)“, kdy počet proti předchozím letům vzrostl přibližně o 4 tisíce zemřelých (z více než 26 tisíc na 30 tisíc zemřelých) a o přibližně stejnou hodnotu vzrostl také počet zemřelých na „zádušní kašel“ (nyní černý kašel). V roce 1878 již záškrť klasifikovaný je a dosahuje

[62] J. K. STŘÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*.

hodnoty více než 15 tisíc zemřelých, což je proti následujícím letům o 4–5 tisíc více. V letech 1877 a 1878 byly také vyšší počty zemřelých na další infekční nemoci, jako byly spalničky, spála a tyfus, kdy v roce 1877 bylo za tyto tři diagnózy navýšení přibližně 10 tisíc zemřelých a následující rok přibližně 6 tisíc.

V našem případě nesledujeme dopady na hrubou míru úmrtnosti, můžeme však konstatovat, že během těchto výkyvů došlo k poklesu střední délky života při narození na 31,5 roku pro ženy a na pouhých 28,7 roku pro muže v roce 1873, ačkoli hodnota v roce 1870 byla pro ženy o cca 7 let vyšší, pro muže přibližně o 6 let vyšší. Druhý nárůst úmrtnosti (1877 a 1878) se projevil snížením hodnoty střední délky života při narození mužů na 30,3 roku (1877) a žen na 33,7 roku (1877).

Dokoupil a Nesládková pak uvádějí, že výrazné zlepšení potírání infekčních chorob vedlo ke zlepšení úmrtnosti ve druhé polovině devadesátých let,^[63] což se opět projevilo na ukazatelích zobrazených v grafu č. 1 i většiny následujících. Autoři také citují Strítěského,^[64] jenž zdůrazňuje, že poklesu mohlo být dosaženo již o téměř 20 let dříve, protože již v roce 1870 byl ve Vídni vydán velmi pokrokový lékařský zákon (č. 68/1870 o veřejné zdravotní službě), který zaváděl hierarchické stupně kvalifikovaných lékařských funkcí, ale k jehož přijetí zemskými sněmy však došlo až v osmdesátých letech, a to ještě ne ve všech českých zemích shodně.^[65] Na Moravě byl zákon přijat v roce 1884, v Čechách v roce 1888 (dle Strítěského až po projevu příznivých dopadů na Moravě)^[66] a ve Slezsku dokonce až v roce 1896^[67] a z výsledků lze dovodit, že dopad na snížení úmrtnosti byl patrný s mírným zpožděním, což může být dle Srba a Kučery způsobeno také možnou prodlevou mezi legislativní úpravou a samotnou organizační změnou.^[68] Dle Strítěského bylo největším problémem, že rozhodovaly politické zájmy a že české politické vedení bylo v důsledně protivládní opozici a o zákon nebyl zájem ani v lékařských kruzích, byť vyšel z poznatků pokrokových rakouských a německých lékařů.^[69]

Dle Strítěského byl vedlejším efektem nové legislativní úpravy také růst zájmu o studium lékařství na české univerzitě a nepatrné fixum zaručované obcemi lékařům v komunálních službách.^[70] Problémem dále zůstávala neobsazená místa v chudých venkovských obcích. Účinek se nejvýrazněji projevil snížením úmrtnosti na přenosné choroby a tím i výrazným poklesem celkové úrovně úmrtnosti.

[63] L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ, *Charakteristické rysy*, s. 193–206.

[64] J. K. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*.

[65] Tamtéž, s. 60.

[66] Tamtéž, s. 62.

[67] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 109–156; J. K. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*, s. 62.

[68] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 139.

[69] J. K. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*, s. 60–61.

[70] Tamtéž, s. 63.

Kojenecká úmrtnost

Jak bylo uvedeno, úroveň střední délky života při narození byla ve studované době zásadně určena vývojem kojenecké úmrtnosti. To názorně dokládá také graf č. 1, na němž je zřejmé, že pokles úmrtnosti v poslední dekádě 19. století svým vývojem přesně odpovídá zaznamenanému poklesu kojenecké úmrtnosti. Obdobně pak i výkyvy střední délky života při narození v sedmdesátých letech se ukazují v podstatě totožné i na úrovni kojenecké úmrtnosti. Kojenecká úmrtnost se pohybovala v průměru okolo 250 ‰ až do poloviny devadesátých let 19. století, následoval prudký pokles, a to až na hodnoty okolo 200 ‰ na začátku 20. století, pro dívky byla pozorována hodnota nižší.

Důležitosti kojenecké úmrtnosti v kontextu celkových ukazatelů úmrtnosti si byli vědomi i další autoři, jako Láník^[71] nebo Dokoupil a Nesládková^[72] či Růžicka, který dokonce odhadl sílu závislosti mezi úrovní kojenecké úmrtnosti a celkové úmrtnosti prostřednictvím korelačního koeficientu na základě dat o úmrtnosti ve vybraných městech.^[73] Srb s Kučerou však tvrdí, že kojenecká úmrtnost klesala výrazněji až s přibližně 10letým zpožděním proti celkové úrovni úmrtnosti.^[74] Svá tvrzení opírali o data o kojenecké úmrtnosti za období sčítání lidu, což mohlo vést k tomuto mylnému závěru, který rozporují výsledky z grafu č. 1, který ukazuje pokles kojenecké úmrtnosti již v devadesátých letech 19. století, tedy souběžně s poklesem ukazatelů celkové úmrtnosti.

Sinkulová zdůrazňuje, že byť se úroveň kojenecké úmrtnosti zvýšila v období epidemií, její nárůst nebyl často tak vysoký, jako byl nárůst hladiny úmrtnosti u jiných věkových složek. Důvod vidí v přirozené imunitě kojených dětí a obecně vysokou míru kojenecké úmrtnosti spojuje zejména s nemocemi trávicího traktu, různými formami dystrofií souvisejícími s nepříznivými sociálními podmínkami, s nedostatečnou péčí o dítě a s těžkými hygienickými závadami, kdy nejvyšší hodnoty ukazovalo průmyslové území severočeského pohraničí.^[75]

Podobně se vyjadřuje také Strítěský, který označuje okresy v průmyslových oblastech severu za možné lokality s horší úrovní úmrtnosti (vysoká mrtvorozenost a kojenecká úmrtnost a bytová tíseň), ale také doplňuje zemědělské oblasti. „V roce 1896–1897 nebylo uznáno schopnými zbraně pro povšechnou slabost 37 % branců, kteří byli zmrzačení, duševně zaostalí, hluchoněmí, slepí (nejvíce hluchoněmých 17–23 % z Českomoravské vrchoviny). Děti byly ... krtičnaté (tuberkuloza mízních uzlin).“^[76]

[71] J. LÁNÍK, *Development of mortality*, s. 175–192.

[72] L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ, *Charakteristické rysy*, s. 193–206.

[73] L. RŮŽIČKA, *K vývoji úmrtnosti v českých zemích*, s. 181–211.

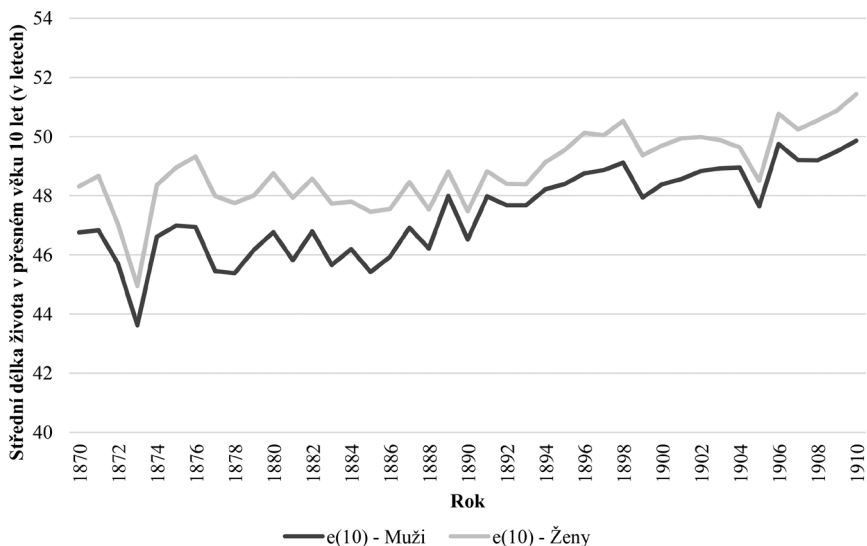
[74] V. SRB – L. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 140.

[75] L. SINKULOVÁ, *Dějiny Československého lékařství. II. díl od roku 1740–1848*, Praha 1965, s. 20.

[76] J. K. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*, s. 72–73, 78.

GRAF Č. 2. STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA V PŘESNÉM VĚKU 10 LET, MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ 1870–1910

FIGURE 2. LIFE EXPECTANCY AT THE AGE OF 10, MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: grafy středních délek života ve vybraných věcích (graf č. 1–4) nemají jednotné měřítko na svislé ose.

Source: Authors' calculation.

Note: there is not a uniform scale on vertical axis in the charts containing the life expectancies at selected ages (Fig. 1–4).

Naděje dožití ve vyšším věku

Aby z průběhu ukazatele naděje dožití při narození mohl být vliv prvních let života eliminován a bylo možné studovat detailněji úroveň úmrtnosti ve vyšším věku, je možné využít vývoj střední délky života pro jiné věky nežli od narození. Vzhledem k tomu, že relativně vysoká úmrtnost se ve studovaném období projevuje nejen do prvních narozenin, ale v několika letech po narození, pro další popis úmrtnosti byla zvolena střední délka života osoby v přesném věku 10 let (graf č. 2). Hodnoty tohoto ukazatele odráží úroveň úmrtnosti ve věku 10 let a všech vyšších věcích. Stále jde tedy o poměrně hodně generalizující ukazatel.

Z grafu č. 2 je patrné, že vývoj střední délky života osoby právě 10leté byl mnohem plynulejší v porovnání se střední délkou života při narození. Ačkoli hlavní výše zmíněné výkyvy vývoje úmrtnosti jsou patrné i u tohoto ukazatele, zdaleka nejsou

GRAF Č. 3. STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA V PŘESNÉM VĚKU 40 LET, MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ 1870–1910

FIGURE 3. LIFE EXPECTANCY AT THE AGE OF 40, MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: grafy středních délek života ve vybraných věcích (graf č. 1–4) nemají jednotné měřítko na svislé ose.

Source: Authors' calculation.

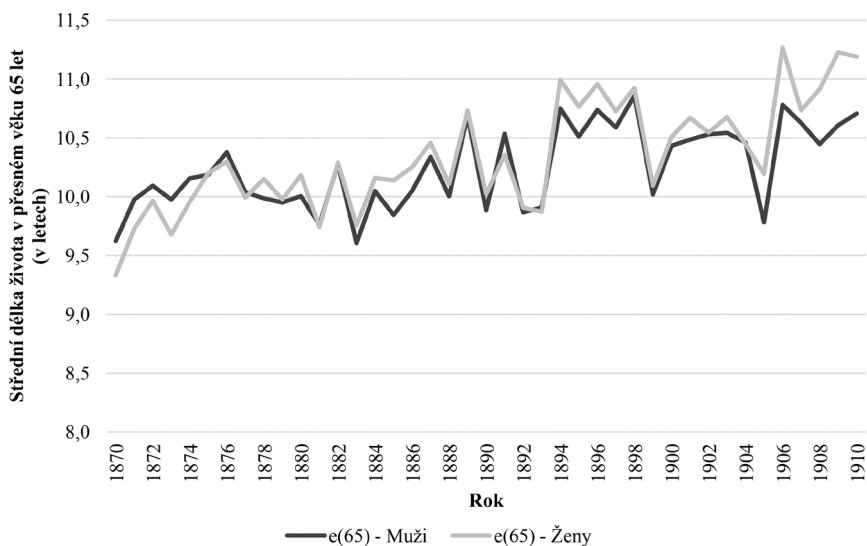
Note: there is not a uniform scale on vertical axis in the charts containing the life expectancies at selected ages (Figure 1–4).

tak výrazné. Především však není v tomto případě patrné tak výrazné zlepšení úmrtnosti od konce 19. století, jako tomu bylo v případě střední délky života při narození a kvocientu kojenecké úmrtnosti. Postupně sice zhruba od poloviny devadesátých let docházelo k růstu hodnot střední délky života v přesném věku 10 let, jednalo se však o zvýšení o zhruba 3 roky do konce sledovaného období (v porovnání s tím střední délka života při narození narostla o přibližně 9 let za stejné období).

Pro posouzení úrovně úmrtnosti ve středním a vyšším věku byl zvolen ukazatel střední délky života v přesném věku 40 let (graf č. 3). Opět je zřejmý mnohem plynulejší vývoj hodnot tohoto ukazatele, v podstatě i zásadnější změny v úrovni úmrtnosti (zminěné výše) se na vývoji tohoto ukazatele odrážejí jen velice málo. Obdobný závěr je možné přijmout v případě úmrtnosti nejstarších osob, zde reprezentováno vývojem střední délky života v přesném věku 65 let. Očekávaná

GRAF Č. 4. STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA V PŘESNÉM VĚKU 65 LET, MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ 1870–1910

FIGURE 4. LIFE EXPECTANCY AT THE AGE OF 65, MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: grafy středních délek života ve vybraných věcích (graf č. 1–4) nemají jednotné měřítko na svislé ose.

Source: Authors' calculation.

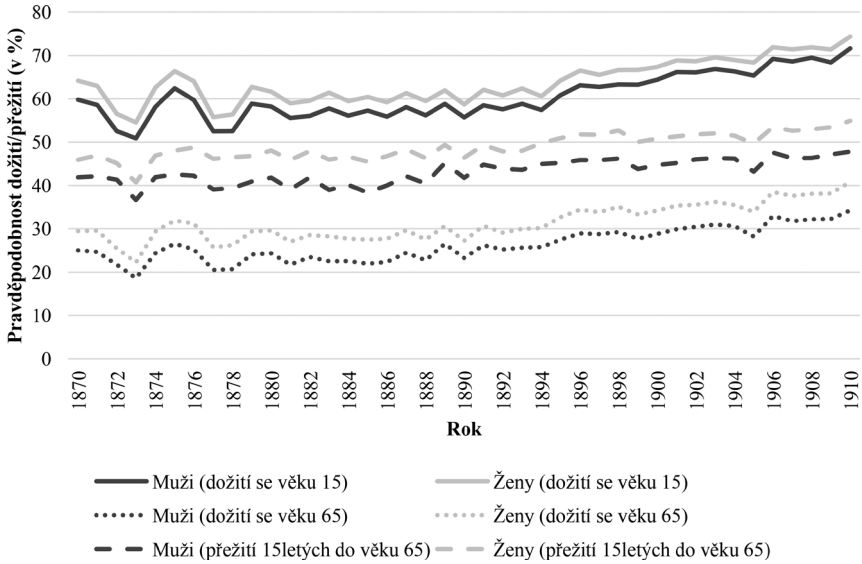
Note: there is not a uniform scale on vertical axis in the charts containing the life expectancies at selected ages (Figure 1–4).

zbývající délka života osob v tomto věku se pohybovala po celé období zhruba okolo 10 let, nárůst na konci studovaného období nebyl z tohoto pohledu zásadní a činil jen něco málo přes jeden rok v porovnání s počátkem období (graf č. 4).

Za pozornost však stojí vývoj rozdílu střední délky života mezi muži a ženami ve sledovaném období. Jestliže u novorozenců se diference ve střední délce života snížila z 3,8 roku (1870) na 3 roky v roce 1910, u střední délky života 10letých se rozdíl za sledované období nezměnil a setrval na hodnotě 3,1 roku. Pro střední délku života 40letých byl vývoj již opačný, tedy rozdíl se zvýšil z 0,9 roku na 2,4 roku a pro střední délku života ve věku 65 let, kdy ženy na začátku sledovaného období dokonce ztrácely na muže 0,3 roku, se situace změnila ve prospěch žen a ty měly v roce 1910 střední délku života delší o 0,5 roku. Lze tedy pozorovat rozdílný vývoj v jednotlivých věkových kategoriích pro muže a pro ženy.

GRAF Č. 5. PRAVDĚPODOBNOST DOŽÍT SE 15. A 65. NAROZENIN, PRAVDĚPODOBNOST PŘEŽITÍ MEZI 15. A 65. NAROZENINAMI, MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ, 1870–1910

FIGURE 5. PROBABILITY TO SURVIVE FROM BIRTH TO THE AGE OF 15 AND TO THE AGE OF 65, PROBABILITY TO SURVIVE FROM THE AGE OF 15 TO THE AGE OF 65, MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910

Zdroj: Výpočet autorů.

Source: Authors' calculation.

Klíčový vliv dětských věků pro hodnoty souhrnných ukazatelů úmrtnosti dokládá také graf č. 5. Pravděpodobnost přežití dětství (dožití se 15. narozenin) se během studovaného období dlouho zásadně neměnila (přibližně do poloviny devadesátých let 19. století, kromě výkyvů zaznamenaných v sedmdesátých letech) a pohybovala se okolo 60 %. Následně do konce studovaného období vzrostla o dalších asi 10 procentních bodů, v roce 1910 se již téměř tři ze čtyř živě narozených dívek dožívaly 15. narozenin. Obdobně se vyvíjela i pravděpodobnost dožití se 65. narozenin – z hodnot mezi 20 % a 30 % na začátku studovaného období se zvedla na 30 % až 40 % na začátku 20. století.

Intervalová střední délka života

Protože na základě uvedeného by se mohlo zdát jasné, že vývoj hodnot souhrnných ukazatelů úmrtnosti téměř kopíroval vývoj úmrtnosti v kojeneckém a dětském věku, je na místě zvolit také jiný typ ukazatelů a detailněji zmapovat vývoj

TABULKA Č. 1. INTERVALOVÉ STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA PO 10LETÝCH VĚKOVÝCH INTERVALECH DO VĚKU 70 LET, STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA V PŘESNÉM VĚKU 70 LET, MUŽI, ČESKÉ ZEMĚ, 1870–1910

TABLE 1. TEMPORARY LIFE EXPECTANCY FOR 10-YEARS AGE INTERVALS UP TO THE AGE OF 70, LIFE EXPECTANCY AT THE AGE OF 70, MALES, CZECH LANDS, 1870–1910

Muži	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882
e(0-10)	6,52	6,46	5,98	5,86	6,44	6,78	6,51	5,96	6,05	6,51	6,44	6,21	6,25
e(10-20)	9,82	9,80	9,76	9,71	9,79	9,82	9,82	9,77	9,75	9,80	9,80	9,80	9,80
e(20-30)	9,56	9,55	9,49	9,42	9,54	9,56	9,55	9,53	9,52	9,54	9,57	9,54	9,55
e(30-40)	9,51	9,51	9,44	9,34	9,50	9,49	9,50	9,45	9,44	9,47	9,51	9,48	9,49
e(40-50)	9,29	9,31	9,26	9,17	9,28	9,30	9,29	9,22	9,22	9,25	9,28	9,22	9,26
e(50-60)	8,91	8,93	8,94	8,78	8,93	8,92	8,90	8,80	8,84	8,85	8,87	8,79	8,90
e(60-70)	7,97	8,01	8,10	7,95	8,03	8,08	8,11	7,98	7,96	8,05	8,02	7,91	8,06
e(70+)	7,36	7,68	7,67	7,80	7,89	7,88	8,15	7,89	7,88	7,73	7,77	7,54	7,92

Muži	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896
e(0-10)	6,39	6,25	6,38	6,22	6,42	6,27	6,50	6,19	6,43	6,33	6,47	6,34	6,60	6,78
e(10-20)	9,79	9,79	9,78	9,78	9,80	9,79	9,80	9,79	9,81	9,82	9,81	9,82	9,83	9,84
e(20-30)	9,54	9,55	9,54	9,52	9,57	9,55	9,56	9,53	9,57	9,59	9,60	9,59	9,60	9,60
e(30-40)	9,45	9,48	9,46	9,48	9,50	9,49	9,56	9,51	9,55	9,54	9,55	9,56	9,56	9,58
e(40-50)	9,24	9,26	9,21	9,25	9,28	9,26	9,38	9,30	9,36	9,33	9,35	9,33	9,37	9,37
e(50-60)	8,79	8,83	8,76	8,83	8,90	8,84	9,01	8,90	8,99	8,95	8,93	8,99	8,98	8,99
e(60-70)	7,88	7,96	7,90	7,97	8,05	7,96	8,15	8,02	8,14	8,03	8,00	8,14	8,14	8,19
e(70+)	7,40	7,82	7,74	7,86	8,18	7,83	8,39	7,62	8,21	7,56	7,61	8,44	8,21	8,47

Muži	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
e(0-10)	6,75	6,81	6,81	6,86	7,05	7,05	7,11	7,05	6,95	7,30	7,25	7,33	7,23	7,52
e(10-20)	9,85	9,85	9,84	9,85	9,84	9,85	9,84	9,85	9,83	9,86	9,85	9,85	9,86	9,86
e(20-30)	9,62	9,63	9,61	9,61	9,61	9,61	9,61	9,63	9,60	9,66	9,65	9,65	9,65	9,67
e(30-40)	9,58	9,58	9,57	9,56	9,57	9,59	9,59	9,60	9,56	9,61	9,59	9,60	9,60	9,62
e(40-50)	9,37	9,38	9,32	9,35	9,36	9,37	9,37	9,38	9,34	9,42	9,39	9,39	9,40	9,40
e(50-60)	8,98	9,01	8,92	8,95	8,96	8,98	9,00	8,99	8,90	9,03	9,00	8,98	9,02	9,02
e(60-70)	8,16	8,18	8,06	8,11	8,14	8,17	8,16	8,15	8,01	8,18	8,14	8,12	8,17	8,21
e(70+)	8,33	8,54	7,88	8,16	8,16	8,22	8,25	8,14	7,59	8,51	8,35	8,16	8,27	8,36

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: červené podbarvení značí podprůměrné hodnoty v rámci studovaného období a příslušného věkového intervalu, modré podbarvení značí hodnoty nadprůměrné. Označení „e(0–10)“ odpovídá intervalové střední délce života mezi přesnými věky 0 a 10 let (obdobně značení odpovídá i vyšším věkům), symbol „e(70+)“ značí střední délku života v přesném věku 70 let, která reprezentuje úmrtnostní tabulku v celém věkovém intervalu 70 a více let.

Source: Authors' calculation.

Note: red coloring represents values under the average within the studied period and corresponding age interval, blue coloring stands for values above the average. Label “e(0–10)” corresponds with the temporary life expectancy between the exact ages 0 and 10 (or at higher ages respectively), symbol “e(70+)” stands for the life expectancy at age 70 representing the life table in the whole age interval from the age 70 upwards.

TABULKA Č. 2. INTERVALOVÉ STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA PO 10LETÝCH VĚKOVÝCH INTERVALECH DO VĚKU 70 LET, STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA V PŘESNÉM VĚKU 70 LET, ŽENY, 1870–1910

TABLE 2. TEMPORARY LIFE EXPECTANCY FOR 10-YEARS AGE INTERVALS UP TO THE AGE OF 70, LIFE EXPECTANCY AT THE AGE OF 70, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910

Ženy	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882
e(0-10)	6,97	6,90	6,40	6,24	6,89	7,19	6,96	6,34	6,48	6,94	6,81	6,58	6,64
e(10-20)	9,81	9,79	9,75	9,70	9,79	9,80	9,81	9,76	9,74	9,77	9,79	9,77	9,76
e(20-30)	9,65	9,66	9,56	9,49	9,62	9,64	9,65	9,62	9,60	9,61	9,62	9,62	9,62
e(30-40)	9,56	9,57	9,47	9,38	9,54	9,56	9,57	9,53	9,51	9,51	9,54	9,52	9,53
e(40-50)	9,44	9,44	9,38	9,30	9,43	9,44	9,46	9,42	9,43	9,45	9,45	9,43	9,45
e(50-60)	9,06	9,09	9,10	8,97	9,09	9,12	9,13	9,07	9,08	9,08	9,11	9,05	9,13
e(60-70)	7,96	8,07	8,14	7,99	8,11	8,18	8,20	8,09	8,15	8,14	8,19	8,06	8,20
e(70+)	7,02	7,34	7,56	7,47	7,64	7,78	7,89	7,66	7,79	7,58	7,79	7,33	7,80

Ženy	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896
e(0-10)	6,79	6,63	6,73	6,61	6,81	6,66	6,87	6,55	6,83	6,70	6,86	6,70	6,99	7,16
e(10-20)	9,76	9,75	9,74	9,73	9,75	9,74	9,75	9,74	9,77	9,77	9,78	9,77	9,78	9,81
e(20-30)	9,60	9,58	9,59	9,56	9,59	9,57	9,58	9,56	9,59	9,61	9,61	9,60	9,61	9,63
e(30-40)	9,52	9,51	9,50	9,50	9,54	9,51	9,54	9,51	9,54	9,55	9,53	9,53	9,55	9,56
e(40-50)	9,43	9,42	9,42	9,43	9,47	9,45	9,50	9,44	9,49	9,46	9,45	9,47	9,50	9,51
e(50-60)	9,08	9,11	9,08	9,11	9,15	9,11	9,16	9,10	9,19	9,14	9,16	9,19	9,21	9,23
e(60-70)	8,07	8,15	8,09	8,22	8,24	8,14	8,30	8,15	8,27	8,17	8,16	8,33	8,35	8,39
e(70+)	7,36	7,78	7,85	7,83	8,07	7,78	8,29	7,67	7,82	7,42	7,40	8,53	8,37	8,53

Ženy	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
e(0-10)	7,09	7,18	7,19	7,21	7,39	7,36	7,46	7,37	7,32	7,62	7,58	7,62	7,58	7,84
e(10-20)	9,80	9,81	9,81	9,81	9,80	9,80	9,79	9,80	9,77	9,81	9,80	9,82	9,82	9,83
e(20-30)	9,64	9,64	9,62	9,62	9,62	9,62	9,61	9,61	9,58	9,63	9,63	9,63	9,64	9,66
e(30-40)	9,58	9,58	9,57	9,55	9,57	9,57	9,57	9,56	9,52	9,58	9,58	9,57	9,59	9,61
e(40-50)	9,50	9,53	9,50	9,49	9,50	9,52	9,53	9,51	9,46	9,52	9,52	9,54	9,53	9,55
e(50-60)	9,24	9,24	9,19	9,21	9,23	9,25	9,23	9,23	9,22	9,29	9,26	9,26	9,27	9,28
e(60-70)	8,37	8,39	8,23	8,31	8,33	8,33	8,39	8,34	8,31	8,46	8,41	8,43	8,46	8,51
e(70+)	8,18	8,46	7,63	7,97	8,06	8,02	8,13	7,99	7,83	8,76	8,28	8,36	8,71	8,60

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: červené podbarvení značí podprůměrné hodnoty v rámci studovaného období a příslušného věkového intervalu, modré podbarvení značí hodnoty nadprůměrné. Označení „e(0–10)“ odpovídá intervalové střední délce života mezi přesnými věky 0 a 10 let (obdobně značení odpovídá i vyšším věkům), symbol „e(70+)“ značí střední délku života v přesném věku 70 let, která reprezentuje úmrtnostní tabulku v celém věkovém intervalu 70 a více let.

Source: Authors' calculation.

Note: red coloring represents values under the average within the studied period and corresponding age interval, blue coloring stands for values above the average. Label “e(0–10)” corresponds with the temporary life expectancy between the exact ages 0 and 10 (or at higher ages respectively), symbol “e(70+)” stands for the life expectancy at age 70 representing the life table in the whole age interval from the age 70 upwards.

úmrtlosti v závislosti na věku, respektive v jednotlivých věkových intervalech. Tím bude možné jasněji doložit klíčový vliv nejnižších věků na celkový vývoj úmrtlosti, ale také případně ilustrovat časový průběh změn úmrtlosti v různých věkových skupinách. Výše již bylo uvedeno, že k tomuto cíli budou využity tzv. intervalové střední délky života, které reprezentují úmrtlostní poměry jednotlivých 10letých intervalů věku, nejsou však ovlivněny věky předcházejícími ani následujícími. Pokud tedy uvažujeme intervalové střední délky života vždy za desetiletí věku, je jasné, že jejich hodnota nemůže přesáhnout 10. Čím více se hodnota intervalové střední délky života této hodnotě blíží, tím lepší úmrtlostní poměry ve studovaném desetiletí věku panovaly a tím menší byl prostor pro zlepšení úmrtlosti (tabulka č. 1 a 2).

V případě obou pohlaví je patrné zlepšení úrovně úmrtlosti kojenců a dětí: na počátku studovaného období, tj. kolem roku 1870, prožil každý živě narozený chlapec během prvních 10 let života v průměru jen okolo 6,5 roku (3,5 roku tedy v tomto věkovém intervalu v průměru populace ztrácela vlivem úmrtlosti), na konci studovaného období to bylo přibližně o rok více (tabulka č. 1). V případě dívek (tabulka č. 2) se hodnota zvýšila ze 7 let prožitých v průměru v tomto intervalu na 7,8 roku v roce 1910. Během již zmíněných epidemií v sedmdesátých letech 19. století pak intervalová střední délka života poklesla pro chlapce až na 6,0 (1872) a 5,9 (1873), respektive 6,0 (1877) a 6,1 roku (1878). Pro dívky byly odpovídající hodnoty rovny 6,4 (1872) a 6,2 (1873), respektive 6,3 (1877) a 6,5 roku (1878). Z tabulek č. 1 a 2 je navíc patrné, že k systematickému zlepšování úmrtlosti v této nejmladší věkové skupině skutečně začalo docházet v polovině devadesátých let 19. století.

Kromě nejmladší věkové skupiny docházelo k postupnému zlepšování úmrtlostních poměrů také ve vyšších věcích (tabulky č. 1 a 2). Změna však nebyla zdaleka tak výrazná v porovnání s dětským věkem. V případě mužů došlo ve sledovaném období k nárůstu hodnoty intervalové střední délky života o méně než rok ve všech věkových skupinách nad 10 let věku. Nárůst byl nejmenší ve skupině 10–20 let, kdy se ukazatel zvýšil jen o 0,04 roku během studovaného 40letého období. V dalších věkových skupinách to v případě mužů bylo shodně o 0,11 roku, u věkové skupiny 60–70 let pak o 0,23 roku. V tomto případě je však třeba upozornit, že hodnoty intervalové střední délky života v těchto věcích byly již tak blízké limitní hodnotě 10, že zásadnější zlepšení bylo možné jen obtížně, pokud vůbec – to se týká především věků od 10 do 40 let, kdy intervalová střední délka života přesahovala hodnotu 9,5 roku již na začátku studovaného období. Stejná situace platila i pro ženy.

Vzhledem k tomu, že předchozí část opět doložila koncentraci změn úrovně úmrtlosti do nejnižších věků (v tabulkách č. 1 a 2 vymezeny věkem 0–10 let), má smysl se touto věkovou skupinou zabývat detailněji. Pro doplnění a detailnější rozbor dětských věků (opět tedy věk 0–10 let) byly intervalové střední délky života za tuto věkovou skupinu dopočítány i po jednotkách věku – jejich maximální hodnota

TABULKA Č. 3. INTERVALOVÉ STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA PO 1LETÝCH VĚKOVÝCH INTERVALECH PRO VĚKY 0–10 LET, MUŽI, ČESKÉ ZEMĚ, 1870–1910, VYNÁSOBENO STEM
 TABLE 3. TEMPORARY LIFE EXPECTANCY FOR 1-YEAR AGE INTERVALS FOR AGES 0–10, MALES, CZECH LANDS, 1870–1910, MULTIPLIED BY 100

Muži	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882
e(0-1)	80,59	81,10	78,59	77,71	80,66	82,29	80,44	79,30	79,70	81,00	80,87	79,77	79,50
e(1-2)	95,73	95,15	94,68	94,51	95,65	96,39	95,90	93,90	94,79	95,85	95,51	94,87	95,34
e(2-3)	98,29	98,14	97,69	97,68	98,17	98,55	98,36	97,44	97,46	98,23	98,21	97,89	97,97
e(3-4)	98,98	98,81	98,31	98,32	98,75	99,04	99,01	98,34	98,16	98,72	98,78	98,69	98,59
e(4-5)	99,24	99,06	98,65	98,59	98,96	99,21	99,31	98,89	98,51	99,06	99,04	99,00	98,93
e(5-6)	99,52	99,41	99,09	99,03	99,33	99,49	99,48	99,16	98,94	99,31	99,33	99,32	99,28
e(6-7)	99,62	99,56	99,34	99,27	99,50	99,61	99,57	99,35	99,18	99,47	99,49	99,44	99,45
e(7-8)	99,70	99,66	99,52	99,45	99,64	99,71	99,66	99,48	99,40	99,58	99,61	99,56	99,57
e(8-9)	99,72	99,70	99,59	99,52	99,68	99,74	99,75	99,61	99,51	99,66	99,67	99,63	99,63
e(9-10)	99,81	99,79	99,72	99,67	99,78	99,82	99,83	99,75	99,71	99,79	99,79	99,78	99,77

Muži	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896
e(0-1)	80,33	79,63	80,54	79,35	80,84	80,00	81,28	79,45	80,38	80,04	80,32	80,21	80,09	80,39
e(1-2)	95,54	95,09	95,54	95,22	95,56	95,26	95,55	95,01	95,51	95,36	96,12	95,22	96,13	96,39
e(2-3)	98,24	98,02	98,02	98,05	97,99	97,91	98,19	97,97	98,17	98,11	98,23	98,12	98,55	98,67
e(3-4)	98,77	98,71	98,73	98,69	98,75	98,61	98,79	98,72	98,82	98,82	98,74	98,76	99,09	99,20
e(4-5)	99,06	98,97	98,96	99,00	99,02	98,94	98,99	99,05	99,11	99,11	99,06	99,02	99,33	99,43
e(5-6)	99,36	99,32	99,29	99,34	99,36	99,28	99,32	99,35	99,40	99,43	99,35	99,37	99,50	99,58
e(6-7)	99,51	99,47	99,43	99,50	99,51	99,45	99,48	99,50	99,54	99,57	99,52	99,52	99,60	99,65
e(7-8)	99,62	99,59	99,57	99,61	99,63	99,58	99,62	99,61	99,65	99,68	99,63	99,65	99,69	99,72
e(8-9)	99,66	99,65	99,65	99,66	99,69	99,65	99,68	99,68	99,71	99,73	99,70	99,70	99,75	99,77
e(9-10)	99,77	99,77	99,77	99,77	99,79	99,78	99,80	99,79	99,81	99,81	99,81	99,81	99,83	99,84

Muži	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
e(0-1)	81,52	81,18	81,58	80,99	82,68	82,47	83,23	82,38	82,10	83,20	83,55	83,95	83,86	85,10
e(1-2)	96,23	96,56	96,66	96,61	96,71	96,51	97,07	96,76	97,11	97,32	97,36	97,45	97,04	97,56
e(2-3)	98,64	98,66	98,69	98,95	98,85	98,86	98,98	98,92	99,04	99,14	99,13	99,17	99,06	99,21
e(3-4)	99,12	99,07	99,17	99,32	99,32	99,31	99,40	99,39	99,42	99,48	99,49	99,48	99,45	99,52
e(4-5)	99,42	99,40	99,39	99,53	99,52	99,54	99,54	99,57	99,59	99,62	99,64	99,62	99,63	99,68
e(5-6)	99,59	99,56	99,56	99,66	99,65	99,66	99,67	99,71	99,72	99,73	99,72	99,73	99,73	99,76
e(6-7)	99,68	99,68	99,65	99,74	99,71	99,72	99,72	99,75	99,77	99,78	99,75	99,78	99,76	99,80
e(7-8)	99,74	99,74	99,72	99,79	99,77	99,76	99,77	99,79	99,81	99,82	99,79	99,81	99,80	99,83
e(8-9)	99,78	99,79	99,77	99,82	99,80	99,79	99,80	99,81	99,82	99,84	99,82	99,83	99,83	99,85
e(9-10)	99,85	99,85	99,84	99,85	99,85	99,85	99,85	99,86	99,85	99,87	99,87	99,86	99,88	99,88

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: Vzhledem k nízkým dosahovaným hodnotám, kdy v některých věcích a letech by již nestačilo zaokrouhlení na dvě desetinná místa jako u tabulek č. 1 a 2, jsou hodnoty v tabulkách 3 a 4 vynásobeny stem. Označení „e(0–1)“ odpovídá intervalové střední délce života mezi přesnými věky 0 a 1 rok (obdobně značení odpovídá i vyšším věkům).

Source: Authors' calculation.

Note: Because of very low values of the presented measures, where at some ages and years the rounding to two decimal places (like in Tables 1 or 2) would not be suitable, values in Tables 3 and 4 are multiplied by 100. Label „e(0–1)“ represents the temporary life expectancy between the exact ages 0 and 1 (at higher ages correspondingly).

TABULKA Č. 4. INTERVALOVÉ STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA PO 1LETÝCH VĚKOVÝCH INTERVALECH PRO VĚKY 0–10 LET, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ, 1870–1910, VYNÁSOBENO STEM
 TABLE 4. TEMPORARY LIFE EXPECTANCY FOR 1-YEAR AGE INTERVALS FOR AGES 0–10, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910, MULTIPLIED BY 100

Ženy	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882
e(0-1)	83,77	84,28	81,83	80,64	83,96	85,30	83,82	82,33	83,01	84,28	83,68	82,61	82,60
e(1-2)	96,06	95,55	94,86	94,63	95,93	96,65	96,13	94,08	94,96	96,03	95,78	95,14	95,42
e(2-3)	98,45	98,18	97,73	97,74	98,30	98,54	98,45	97,52	97,69	98,37	98,26	98,00	98,06
e(3-4)	99,03	98,88	98,38	98,41	98,87	99,03	99,01	98,40	98,26	98,83	98,78	98,69	98,62
e(4-5)	99,29	99,15	98,76	98,73	99,04	99,25	99,32	98,86	98,49	99,01	99,03	98,96	98,97
e(5-6)	99,53	99,46	99,14	99,10	99,36	99,50	99,48	99,12	98,95	99,31	99,33	99,31	99,28
e(6-7)	99,64	99,59	99,37	99,30	99,50	99,62	99,59	99,30	99,20	99,46	99,48	99,45	99,46
e(7-8)	99,71	99,69	99,52	99,46	99,63	99,71	99,68	99,46	99,40	99,59	99,60	99,57	99,58
e(8-9)	99,75	99,73	99,61	99,55	99,69	99,74	99,76	99,61	99,50	99,65	99,67	99,62	99,64
e(9-10)	99,81	99,80	99,73	99,68	99,79	99,81	99,81	99,74	99,69	99,76	99,78	99,75	99,75

Ženy	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896
e(0-1)	83,29	82,75	83,18	82,42	83,73	83,08	83,97	82,30	83,21	82,77	83,21	82,95	83,52	83,94
e(1-2)	95,77	95,05	95,71	95,34	95,74	95,36	95,86	95,18	95,78	95,60	96,28	95,37	96,24	96,27
e(2-3)	98,34	98,12	98,15	98,13	98,15	98,02	98,25	98,13	98,38	98,25	98,38	98,21	98,52	98,69
e(3-4)	98,83	98,68	98,78	98,74	98,72	98,60	98,78	98,71	98,90	98,86	98,82	98,80	99,09	99,18
e(4-5)	99,10	98,99	99,02	99,04	99,04	98,97	99,05	98,99	99,14	99,14	99,12	99,06	99,30	99,41
e(5-6)	99,39	99,31	99,31	99,33	99,34	99,28	99,33	99,31	99,41	99,42	99,37	99,38	99,49	99,57
e(6-7)	99,52	99,48	99,46	99,48	99,50	99,45	99,48	99,46	99,54	99,56	99,53	99,53	99,58	99,65
e(7-8)	99,62	99,60	99,58	99,59	99,60	99,57	99,59	99,59	99,64	99,66	99,63	99,64	99,68	99,71
e(8-9)	99,65	99,66	99,64	99,65	99,67	99,64	99,65	99,64	99,70	99,71	99,69	99,69	99,73	99,76
e(9-10)	99,75	99,75	99,73	99,73	99,76	99,74	99,76	99,74	99,78	99,78	99,78	99,78	99,80	99,82

Ženy	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
e(0-1)	84,71	84,55	84,92	84,08	85,72	85,29	86,18	85,48	85,16	86,13	86,41	86,50	86,75	87,74
e(1-2)	96,20	96,52	96,71	96,66	96,85	96,62	97,16	96,65	97,19	97,28	97,49	97,38	97,07	97,55
e(2-3)	98,61	98,70	98,64	98,89	98,83	98,83	99,00	98,92	98,96	99,11	99,13	99,16	99,09	99,23
e(3-4)	99,12	99,11	99,16	99,33	99,33	99,29	99,33	99,37	99,39	99,46	99,47	99,49	99,48	99,53
e(4-5)	99,42	99,39	99,39	99,50	99,50	99,52	99,54	99,55	99,59	99,61	99,60	99,62	99,59	99,67
e(5-6)	99,58	99,55	99,56	99,64	99,64	99,64	99,64	99,69	99,71	99,71	99,70	99,71	99,70	99,74
e(6-7)	99,66	99,65	99,64	99,71	99,69	99,70	99,70	99,74	99,76	99,75	99,75	99,75	99,74	99,78
e(7-8)	99,71	99,72	99,71	99,76	99,74	99,74	99,74	99,77	99,79	99,79	99,79	99,78	99,78	99,81
e(8-9)	99,75	99,76	99,76	99,80	99,78	99,78	99,77	99,79	99,80	99,82	99,81	99,80	99,80	99,83
e(9-10)	99,80	99,82	99,83	99,84	99,82	99,82	99,82	99,83	99,81	99,86	99,84	99,85	99,84	99,85

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: Vzhledem k nízkým dosahovaným hodnotám, kdy v některých věcích a letech by již nestačilo zaokrouhlení na dvě desetinná místa jako u tabulek č. 1 a 2, jsou hodnoty v tabulkách č. 3 a 4 vynásobeny stem. Označení „e(0–1)“ odpovídá intervalové střední délce života mezi přesnými věky 0 a 1 rok (obdobně značení odpovídá i vyšším věkům).

Source: Authors' calculation.

Note: Because of very low values of the presented measures, where at some ages and years the rounding to two decimal places (like in Tables 1 or 2) would not be suitable, values in Tables 3 and 4 are multiplied by 100. Label „e(0–1)“ represents the temporary life expectancy between the exact ages 0 and 1 (at higher ages correspondingly).

by tedy byla rovna jedné, což by značilo situaci nulové úmrtnosti během takto vymezených jednoletých věkových skupin. Výsledek shrnují tabulky č. 3 a 4 opět odděleně pro chlapce a dívky.

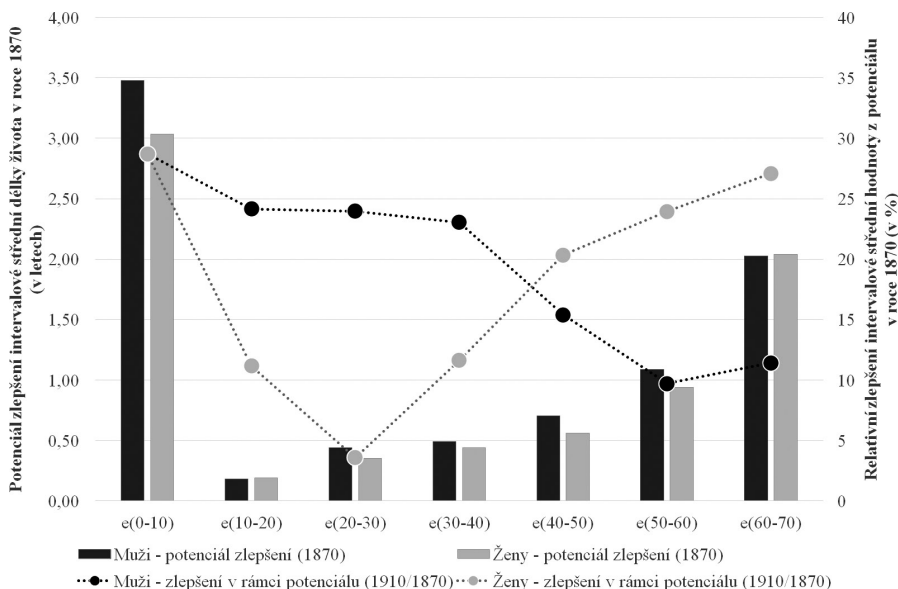
Tabulky č. 3 a 4 odhalují několik zajímavých faktů, které má smysl na tomto místě zmínit. Jednak dle očekávání je doložena největší úroveň úmrtnosti v koje-neckém věku, tedy ještě před dosažením prvních narozenin. Chlapci v tomto věku ztrácejí přibližně 0,20–0,15 roku života (tabulka č. 3), dívky pak zhruba 0,16–0,12 roku života (tabulka č. 4). Ztráty dané úmrtností jsou po prvních narozeninách již výrazně menší a jednoleté intervalové střední délky života již přesahují hodnoty 0,95 (po vynásobení stem užitým v tabulkách č. 3 a 4 tedy hodnoty 95) téměř ve všech studovaných letech, a to jak pro chlapce, tak pro dívky. Zajímavé je však sledovat roky zmíněných výrazných zhoršení úmrtnostních poměrů. Zatímco první krizové období v letech 1872–1873 zasáhlo všechny dětské věky s relativně největším propadem intervalové střední délky života ve věku do 1 roku, zhoršení v letech 1877–1878 dopadlo relativně více na vyšší dětské věky. V roce 1877 došlo k nárůstu úmrtnosti ve všech dětských věcích, relativně největší propad byl však ve věku 1–2 roky, o rok později se situace v nejnižších věcích ustalovala nebo dokonce lehce zlepšila, zhoršení ale pokračovalo ve věcích 3 a více let. Vzhledem k této úmrtnostní krizi je možné dodat, že zhoršení úmrtnosti ve věku do 3 let je patrné již v roce 1876.

Pokud rozdíl limitní hodnoty 10 a skutečně dosažené hodnoty intervalové střední délky života pro jednotlivé 10leté věkové intervaly (respektive rozdíl limitní hodnoty 1 a skutečně dosažené hodnoty intervalové střední délky života pro jednotlivé jednoleté věkové intervaly užitě v dětském věku) v roce 1870 budeme považovat za potenciál dalšího zlepšení úmrtnostních poměrů v daném věku, pak tento potenciál byl maximální v nejnižší věkové skupině. Tomu také odpovídá dosažené největší absolutní zlepšení ukazatele v rámci jednotlivých 10letých věkových skupin. Potenciál zlepšení od věku 10 až do věku 40 byl v každé věkové skupině menší než půl roku, ve věkové skupině 40–50 let to bylo okolo jednoho roku. Větší byl opět až ve věkové skupině 60–70 let,^[77] kdy dosahoval shodně pro muže i ženy zhruba 2 roky (graf č. 6).

V rámci studovaného období tedy můžeme sledovat využití potenciálu. Neboť z malé hodnoty potenciálu není možné dosažení velkého absolutního zlepšení úmrtnosti, má smysl se věnovat relativnímu využití vyčísleného potenciálu. Jedná se tedy o procentuální část výchozího (v roce 1870) potenciálu zlepšení úmrtnosti (graf č. 6), kterou se podařilo využít. Například u nejmladší věkové skupiny proběhlo zvýšení intervalové střední délky života u mužů o 1 rok, v případě žen to bylo o téměř 0,9 roku. Potenciál zlepšení byl v případě mužů téměř 3,5 roku, v případě

[77] Pro poslední otevřený věkový interval 70 a více let byla v grafech č. 6 a 7 uvedena hodnota střední délky života v přesném věku 70 let, nešlo tedy o intervalovou střední délku a nelze tak určit potenciál zlepšení.

GRAF Č. 6. POTENCIÁL RŮSTU HODNOTY INTERVALOVÉ STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA PRO 10LETÉ VĚKOVÉ INTERVALY V ROCE 1870, RELATIVNÍ VYUŽITÍ TOHOTO POTENCIÁLU MEZI ROKY 1870 A 1910 (V %), MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ
 FIGURE 6. POTENTIAL GROWTH OF THE TEMPORARY LIFE EXPECTANCY FOR 10-YEARS AGE INTERVALS IN YEAR 1870, RELATIVE USE OF THIS POTENTIAL BETWEEN THE YEARS 1870 AND 1910 (IN %), MALES, FEMALES, CZECH LANDS

Zdroj: Výpočet autorů.
 Source: Authors' calculation.

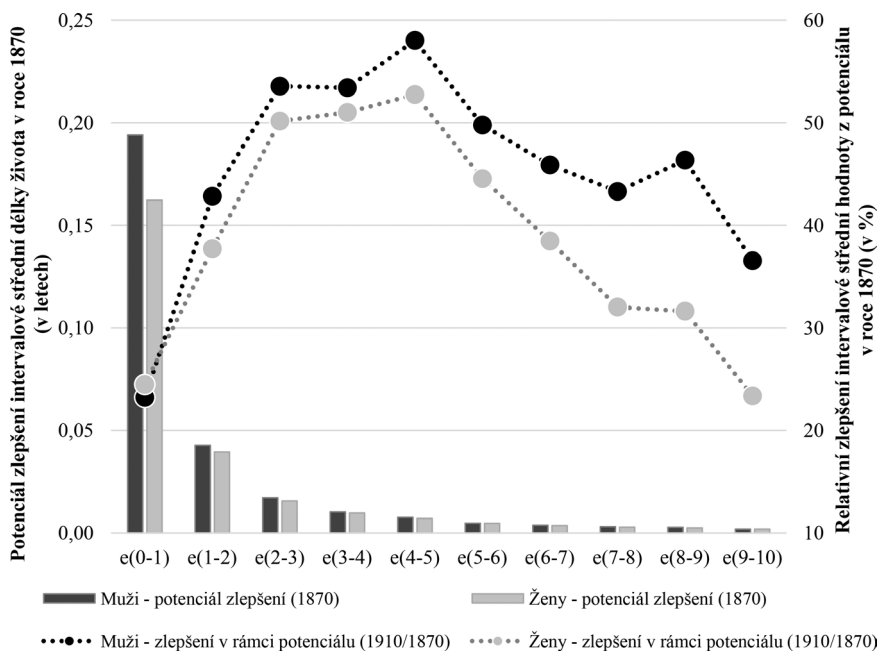
žen to bylo lehce přes 3 roky (graf č. 6). Relativní zlepšení (využití potenciálu) tedy činilo shodně pro obě pohlaví 28,7 % (graf č. 6).

V případě mužů došlo k poměrně výraznému využití potenciálu poklesu úmrtnosti také od věku 10 až do věku 40 let, téměř shodně necelých 25 %. V kontrastu k tomu pozorujeme relativně malé využití potenciálu zlepšení v případě žen ve stejných věkových skupinách, především ve věku 20–30 let, kde potenciál byl využit jen z 3,6 %. Protože v případě žen se tyto věkové kategorie pojí především s mateřskou úmrtností, lze předpokládat, že dosažení výraznějšího zlepšení tohoto typu úmrtnosti na konci 19. století bylo mimo možnosti tehdejší společnosti a zdravotnického systému.

Ve vyšších věcích pak docházelo naopak k nižšímu využití potenciálu zlepšení úmrtnosti v případě mužů – jen mezi 10 a 15 %. Naopak v případě žen byl potenciál zlepšení využit více – z více než 27 % ve věkové kategorii 60–70 let (graf č. 6), což

GRAF Č. 7. POTENCIÁL RŮSTU HODNOTY INTERVALOVÉ STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA PRO 1LETÉ VĚKOVÉ INTERVALY V ROCE 1870, RELATIVNÍ VYUŽITÍ TOHOTO POTENCIÁLU MEZI ROKY 1870 A 1910 (V %), MUŽI, ŽENY, VĚK 0–10 LET, ČESKÉ ZEMĚ

FIGURE 7. POTENTIAL GROWTH OF THE TEMPORARY LIFE EXPECTANCY FOR 1-YEAR AGE INTERVALS IN YEAR 1870, RELATIVE USE OF THIS POTENTIAL BETWEEN THE YEARS 1870 AND 1910 (IN %), MALES, FEMALES, AGE 0–10, CZECH LANDS

Zdroj: Výpočet autorů.

Pozn.: Z hlediska konstrukce výpočtu intervalové střední délky života není a nemůže být potenciál zlepšení ve věku 0–10 let prostým součtem potenciálů zlepšení ve zde uvedených 1letých věkových skupinách – jde spíše o relativní možnost zlepšení, nikoli absolutní, kromě toho by do případného součtu byla hodnota v každém věku vážena počtem dožívajících se.

Source: Authors' calculation.

Note: Because of the construction of the temporary life expectancy, the potential growth of the temporary life expectancy between the ages 0–10 is not and also cannot be the sum of the potential growths in particular 1-year age intervals. It is rather the relative potential improvement, not the absolute one. Besides, for the theoretical sum every entering value would be weighted by the number of survivors.

způsobilo rychlejší růst střední délky života žen ve věku 40 let proti mužům, jak bylo vidět již na graf č. 3.

Výše jsme uvažovali samostatně ještě skupinu dětského věku (0–10 let) a v rámci ní intervalové střední délky života za 1leté věkové skupiny. Vzhledem k potvrzení specifčnosti těchto dětských věků i z hlediska využití potenciálu zlepšení úmrtnosti (graf č. 6) je v grafu č. 7 prezentováno využití potenciálu zlepšení úmrtnosti i v detailním členění pro tuto nejmladší věkovou skupinu samostatně.

Výše bylo uvedeno, že největší prostor pro zlepšení úmrtnostních poměrů byl především v dětském věku, dle tabulek č. 3 a 4 a grafu č. 7 byl tento potenciál koncentrován především v prvním roce života. Zajímavé je však zjištění, že navzdory tomuto jednoznačně převládajícímu potenciálu pro další zlepšení pro obě pohlaví v kojeneckém věku nebyl tento potenciál využit více než z necelé čtvrtiny. Ačkoli prostor pro zlepšování úmrtnosti nebyl velký ve věcích cca nad 3 roky, paradoxně právě v těchto věcích byl využit výrazně více než v prvním roce života – ve věcích 2–5 let to bylo dokonce z více než 50 %. Je tedy zřejmé, že ačkoli v prvním roce života bylo dosaženo výrazného pokroku z hlediska úmrtnosti, vzhledem k možnému potenciálu bylo však relativní zlepšení větší v časném dětském věku. To vše tedy podpořilo zásadní vliv věkové skupiny 0–10 let na celkový vývoj souhrnných ukazatelů úmrtnosti.

Ačkoli ani intervalová střední délka života, tím spíše pak potenciál jejího zlepšení, nepatří mezi často užívané demografické ukazatele (především v rámci historické demografie), zde pomohly prezentovat vysokou úmrtnost v dětském věku během studovaného období, ale také její probíhající rychlé zlepšování (především od devadesátých let 19. století). Úmrtnost ve vyšších (a především seniorských) věkových kategoriích je většinou považována za téměř neměnnou v období do 20. století. Absolutní změna úmrtnostních poměrů v těchto věcích byla skutečně relativně malá – to však bylo zjevně dáno tím, že prostor pro zlepšení (potenciál zlepšení) nebyl v těchto věkových skupinách tak výrazný jako v dětském věku. Pokud však sledujeme relativní využití potenciálu dalšího zlepšení úmrtnosti, nebo i samotný vývoj hodnot intervalové střední délky života, je jasné, že i ve vyšších věcích se ve studovaném období úmrtnost zlepšila. V případě mužů především ve věku do 40 let, v případě žen pak naopak především ve věku nad 40 let.

Možný vliv změny skladby zemřelých podle příčin smrti na úroveň úmrtnosti

Ze samotného průběhu hodnot intervalových středních délek života (tabulky č. 1–4) však můžeme vyčíst ještě další informace, hlavně ve vztahu k výše prezentovaným obdobím zhoršení úmrtnosti. V letech 1872 a 1873 (pravděpodobně v důsledku rozšíření neštovic) došlo ke zhoršení úmrtnosti v podstatě ve všech věcích – v roce 1872 došlo k zhoršení především v dětských a mladých věkových skupinách, následující rok pak již byly zasaženy všechny věkové skupiny, efekt byl

však stále největší v dětském věku, a především ve věku kojeneckém. Následující zhoršení úmrtnosti (1877 a 1878) pak zasáhlo nejvíce nejnižší věkovou skupinu, částečně je dopad patrný také ve vyšších věcích (cca nad 40 a 50 let). V rámci dětských věků však nebyl dopad této krize jednotný – zhoršení v nejnižších věcích se projevovalo již v roce 1876, následující rok bylo největší v nejnižších věcích (cca do 2 let), v roce 1878 se v nejnižších věcích úmrtnost postupně ustalovala a zlepšila, negativně zasaženy byly spíše věky 3 a více let.

Jestliže celkový trend vývoje úmrtnosti v období 1870–1910 je determinován ve své první fázi eliminací infekčních chorob, které způsobují lokální výkyvy (roky 1872 a 1873 nebo 1877 a 1878), pak je otázkou, co může způsobovat zvýšení úmrtnosti v letech, kdy infekční choroby již nehrají tak výraznou roli. Srb a Kučera zmiňují výraznější zlom v roce 1892,^[78] který byl posledním rokem se zvýšeným výskytem neštovic (poslední rok, kdy počet zemřelých na neštovice přesáhnul 2 tisíce, v dalších 3 letech postupně klesl pod sto úmrtí ročně – dle Strážeského,^[79] byla povinná vakcinace a revakcinace školních dětí a vakcína se vyráběla pod dozorem státu). Přesto jsou na tabulkách č. 1 a 2 patrné roky, kdy i přes zlepšující se trend úmrtnost dočasně vzrostla. Jedním z takových let je rok 1890, kdy se proti okolním letům zvýšil počet zemřelých na vrozenou slabost o přibližně 1 tisíc (zvýšení úmrtnosti kojenců), dále pak na spalničky také o přibližně 1 tisíc (opět dopad spíše na dětskou složku). Naopak v nejvyšších věcích nejspíše celkovou úmrtnost zvýšily příčiny jako souchotiny (nárůst o přibližně 3–4 tisíce), zánět dýchacích orgánů (nárůst o 4–5 tisíc) a stáří (nárůst o 3–4 tisíce). Velmi podobně tomu bylo v letech 1892 a 1893, kdy se jednalo také o nárůsty v příčinách zánět dýchacích orgánů a stáří (na podobné hodnoty, jako v roce 1890) a navíc zde vzrostl také počet případů střevního kataru. Úmrtnost se tak projevila zejména v nejvyšších věcích.

V roce 1899 byl vysoký počet úmrtí na zápal plic (nárůst přibližně o 3 tisíce) a zejména na ostatní „*přirozené příčiny*“, které nejsou dále specifikovány (nárůst o přibližně 6 tisíc). Podobně se přirozené příčiny objevily ve vyšším počtu také v roce 1905 a k tomu je provázal ještě nárůst počtu úmrtí na tuberkulózu plic a jiných orgánů (nárůst o přibližně 5 tisíc) a mírně také zápal plic (navýšení o přibližně 2 tisíce).

Zmíněné roky 1890, 1892, 1893, 1899 a 1905 přerušují pozitivní trend vývoje úmrtnosti na přelomu století. Důvody, proč došlo k dočasnému zvýšení úrovně úmrtnosti, je z dnešního pohledu složité najít, přesto je možné, že za nárůsty některých příčin úmrtí může být například vliv počasí. V roce 1892 byl extrémně teplý srpen, kdy 11 po sobě jdoucích dní vykazalo teplotu vyšší než 30 °C (a z toho

[78] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 140.

[79] J. K. STRÁŽESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*, s. 65.

tři vyšší než 35 °C).^[80] Velmi teplým rokem byl také rok 1905, který měl teplý přelom června a července, kdy teploty také překročily 34 °C. Naopak v roce 1893 se vyskytl chladný leden (20 dnů v lednu klesla teplota pod -10 °C) a v roce 1899 bylo chladné období před Vánoce (některé dny nevystoupala ani maximální teplota nad -10 °C).

V celém období vedle výrazného snížení počtu úmrtí na infekční choroby naopak rostly počty u některých příčin úmrtí, které jsou dominantní i v dnešní době. Absolutní počet úmrtí na zhoubné nádory vzrostl přibližně 5krát (z 2 tisíc na 10 tisíc), na srdeční vadu a nemoci oběhového systému (vyčleněno v rámci klasifikace až v roce 1895) vzrostl 2krát – z přibližně 6 tisíc v roce 1895 na 12 tisíc v roce 1910, a to při poklesu celkového počtu zemřelých z 250 tisíc na méně než 200 tisíc zemřelých za kalendářní rok.

I zde je však na místě opatrnost, zejména při posuzování dlouhodobých trendů, protože, jak píše Strítěský,^[81] přesné rozeznání příčin úmrtí mohlo být problematické, protože nemoci nebylo možné jednoznačně identifikovat. Proto je v příčinách úmrtí také vysoký podíl vrozené slabosti, sešlosti věkem nebo „různé jiné nemoci“. K výraznému růstu významu zhoubných nádorů a nemocí oběhového systému na začátku 20. století uvádí Kárníková souvislost s poklesem počtu úmrtí na tuberkulózu, která v té době činila až šestinu všech příčin úmrtí.^[82]

Rozložení zemřelých dle věku a úroveň úmrtnosti podle věku

Je zřejmé, že během studovaného období se úmrtnost v jednotlivých letech měnila v různých věcích nebo věkových skupinách rozdílným tempem. To se pochopitelně také odráželo na rozdělení zemřelých podle věku. V tomto ohledu je jasně očekávatelná koncentrace největšího počtu zemřelých v dětském a kojeneckém věku. Navzdory tomu má smysl se zabírat také věkovým rozložením zemřelých ve vyšších věkových skupinách. Aby tyto věky byly z hlediska tabulkových počtů zemřelých lépe charakterizovány, jsou do grafu č. 8 vyneseny jen věky 10 a více let. Pokud porovnáme počáteční a koncový rok studovaného období (1870 a 1910), je pro muže i pro ženy patrný obdobný trend změny. Modus (nejčastější věk při smrti) se mírně posunul do vyššího věku – pro muže i ženy z hodnoty okolo 71 let na zhruba 72 let. V případě mužů je zřejmé, že se během studovaného období také navýšil počet zemřelých okolo modálního věku. V případě žen se pak navýšil tabulkový počet zemřelých za modálním věkem, ve věcích před vrcholem počtu zemřelých pak spíše mírně poklesl, to koresponduje jen s velmi mírným poklesem (nebo téměř nulovým poklesem) úmrtnosti

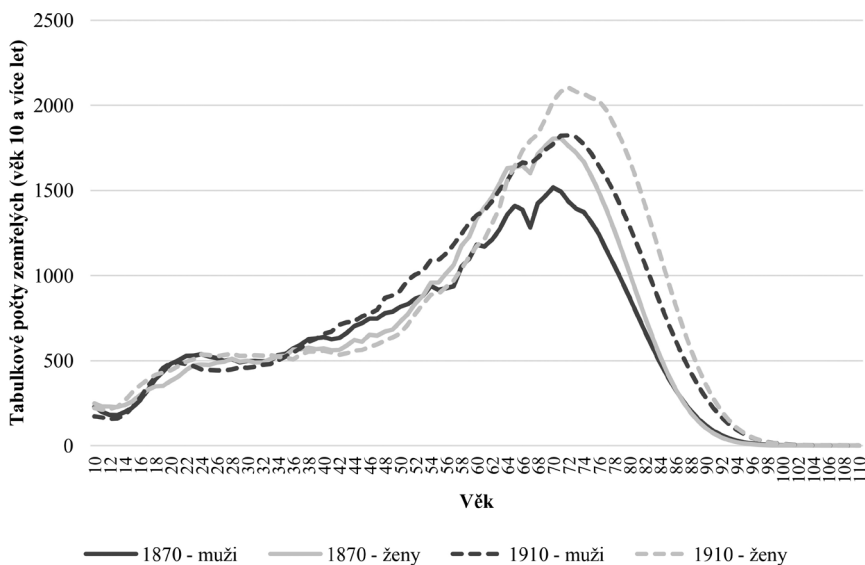
[80] Historické časové řady denních teplot naměřených na stanici Klementinum ke stažení: <http://portal.chmi.cz/historicka-data/pocasi/praha-klementinum> (28. 6. 2020).

[81] J. K. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*, s. 65.

[82] L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 203.

GRAF Č. 8. TABULKOVÉ POČTY ZEMŘELÝCH (dx), MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ, 1870, 1910, VĚKY 10 A VÍCE LET

FIGURE 8. NUMBERS OF LIFE TABLE DEATHS (dx), MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870, 1910, AGES 10 AND MORE YEARS

Zdroj: Výpočet autorů.

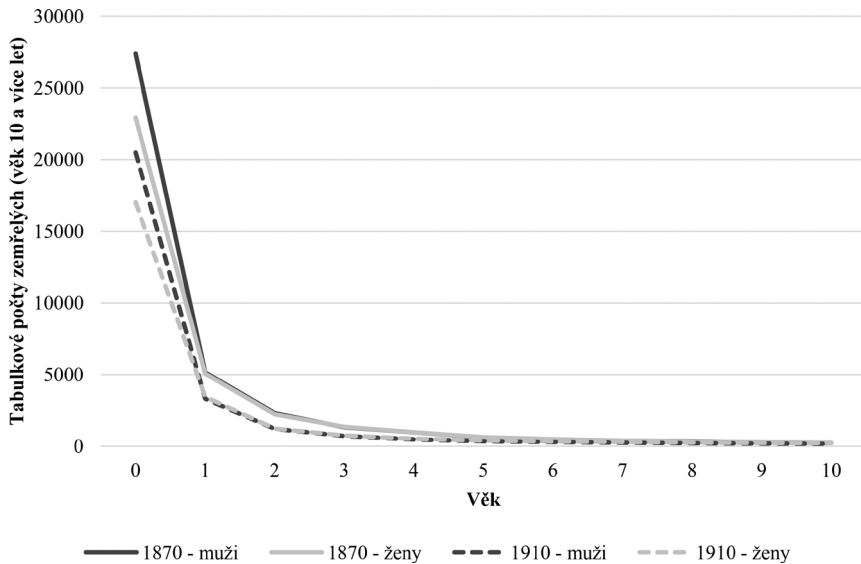
Source: Authors' calculation.

v mladém věku žen. Zatímco úmrtí odvrácená v dětském věku v případě mužů se nově koncentrovala více okolo modálního věku, v případě žen bylo více úmrtí „odloženo“ až za modální věk, což vedlo k výraznějšímu růstu střední délky života pro vyšší věkové kategorie.

Z důvodu nutnosti zcela jiného měřítka jsou tabulkové počty zemřelých v dětském věku zobrazeny samostatně (graf č. 9). Patrná je již zmíněná koncentrace zemřelých v prvním roce po narození. Tato koncentrace jednoznačně přetrvává, ačkoli dochází k poklesu hodnot tabulkového počtu zemřelých v dokončeném věku 0. Velké počty zemřelých jsou viditelné i v dalších věcích (především do věku 5 let), v těchto věcích však tabulkové počty zemřelých relativně rychle klesají (zhruba o třetinu až polovinu během studovaného období).

Uvedené rozdíly v rozložení počtů zemřelých podle věku dokládá i průběh věkově specifických měr úmrtnosti (graf č. 10). Logaritmické měřítko umožňuje lépe pozorovat rozdíly v rámci malých hodnot, proto je v grafu použito. Během studovaného období došlo k poměrně výraznému zlepšení úmrtnosti v dětském věku, mezi věky 5–15 let byl pokles více patrný především pro muže. Jen k velmi

GRAF Č. 9. TABULKOVÉ POČTY ZEMŘELÝCH (dx), MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ, 1870, 1910, VĚKY 0–10 LET
 FIGURE 9. NUMBERS OF LIFE TABLE DEATHS (dx), MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870, 1910, AGES 0–10

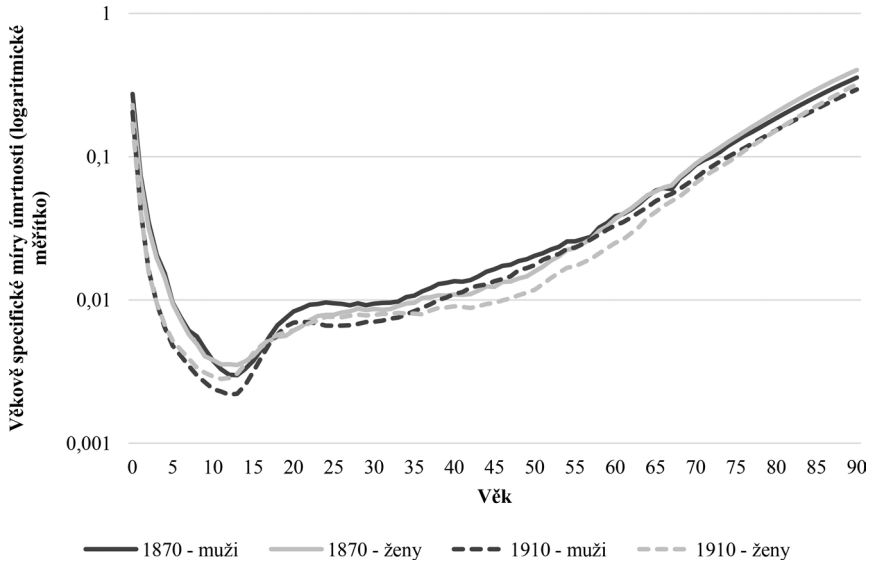
Zdroj: Výpočet autorů.
 Source: Authors' calculation.

malému zlepšení úmrtnosti došlo jak pro muže, tak pro ženy mezi věky 15–20 let. Naopak výrazné je zlepšení v případě žen nad 40 let. Jak na počátku, tak na konci studovaného období platilo, že míry úmrtnosti v nejvyšších věcích byly pro obě pohlaví v podstatě shodné.

Z rozložení zemřelých podle věku (grafy č. 8 a 9) plyne, že modus počtu zemřelých (tedy maximální počet zemřelých) by v celém zkoumaném období ležel v prvním roce života, kde byl tabulkový počet zemřelých na řádově jiné úrovni než ve vyšších věcích. Pokud si však položíme otázku, v jakém věku nejčastěji umírala osoba, které se podařilo krizová první léta života překonat, pak hledáme modus počtu zemřelých v dospělém věku. Z grafu č. 8 plyne, že ho musíme hledat ve věku okolo 71–72 let. Pro tyto účely byl modus přímo odhadnut z úmrtnostní tabulky (postup výpočtu byl zmíněn výše), pro vyloučení modu v prvních letech života byly uvažovány jen věky nad 10 let.

Jak již naznačoval graf č. 8, během studovaného období v podstatě nedošlo k zásadní změně modálního věku, tedy věku, kde je koncentrován největší počet zemřelých v dospělém věku. Pro muže i pro ženy se hodnota modálního věku

GRAF Č. 10. SPECIFICKÉ MÍRY ÚMRTNOSTI (m_x), MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ, 1870, 1910, VĚKY 0–90 LET, LOGARITMICKÉ MĚŘÍTKO
 FIGURE 10. AGE SPECIFIC MORTALITY RATES (m_x), MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870, 1910, AGES 0–90, LOGARITHMIC SCALE

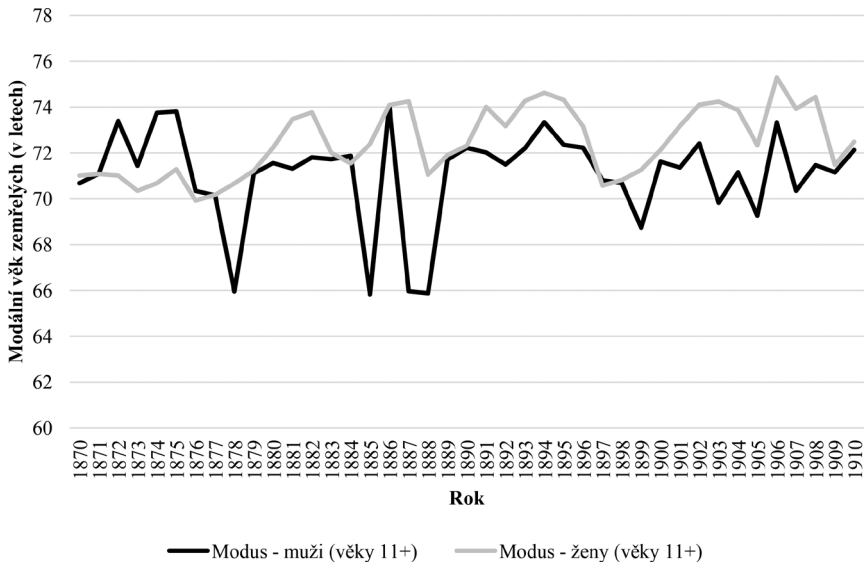
Zdroj: Výpočet autorů.
 Source: Authors' calculation.

prakticky po celé období pohybovala na obdobné úrovni a kolísala většinou mezi 70–74 roky (graf č. 11).

Je zřejmé, že modální věk je zatížen značnou variabilitou, oproti tomu mediánový věk (věk, kterého se pravděpodobně dožije právě polovina z výchozí populace) vykazuje mnohem stabilnější průběh. V rámci prezentované analýzy je mediánový věk počítán pro výchozí populaci živě narozených (tedy pro přesný věk 0) a udává tedy věk, kterého se pravděpodobně dožije právě 50 % z živě narozených (pro všechny ukazatele platí podmínka, že vykazovaných hodnot by bylo dosaženo, pokud nedojde ke změně úmrtnostních poměrů studovaného roku). Na vývoji tohoto mediánového věku pro přesný věk 0 (graf č. 12) se projevují stejné výkyvy, jaké byly doloženy již na dříve uváděných hodnotách uvažovaných ukazatelů – tedy především zhoršení úmrtnosti v sedmdesátých letech 19. století a následný rostoucí trend od poloviny devadesátých let. Při první ze dvou úmrtnostních krizí v sedmdesátých letech zemřela polovina z narozených již před dosažením 20. narozenin v případě mužů, v případě žen to byl věk cca o 5 let vyšší. U druhé úmrtnostní krize sedmdesátých let by polovina žen přežila jen do věku 30 let,

GRAF Č. 11. MODÁLNÍ VĚK ZEMŘELÝCH (UVAŽOVÁNY VĚKY NAD 10 LET), MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ 1870–1910

FIGURE 11. MODAL AGE AT DEATH (ONLY AGES ABOVE 10 CONSIDERED), MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910

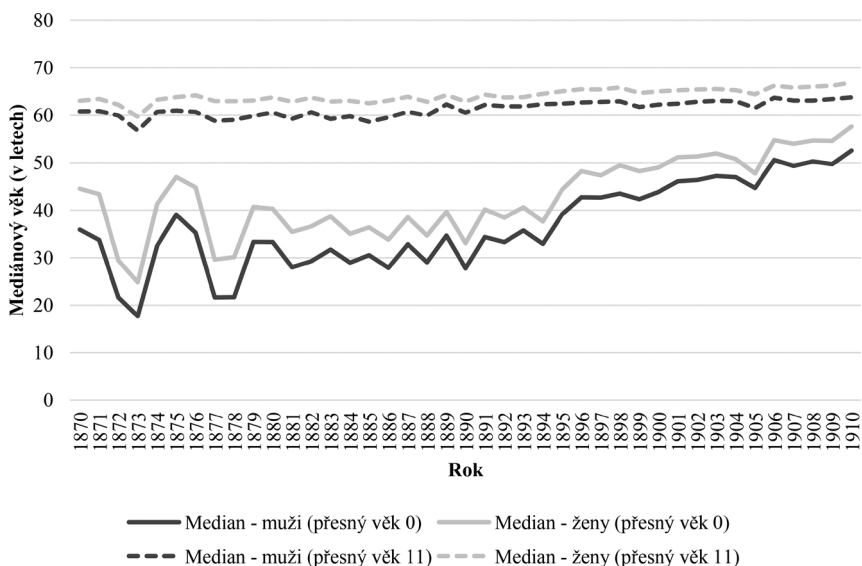
Zdroj: Výpočet autorů.

Source: Authors' calculation.

stejný podíl mužů jen do necelých 22 let. Po stabilizaci úmrtnosti v osmdesátých letech 19. století se mediánový věk pohyboval okolo 30 let pro muže a zhruba 37 let pro ženy. Nárůst je opět zřejmý od poloviny devadesátých let, kdy pro obě pohlaví překonal věk 40, na přelomu století se polovina žen dožívala v průměru věku okolo 50 let, muži se na tuto hodnotu dostali o asi 5 let později. V roce 1910 v průměru polovina žen umírala ve věku nad 57 let a polovina mužů ve věku nad necelých 53 let. Opět lze předpokládat, že tento nárůst mediánového věku je značně podmíněn poklesem úmrtnosti v dětském věku.

Pro doplnění byl tedy ještě počítán mediánový věk pro výchozí populaci, která se dožila přesného věku 11 let (graf č. 12). Populace v přesném věku 11 let se tedy stala výchozí populací a mediánový věk tak udává, do jakého věku v průměru polovina této výchozí populace zemře (respektive jaký věk polovina této výchozí populace přežije). Na první pohled je patrná stabilita vývoje tohoto ukazatele. Pokud se tedy někomu podařilo přežít první desetiletí života, pak s pravděpodobností 50 % dosáhl věku okolo 60 let, tj. polovina osob, která se dožila 11 let, zemřela ve věku

GRAF Č. 12. MEDIÁNOVÝ VĚK ZEMŘELÝCH (POČÍTÁNO PRO PŘÁVĚ NAROZENOU OSOBU A OSOBU V PŘESNÉM VĚKU 11 LET), MUŽI, ŽENY, ČESKÉ ZEMĚ, 1887–1910
 FIGURE 12. MEDIAN AGE AT DEATH (AT BIRTH AND AT THE EXACT AGE OF 11), MALES, FEMALES, CZECH LANDS, 1870–1910

Zdroj: Výpočet autorů.

Source: Authors' calculation.

nad 60 let. Tento mediánový věk se pozvolna během studovaného období zvyšoval, nepřesáhl však hodnotu 67 let pro ženy a 64 let pro muže.

Závěr

Přestože se analýza věnovala období na přelomu 19. a 20. století, které se již vyznačovalo dobrou úrovní statistiky, jsou její závěry v mnohém nové a přinášejí do již publikovaných závěrů a analýz další, výrazně podrobnější informace, které původní závěry a domněnky potvrzují či podporují a dále rozvádějí. Závěry kvantifikují dopady jednotlivých období na úmrtnost v mnohem větším detailu a rozšiřují datovou základnu, již je následně možné použít pro aplikaci moderních postupů a dále vytěžovat data, jež doposud nebyla v takové struktuře a podrobnosti publikována.

Z prezentovaných výsledků plyne, že k zásadnějším pozitivním změnám ve vývoji úmrtnosti začalo docházet především od poloviny devadesátých let 19. století. Od této doby byl příznivý trend vývoje (až do konce zde sledovaného období, tedy

do roku 1910) přerušován pouze výjimečně. Lze se domnívat, že tyto spíše náhodné výkyvy mohou mít souvislost například s výkyvy počasí a podobně.

Než došlo ke zmíněnému relativně stabilnímu zlepšování úmrtnostních poměrů, lze během studovaného období pozorovat ještě dvě fáze vývoje úmrtnosti – značnou variabilitu a dvě jednoznačné úmrtnostní krize v sedmdesátých letech 19. století, následně pak fázi stabilizace úmrtnosti v osmdesátých letech a ještě v první polovině devadesátých let 19. století.

Zmíněné úmrtnostní krize 70. let 19. století se pojily především s epidemiemi specifických infekčních chorob. Jejich nepříznivý dopad byl pozorován především v případě kojenecké či dětské věkové kategorie. Více či méně však byly zasaženy i jiné věkové skupiny.

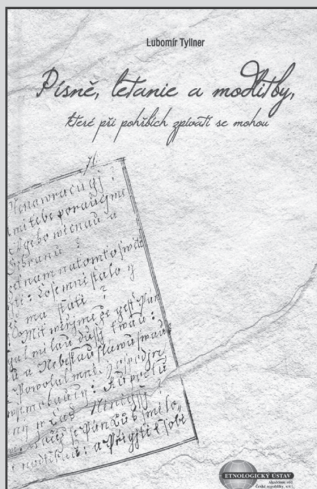
Celkově vývoj úmrtnosti v dětském a kojeneckém věku sehrával pro celkové ukazatele úmrtnosti klíčovou úlohu během celého studovaného období. Právě ve věku do 10 let byl koncentrován na začátku studovaného období největší potenciál pro pokles úmrtnosti. Ve vyšších věkových kategoriích byla úroveň úmrtnosti již během studovaného období na relativně nízké úrovni. Navzdory tomu byl doložen poměrně významný pokles úmrtnosti u mužů do zhruba 40 let věku a u žen především ve věku 40 a více let.

I přes výrazné změny v úrovni úmrtnosti podle věku se ve studovaném časovém intervalu nijak zásadním a systematickým způsobem neměnil modální věk dospělých zemřelých. Jak pro muže, tak pro ženy se pohyboval zhruba okolo 71–72 let. V tomto věku tedy v průměru zemřelo nejvíce osob z těch, které přežily prvních 10 let života. Pokud bychom nedodali tuto podmínku, pak by platilo, že během celého studovaného období bylo nejvíce úmrtí každý rok koncentrováno do kojeneckého věku. I v dalších letech první dekády života byly tabulkové počty zemřelých relativně vysoké, docházelo zde však již k výraznému poklesu (tento pokles byl dokonce relativně výraznější než v prvním roce života), což doložilo jak relativní využití potenciálu zlepšení úmrtnosti v dětských věcích, tak zaznamenaný pokles věkově specifických měr úmrtnosti.

Srovnání výsledků s výsledky Srba a Kučery^[83] i s výsledky Musila^[84] ukazuje robustnost výsledků, byť každý z autorů použil jiných metod pro konstrukci úmrtnostních tabulek a jejich vyrovnání. Rozdíly výsledků pro publikované věkové skupiny jsou v řádech desetin roku, což je přesnost velmi vysoká. Přesto zde prezentované výsledky výrazně rozšiřují analytickou základnu předchozích studií o možnost kvantifikovat dopady různých ať již pozitivních (přijetí zdravotního zákona) nebo negativních (epidemie, jiné krátkodobé výkyvy) událostí v detailu jednotlivých kalendářních let a také podle věkových skupin, což v předchozích studiích možné nebylo.

[83] V. SRB – M. KUČERA, *Vývoj obyvatelstva*, s. 150–151.

[84] J. MUSIL, *Rozbor dynamiky*, s. 77–87.

Lubomír Tyllner

Písni, letanie a modlitby, které při pohřbech zpívati se mohou

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha 2017, 162 s., jmenový rejstřík, anglické
resumé, příloha CD

Ještě v 70. letech 20. století na jihočeských Blatech se udržel tradiční pohřební obřad, jehož rozměrnou část tvoří zpěvy nad otevřenou rakví zemřelého. Tento obřad se koná v domě nebožtíkově a scházejí se k němu všichni pozůstalí a dále nejbližší přátelé z příslušné obce. Vedle modliteb jsou zde zpívány pohřební lidové duchovní zpěvy, které svým vznikem sahají až do 16. století, zejména do kancionálů různých konfesi doby baroka.

Thus in the 1970s in the South-Bohemian region of Blata we could still find a traditional burial ceremony a large part of which consists of songs performed above the open coffin of the deceased. This ceremony takes place in the house of the deceased where all the family and closest friends from the village meet. Besides prayers, funeral spiritual songs are sung which date back to 16th century and appeared mainly in hymn books and various confessions. Besides prayers, funeral spiritual songs are sung which date back to 16th century and appeared mainly in hymn books and various confessions of the Baroque period.

Cena 190 Kč

ISBN 978-80-88081-16-6

Objednávky vyřizuje B. Gergelová: gergelova@eu.cas.cz

JAPONSKÁ HISTORICKÁ DEMOGRAFIE A VÝZKUMY RODINY V PŘEDMODERNÍ DOBĚ.

VĚNOVÁNO PAMÁTCE JEJÍHO ZAKLADATELE AKIRA HAYAMI

(22. 10. 1929–4. 12. 2019)

Satomi Kurosu – Josef Grulich

Japanese Historical Demography and the Family Studies at Pre-modern Times
Dedicated to the Memory of its Founder Akira Hayami
(22. 10. 1929–4. 12. 2019)

Abstract: The presented paper gives an overview of studies on historical demography and family in early modern Japan. It illustrates the efforts for a new interpretation of Tokugawa early modern period. The paper starts with a description of micro-level sources, of which the most significant ones are the annual registers of religious affiliation (*shūmon aratame chō*). Historical demographers and economic historians in the West influenced Japanese researchers' method and approach. Professor Akira Hayami, inspired by the French reconstruction of families, enforced historical demography and family history in Japan in the late 1960s. Gradually, specialized subjects began to be researched: population trends and patterns, infant mortality, re-examination of infanticide, famine and mortality crisis, stem family household, headship, succession and retirement, adoption, and leaving home. A new direction in current and future research deals with these issues: reassessment of regional variation; village, household and individual lifecourse, and comparative framework. In this respect, Eurasian Project on Population and Family History (1995–1999) was very important. Since 2006 there has been a new Population and Family History Project (head prof. Satomi Kurosu) that is dedicated to archive, construct and analyse population records from pre-census Japan. Researchers at Reitaku University transcribe original documents, digitalize sources and copy personal details into Basic Data Sheets. It is a data organization method that follows the legacy of professor Akira Hayami.

Key words: historical demography, family history, early modern Japan, methodological development

Contact: Prof. Satomi Kurosu, Ph.D., Reitaku University, 2-1-1 Hikarigaoka, Kashiwa, Chiba, 277-8686 Japan; e-mail: skurosu@reitaku-u.ac.jp

doc. PhDr. Josef Grulich, Ph.D., Historický ústav, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; e-mail: grulich@ff.jcu.cz

Úvod

Studie podává základní přehled výzkumů populačního vývoje a rodinných forem v období předmoderního Japonska. Z pohledu historické demografie dokládá snahu o novou interpretaci éry Tokugawa. Pro lepší pochopení dobové situace pojednává i o všech důležitých pramenech, které postupně vznikly na základě potřeb japonské civilní i církevní správy. Prof. Akira Hayami působil na prestižní tokijské Keio University, inspirován francouzskou rekonstrukcí rodin, koncem

šedesátých let 20. století v Japonsku prosadil nový směr výzkumů – historickou demografií a společně s ní také problematiku dějin rodiny. Předložená studie na konkrétních příkladech dokládá nosná témata (např. populační trendy a vzory, dětskou úmrtnost, mortalitní krize, strukturu kmenové rodiny, osobu v čele tradiční japonské domácnosti, okolnosti změny hlavy rodiny, adopci, okamžik osamostatnění dospělého jedince apod.), která stála u zrodu populačních výzkumů orientovaných do minulosti. Přestože země vycházejícího slunce je velmi vzdálená, autoři prokázali určité shodné vývojové paralely s historicko-demografickými výzkumy v české prostředí.

Kromě počátečního badatelského zájmu autoři věnovali pozornost i tématům, která se v posledních desetiletích stala předmětem dlouhodobého badatelského zájmu (lokální specifika populačního vývoje, životní cyklus a jeho jednotlivé fáze, vzájemné srovnání vývoje na regionální i světové úrovni). Právě v souvislosti s nimi jsou připomenuty významné mezinárodní projekty, na kterých se hlavní představitelé současné japonské historické demografie podíleli. Při koordinaci populačních výzkumů má prvořadý význam Reitaku University, kde je pod vedením prof. Satomi Kurosu systematicky prováděn přepis i následná digitalizace pramenů. Právě na jejich základě je neustále doplňována databáze, jejíž základní podobu i metody zpracování prosadil prof. Akira Hayami. Tento nedávno zesnulý vědec, kterému je článek dedikován, určoval směr, jímž se japonská historická demografie ubírala během posledního půl století. Prof. Akira Hayami je znám také tím, že koncipoval výzkumný projekt nazvaný *Industrious Revolution*, který prokázal hluboké strukturální socioekonomické změny v kontextu populačního vývoje.

Historicko-demografický výzkum a studium rodiny v Japonsku

První, kdo v českém prostředí upozornil na japonskou historickou demografii, byl Eduard Maur v příspěvku týkajícím se okolností vzniku evropských a mimoevropských církevních soupisů obyvatelstva.^[1] Informace o japonských pramenech převzal ze studie, kterou ve francouzském časopise *Annales* publikoval Akira Hayami, profesor ekonomie na prestižní tokijské univerzitě Keio.^[2] Ten se koncem šedesátých let 20. století obdobně jako někteří čeští historikové nechal inspirovat metodou rekonstrukce rodiny, kterou navrhl a rozpracoval francouzský demograf Louis Henry. Stejně jako Eduard Maur v někdejší Československu, také Akira Hayami v Japonsku upozorňoval na existující soupisy obyvatelstva a potřebu jejich vyhodnocení.^[3] Tak se nově otevřela cesta ke studiu demografického chování

[1] Eduard MAUR, *Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě*, *Historická demografie* 4, 1970, s. 4–18, zde s. 12.

[2] Akira HAYAMI, *Aspects démographiques d'un village japonais 1671–1871*, *Annales. Économies, sociétés, civilisations* 24, 1969, s. 617–639.

[3] Akira HAYAMI, *The Demographic Analysis of a Village in Tokugawa Japan: Kando–Shinden*

i v zemi vycházejícího slunce. Po francouzském vzoru se také v Japonsku začala systematicky zkoumat porodnost, sňatečnost a úmrtnost v předindustriální době.^[4] Nově se historikové začali orientovat na jednotlivce (muž a žena), manželský pár, rodinu i domácnost.^[5] Ve spolupráci s The Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, u jejíhož zrodu v roce 1964 stáli Edward Anthony Wrigley a Peter Laslett, probíhaly výzkumy velikosti rodiny i struktury domácnosti v rámci životního cyklu.^[6]

V Japonsku začal být prosazován empirický přístup usilující o novou interpretaci éry Tokugawa (1603–1867).^[7] Až do šedesátých let 20. století japonští historikové uvedené období vnímali většinou negativně. Z jejich pohledu bylo chápáno zpravidla jako synonymum „feudalismu, stagnace, zbídačování prostého

of Owari Province, 1778–1871, Keiō Economic Studies 5, 1968, s. 50–88; Akira HAYAMI, *Labor Migration in a Pre-Industrial Society: A Study Tracing the Life Histories of the Inhabitants of a Village*, Keiō Economic Studies 10, 1973, č. 2, s. 1–17. Jeho první monografie byla publikována pouze v japonštině: Akira HAYAMI, *Kinsei nōson no rekishi jinkōgakuteki kenkyū* (A Historical-demographic Study of Early Modern Villages), Tokyo 1973; následující monografie byla také zveřejněna v japonském jazyce: Akira HAYAMI, *Kinsei Nōbi-chihō no jinkō keizai shakai* (Population, Economy and Society in Early Modern Japan: A Study of the Nōbi Region), Tokyo 1992. Všechny zásadní monografie i články zveřejněné od konce šedesátých let 20. století až do současnosti byly publikovány v anglickém jazyce, aby byly snáze přístupné všem zahraničním zájemcům o japonskou demografii. Navíc některé publikační výstupy vznikaly mimo Japonsko (zvl. na univerzitách v USA). Vzhledem k tomu, že zásadní výsledky historicko-demografických výzkumů byly zveřejněny v angličtině, autoři této studie se na články publikované v japonštině odvolávají výjimečně.

[4] Například A. HAYAMI, *The Demographic Analysis*; TÝŽ, *Labor Migration*; Susan B. HANLEY, *Fertility, Mortality, and Life Expectancy in Pre-modern Japan*, *Population Studies* 28, 1974, č. 1, s. 127–142; W. Mark FRUIN, *Farm Family Migration: The Case of Echizen in the Nineteenth Century*, *Keiō Economic Studies* 10, 1973, č. 2, s. 37–46; W. Mark FRUIN, *A Social Geography of Preindustrial Labour Migration in Japan: Tajima and Kurome Villages in the Nineteenth Century*, *Journal of Historical Demography* 4, 1978, č. 2, s. 105–128.

[5] Nově Akira HAYAMI – Hiroshi KITO, *Living Standards and Demography. In Economic History of Japan 1600–1990. In Emergency of Economic Society in Japan 1600–1859*, in: Akira Hayami – Osamu Saitō – R. P. Toby (eds.), *Economic History of Japan 1600–1990*, volume I, Oxford 2004, s. 213–246.

[6] Akira HAYAMI – Nobuko UCHIDA, *Size of Household in a Japanese Country Throughout the Tokugawa Era*, in: Peter Laslett – Richard Wall (eds.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge 1972, s. 473–515; Robert J. SMITH, *Small Families, Small Households and Residential Instability: Town and City in Pre-Modern Japan*, in: Peter Laslett – Richard Wall (eds.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge 1972, s. 429–471; Chie NAKANE, *An Interpretation of the Size and Structure of the Household in Japan Over Three Centuries*, in: Peter Laslett – Richard Wall (eds.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge 1972, s. 517–543.

[7] Základní charakteristiku tohoto období českému čtenáři poskytují Edwin O. REISCHAUER – Albert M. CRAIG, *Dějiny Japonska*, Praha 2000, s. 75–118 (Japonsko v období Tokugawa: centralizovaný feudální stát).

lidu a zpátečnictví“. Obecně totiž panovala představa, že vládnoucí kruhy s pomocí vysokých daní zneužívaly rolnické obyvatelstvo k vlastnímu obohacování. Obdobně jako v českých zemích o období „druhého nevolnictví“ byla i v Japonsku o éře Tokugawa vžitá představa o regulaci soukromého života nepriviligovaných vrstev.^[8] V důsledku uvedeného stavu údajně populace po celé 18. století početně stagnovala. První generace historiků, kteří věnovali pozornost problematice populačního vývoje, poukazovala na „malthusiánské pozitivní zábrany“: počet obyvatelstva v důsledku hladomoru nebo epidemií neroste, stejně tak se nezvětšuje ani rodina, neboť jsou časté potraty, infanticida a podobně.^[9]

V sedmdesátých letech 20. století však japonští a američtí vědci zpochybnili uvedený názor a vystoupili s požadavkem přehodnocení vžité negativní představy populační stagnace během osmnáctého století.^[10] V daných souvislostech vznikly dvě zásadní monografie, které byly zveřejněny roku 1977 v anglickém jazyce.^[11] Jejich autoři Susan B. Hanley, Kozo Yamamura a Thomas C. Smith v nich naznačili perspektivy výzkumu včetně rozpracovaných metodologických přístupů. Iniciovali celou řadu odborných diskuzí usilujících o přehodnocení původních stanovisek; mnohé z nich pokračují až do současnosti. Badatelé, kteří se ztotožnili s uvedeným přístupem, bývají v literatuře někdy nazýváni jako „revizionističtí historikové“ či jako „druhá generace“ populačních historiků. Své výzkumy založili na lokální evidenci obyvatelstva z předstatistického období.

V zobecňujících závěrech se shodují, že je zavádějící mluvit o „zbídačování“ rolníků v éře Tokugawa. Navzdory hladomorům či jiným katastrofám, které se často projevovaly hlavně na regionální úrovni, byl v rámci celého státu prokazatelný vzestupný trend životní úrovně venkovského lidu.^[12] Populační stagnace byla přičítána zjevné snaze o „nezvyšování počtu obyvatelstva“; byla zpravidla interpretována jako důsledek „racionálního chování japonských rolníků“, kteří usilovali o udržení či

[8] Konkrétní příklady sociální kontroly uvádí Ejirō HONJŌ, *The Social and Economic History of Japan*, Kyoto 1935 (New York 1965²); George Bailey SANSOM, *Japan: A Short Cultural History*, New York 1931 (Stanford 1978⁴).

[9] První generace historických demografů v Japonsku věnovala pozornost „malthusiánským pozitivním zábránám“, druhá generace sledovala „preventivní zábrany“ (cílené omezování rodiny), třetí generace upřednostnila „přezkoumávání důkazů“; blíže Osamu SAITŌ, *Infanticide, Fertility and 'Population Stagnation': the State of Tokugawa Historical Demography*, Japan Forum 4, 1992, č. 2, s. 369–382.

[10] Akira HAYAMI, *Population Changes*, in: Marius B. Jansen – Gilbert Rozman (eds.), *Japan in Transition: From Tokugawa to Meiji*, Princeton 1986, s. 280–317; Conrad TOTMAN, *Tokugawa Peasants: Win, Lose or Draw?*, Monumenta Nipponica 41, 1986, č. 4, s. 457–476; O. SAITŌ, *Infanticide*; A. HAYAMI – H. KITO, *Living Standards*.

[11] Susan B. HANLEY – Kozo YAMAMURA, *Economic and Demographic Change in Preindustrial Japan 1600–1868*, Princeton 1977; Thomas C. SMITH, *Nakahara: Family Farming and Population in a Japanese Village, 1717–1830*, Princeton 1977.

[12] O. SAITŌ, *Infanticide*.

dokonce zlepšení své životní úrovně.^[13] Vzpomínané racionální chování do značné míry odráží japonskou mentalitu, což vysvětluje rychlý a velice úspěšný nástup modernizace období Meidži. Susan B. Hanley a Kozo Yamamura však poukazovali na to, že „kontrola populace“, která je prokazatelná i před zahájením průmyslové revoluce, představovala klíčový předpoklad pro uskutečnění industrializace a modernizace země.^[14] Nicméně Akira Hayami uvedenému názoru přesvědčivě oponoval. Upozorňoval na to, že ekonomický rozvoj a růst počtu japonského venkovského obyvatelstva v éře Tokugawa probíhaly současně: „stagnace populačního vývoje se rozhodně nemohla stát předpokladem ekonomického rozvoje“, neboť se jednalo o „čistě náhodnou souhru událostí, která byla do značné míry předurčena vnějšími okolnostmi“. Populace se snižovala zvláště v oblasti Tohoku a v severní části Kanto, avšak v celozemském rámci tento pokles kompenzovalo západní Japonsko a území Hokuriku, kde byl patrný nárůst počtu obyvatelstva.^[15]

Představa tradiční japonské vesnické rodiny v éře Tokugawa, kterou světu společně představili Susan B. Hanley a Kozo Yamamura i Thomas C. Smith, přímo zpochybněna nebyla. Jejím atributem byla malá velikost rodiny, které bylo dosahováno v zájmu zachování pohodlí a stabilní životní úrovně rodinných příslušníků i za cenu infanticidy, tj. záměrného usmrcení dítěte.^[16] Carl Mosk v daných souvislostech předložil další možnost interpretace, když hledal odpověď na otázku „proč v osmnáctém století populace početně stagnovala“ a „proč byla během osmnáctém století tak nízká plodnost“. Dokonce tvrdil, že v tokugawské éře existovala propast mezi žádoucí a skutečnou velikostí rodiny.^[17] Rodiče v praxi uplatňovali tzv. výběrovou

[13] Susan B. Hanley publikovala celou řadu článků k problematice životní úrovně v souvislosti s kulturními zvyklostmi: Susan B. HANLEY, *Urban Sanitation in Preindustrial Japan*, *Journal of Interdisciplinary History* 18, 1978, č. 1, s. 1–26; Susan B. HANLEY, *A High Standard of Living in Nineteenth-century Japan: Fact or Fantasy?*, *Journal of Economic History* 43, 1983, č. 1, s. 183–192; Susan B. HANLEY, *Tokugawa Society: Material Culture, Standard of Living, and Lifestyles*, in: John Whitney Hall (ed.), *The Cambridge History of Japan IV*, Cambridge 1991, s. 660–705. Všechny dílčí poznatky později shrnula do monografie: Susan B. HANLEY, *Everyday Things in Premodern Japan: The Hidden Legacy of Material Culture*, Berkeley 1997. Obdobně také Thomas C. Smith shrnul své poznatky z oblasti sociálních a hospodářských dějin epochy Tokugawa a Meidži do monografie: Thomas C. SMITH, *Native Sources of Japanese Industrialization, 1750–1920*, Berkeley 1988. Osamu Saitō důkladně přezkoumával obě uvedené monografie, své komentáře publikoval časopisecky: Osamu SAITŌ, *Bringing the Cover Structure of the Past to Light*, *Journal of Economic History* 49, 1989, s. 992–999; Osamu SAITŌ, *The Context of Everyday Things*, *Monumenta Nipponica* 53, 1998, č. 2, s. 257–263.

[14] S. B. HANLEY – K. YAMAMURA, *Economic and Demographic Change*, s. 333.

[15] A. HAYAMI, *Population Changes*, s. 315.

[16] Dřívější diskuze vedené mezi americkými vědci shrnul Akira Hayami především ve vztahu k teorii demografického přechodu (1986).

[17] Carl MOSK, *The Decline of Marital Fertility in Japan*, *Population Studies* 33, 1979, č. 1, s. 19–38.

strategii s přihlédnutím k pohlaví narozeného dítěte. V důsledku jejího prosazování bylo záhy po svém narození usmrčeno mnoho slabých a nemocných potomků. Nízká plodnost byla vysvětlována nižší plodivostí rodičů, zatímco v případě kojenců bylo poukazováno na velmi omezené předpoklady pro přežití, které byly dávány do souvislosti s nedostatečnou výživou, omezeným příjmem kalorií a bílkovin.^[18]

Carl Mosk na základě odhadu statistických údajů o spotřebě potravin mezi léty 1874 až 1877 prokázal, že životní úroveň v období Meidži se postupně zvyšovala. Propast mezi žádoucí a skutečnou velikostí rodiny se vlivem dostatku potravin začala zmenšovat, až zmizela úplně. Současně s ní vzrůstala schopnost rodičů plodit děti (fekundita).^[19] Některé starší studie věnovaly pozornost řadě problémů, například vztahu mezi demografickými událostmi a úrovní hospodářství (místní hospodářský rozvoj a ekonomická úroveň domácnosti). Četné práce, které vycházely později, používaly soupisy obyvatelstva nebo další prameny z různých lokalit k podpoře, rozšíření, ověřování nebo kritice dříve publikovaných poznatků. Přezkoumávání problematiky infanticidy a hladomorů přispělo k celkovému zlepšení stavu poznání, pokud jde o úroveň porodnosti japonské populace.

Od osmdesátých letech 20. století začala být japonská venkovská domácnost nahlížena i jako samostatná ekonomická jednotka. Osamu Saitō tehdy na příkladu Japonska aplikoval teorii protoindustrializace, přičemž dospěl k závěru, že vliv venkovského průmyslu na růst počtu obyvatelstva byl relativně slabý.^[20] Uvedený poznatek přisuzoval tradiční dělbě práce z hlediska pohlaví, která v japonské venkovské domácnosti přetrvávala. Susan B. Hanley a Arthur P. Wolf vydali společně publikaci, ve které vzájemně konfrontovali své badatelské poznatky z Japonska a Číny. Hned v jejím úvodu oba autoři představili velmi zajímavé přirovnání, že „Čína a Japonsko“ jsou „jako východní a západní Evropa“.^[21] Touto cestou dospěli k poznatku, že japonský systém kmenové rodiny (*stem family system*) se podobal tomu západoevropskému. Rovněž společně konstatovali, že japonský typ manželství se velmi přibližoval vzoru rozšířenému v Západní Evropě.^[22]

[18] Carl Mosk nepopíral praxi potratů a infanticidy, které byly v dané době obvyklé.

[19] Už v první polovině 19. století připadalo 31,7 porodů na 1 000 obyvatel ročně, Ruth BENEDICTOVÁ, *Chryzantéma a meč. Vzorce japonské kultury*, Praha 2013, s. 236.

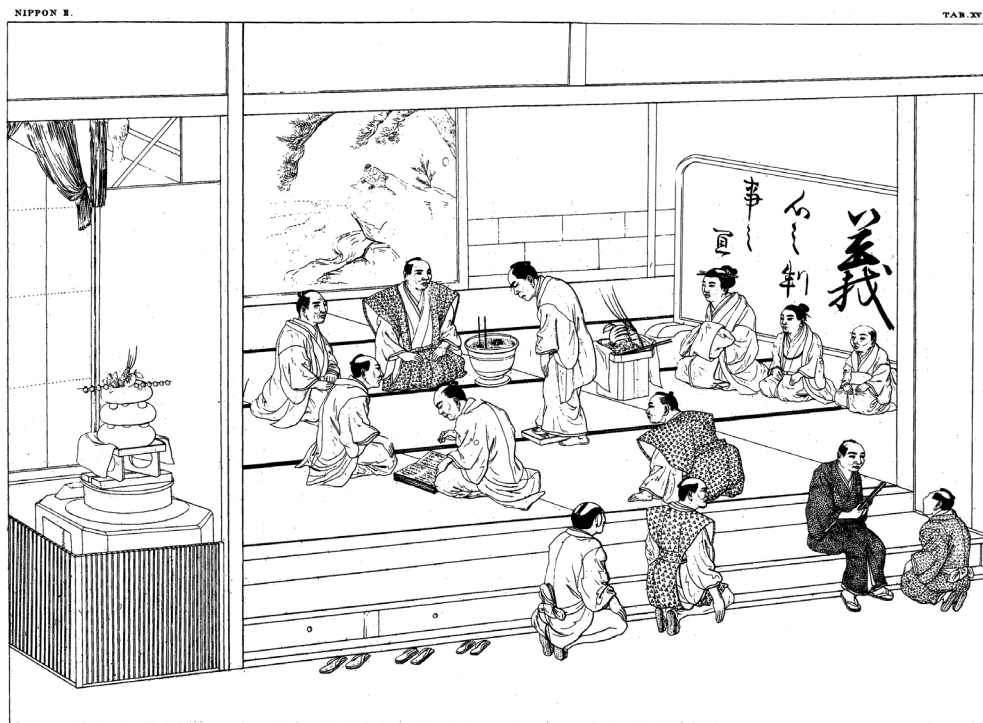
[20] Podle jeho názoru industrializace venkova ovlivňovala skladbu rodiny; pokles věku žen při vstupu do prvního manželství měl za následek rychlý početní růst populace. Blíže: Osamu SAITŮ, *Population and the Peasant Family Economy in Proto-Industrial Japan*, *Journal of Family History*, Spring 1983, s. 30–54.

[21] Arthur P. WOLF – Susan B. HANLEY, *Introduction*, in: Arthur P. Wolf – Susan B. Hanley (eds.), *Family and Population in East Asian History*, Stanford 1985, s. 3–4.

[22] Pro oba autory zde byl výchozí Hajnalův západoevropský typ rodiny – na Západě vstup do manželství ve vyšším věku, vysoká míra celibátu (vyšší zastoupení svobodných osob až do věku padesáti let), zatímco na Východě byl vstup do manželství v nižším věku a také nízká míra celibátu. Blíže John HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspective*, in: D.V. Glass – D.E.C. Eversley (eds.), *Population in History*, London 1965, s. 65–104.

OBRÁZEK 1. FUMIE – POŠLAPÁNÍ KŘESŤANSKÉHO OBRAZU: SCÉNA Z NÁBOŽENSKÉHO VYŠETŘOVÁNÍ (SHUMON-ARATAME)

FIGURE 1. ILLUSTRATION OF „FUMIE“ – STEPPING ON CHRISTIAN PICTURE: A SCENE FROM A RELIGIOUS INVESTIGATION (SHUMON-ARATAME)

[190] II第15図(h) 踏絵

Zdroj / Source: Philipp Franz von Siebold, *Nippon II.*, (translation A. Nakai and M. Kanemoto), Tokyo 1978, p. 190.

Zmíněné poznatky se staly ústředním mottem nově koncipovaného výzkumu. Laurel Louise Cornell na rozdíl od Susan B. Hanley a Arthura B. Wolfa odmítla koncepci struktury rodiny vytvořenou Johnem Hajnalem a pokusila se blíže specifikovat výraznou japonskou kmenovou rodinu (*stem family*).^[23] Stručně naznačila pravidlo formování rodiny v tomto systému: „domácnost mohla obsahovat různý počet manželských párů, avšak vždy pouze po jednom v každé generaci“.^[24] Vztah

[23] Laurel Louise CORNELL, *Hajnal and the Household in Asia: A Comparativist History of the Family in Preindustrial Japan, 1600–1870*, *Journal of Family History* 12, 1987, č. 1–3, s. 143–162.

[24] Navrhla rozšíření Hajnalova konceptu formování rodiny tam, kde se zabýval pouze

mezi populací a kmenovou rodinou (domácností), jakožto jednotkou výroby, se stával důležitým pro pochopení vesnického života v předmoderní době.

Od osmdesátých až do devadesátých let 20. století se poznatky z oblasti rodinných struktur a vztahů i nadále rozvíjely na základě empirických výzkumů. Badatelský zájem směřoval k problematice prosazování omezeného počtu rodinných příslušníků (infanticida), rodinného ideálu (společně se strukturou domácnosti analyzována problematika nástupnictví, dědické praxe, odstoupení hlavy rodiny z důvodu stáří) a individuálních událostí (uzavření manželství a adopce, migrace, narození a úmrtí). Pozornost začala být nově věnována i manželským a mezigeneračním vztahům, životnímu cyklu, roli ženy ve vesnických domácnostech. Nově se vytvořily podmínky pro uplatnění antropologických i genderových přístupů.^[25]

Ve druhé polovině devadesátých let Akira Hayami inicioval významné mezinárodní projekty, které díky masovému využití výpočetní techniky umožnily prohloubení analýzy pramenné základny i možnost lepšího srovnání historicko-demografických výzkumů na mikroregionální úrovni.

Prameny a metody

Prameny obsahující statistické informace jsou v Japonsku hojně využívány již od poválečného období. Představují důležitý zdroj poznání v mikro- i makrohistorické rovině.

1. Shūmon aratame chō

Hlavní informační zdroj, který využívá japonská historická demografie, představují soupisy pořizované z hlediska náboženské příslušnosti k svatyním (*shūmon aratame chō*; dále SAC).^[26] Tyto seznamy byly pravidelně pořizovány od roku

jednoduchými a společnými domácnosti (simple and joint households). Blíže: John HAJNAL, *Two Forms of Preindustrial Household Formation System*, *Population and Development Review* 8, 1982, s. 449–494.

[25] Laurel Louise CORNELL, *The Deaths of Old Women: Folklore and Differential Mortality in Nineteenth Century Japan*, in: Gail Bernstein (ed.), *Recreating Japanese Women, 1600–1945*, Berkeley 1991, s. 71–87; Emiko OCHIAI, *The Reproduction Revolution at the End of the Tokugawa Period*, in: Hitomi Tonomura – Anne Walthall – Haruko Wakita (eds.), *Women and Class in Japanese History*, Ann Arbor 1999, s. 187–215; G. William SKINNER, *Conjugal Power in Tokugawa Japanese Families: a Matter of Life or Death*, in: Barbara Diane Miller (ed.), *Sex and Gender Hierarchies*, Cambridge 1993, s. 236–270; Kathleen S. UNO, *Women and the Change in the Household Division of Labor*, in: Gail Bernstein (ed.), *Recreating Japanese Women, 1600–1945*, Berkeley 1991, s. 17–41; Anne WALTHALL, *The Life Cycle of Farm Women in Tokugawa Japan*, in: Gail Bernstein (ed.), *Recreating Japanese Women, 1600–1945*, Berkeley 1991, s. 42–70.

[26] Právě na uvedený pramen a okolnosti jeho vzniku ve svém článku mimo jiné upozorňoval E. MAUR, *Církevní soupisy*, s. 12.

1638, za jejich vedení byl odpovědný čelný představitel obecní rady.^[27] V éře Tokugawa (1603–1867) měla pravidelná každoroční evidence obyvatelstva pomáhat v účinném boji proti šíření křesťanství.^[28] Zde je možné spatřovat určitou paralelu s okolnostmi vzniku církevních evidenčních pomůcek v katolické Evropě, které měly přispívat k efektivnímu boji s reformací. Obdobné soupisy, hojně využívané při výzkumech v severovýchodních oblastech Japonska, se nazývají *ninbetsu aratame chō* (dále NAC).^[29] Uvedený pramen ve své podstatě vychází ze SAC, avšak neobsahuje informace o náboženské příslušnosti jednotlivých vesničanů. Na druhou stranu poskytuje cenné zprávy o obyvatelstvu, zvláště o struktuře domácností na severovýchodě Japonska. Právě uvedená oblast byla charakteristická úbytkem populace a poklesem ekonomické produkce v závěru tokugawského období. Kvalita pramene, uváděné informace i možnost srovnání se v případě SAC liší v závislosti na konkrétní vesnici, knížectví i regionu. Podrobnější soupisy evidují jméno, věk, pohlaví, vztah k osobě v čele domácnosti a také poskytují informace o místě původu i důvodu migrace (například sňatek, adopce, čelední služba) a vlastnictví půdy. Ve srovnání s nimi poskytující evropské farní matriky údaje o křtech, sňatcích a úmrtích, avšak teprve s pomocí doplňujících pramenů (například poddanských seznamů), umožňují rekonstruovat skutečnou skladbu domácností.^[30] Naproti

[27] Vesnická společnost v éře Tokugawa se rozdělovala na statkáře vlastníci půdy, často potomky bývalých válečnických rodů, kteří ovlivňovali vesnickou samosprávu, a na prosté rolníky, kteří obhospodařovali zcela zanedbatelnou výměru půdy, či úplně bezzemky. Nejnižší organizační jednotkou byla část vesnice – seskupení od 10 do 70 domků. Sociální soudržnost měla několik zdrojů. Jedním byla „etiketa harmonie“, pravidla chování, která jsou až do dnešních dnů dodržována ve většině vzájemně provázaných skupin obyvatelstva na území Japonska. Jiným důležitým zdrojem sociální soudržnosti byly obřady ve vesnických svatyních a chrámech, které kladly důraz na solidaritu uvnitř komunity. Například vzhledem k omezeným vodním zdrojům rozhodovala o jejich rozdělování obecní rada. Od tokugawské éry většina vesnic vlastnila společné pastviny a zalesněné kopce, o jejichž využívání rozhodovala obecní rada, do které každá domácnost vysílala po jednom zástupci. Tato rada také organizovala peněžní sbírky, pomoc rodinám v době nouze a dokonce i společný odpočinek. Jedním z základních principů organizace vesnice byla příbuznost. Rodinné klany či spíše spřízněné rodiny mohly vystupovat ve vesnické radě jako jeden celek. Blíže E. O. REISCHAUER – A. M. CRAIG, *Dějiny Japonska*, s. 89, 201.

[28] Blíže A. HAYAMI, *Thank you Francisco Xavier: An Essay in the Use of Micro-data for Historical Demography of Tokugawa Japan*, Keiō Economic Studies 16, 1979, č. 1–2, s. 65–81; Laurel Louise CORNELL – Akira HAYAMI, *The Shūmon Aratame chō: Japan's Population Registers*, Journal of Family History 11, 1986, č. 4, s. 311–328.

[29] Současně bývají využívány ještě dva další prameny, které umožňují doplnění a kontrolu SAC a NAC: *zogenchō* (dále ZGO) a *hōkōninchō* (dále HC). ZGO představoval pramen, který byl pořizován každoročně z důvodu podchycení prostorové mobility a migrací místního obyvatelstva. V případě HC se jednalo o evidenci služebnictva (*hōkōnin*); tomuto prameni věnoval pozornost T. C. SMITH, *Nakahara*, s. 15–32.

[30] Metoda rekonstrukce rodiny, kterou navrhl a rozpracoval Louis Henry, používá církevní matriky za účelem rekonstrukce rodin.

tomu dobře vedené japonské soupisy obyvatelstva (SAC a NAC) poskytují ucelené zprávy o konkrétních osobách, struktuře rodin i domácností.

Přestože japonské soupisy obyvatelstva poskytují cenné informace potřebné k odhalení života jednotlivce i fází rodinného cyklu, jejich výpovědní hodnota je do určité míry limitována. Období výzkumu bývá předem dáno existencí pramenů, jejichž vznik se většinou datuje od poloviny osmnáctého století. Na území Japonska existuje jen několik málo lokalit, jejichž obyvatelstvo bylo evidováno již během sedmnáctého století. Jako příklad lze uvést vesnici Yokouchi v regionu Suwa, která však představuje vzácnou výjimku. Škoda, že vzhledem k chybějícím pramenům nelze zkoumat strukturu (velikost) rodiny či problematiku manželství a čelední služby během sedmnáctého století, jež některé hypotézy označují za období populační a ekonomické expanze.^[31]

Další badatelský problém představuje lokální omezení. Vytváření databáze s sebou přináší časově náročné shromažďování a prepisování pravidelných zpráv o obyvatelstvu.^[32] Například pokud některé publikace lokálních historiků svým čtenářům předloží přepsaný SAC pro jeden rok nebo jen pro několik vesnic, jedná se o příliš malý statistický vzorek, aby bylo možné na jeho základě provádět komplexní analýzu. Současně je nutné připomenout, že všechny kvalitní řady SAC nebývají součástí archivních sbírek, často zůstávají ve vlastnictví orgánů místní samosprávy. Navíc jsou jen výjimečně k dispozici nepřetržité řady seznamů. Obvyklá je mezerovitá evidence, ve které chybí údaje pro některé roky. Možnost výzkumu na území konkrétní vesnice nebo knížectví vždy závisí na existenci kvalitní pramenné základny. Pokud výzkum vychází z analýzy SAC a NAC, jednotlivé studie zpravidla mívají v názvu „předmoderní Japonsko“, „preindustriální Japonsko“ nebo „severovýchodní Japonsko / střed země / západní Japonsko“. Ve skutečnosti je však většina výzkumů založena pouze na základě analýzy pramenů z jedné nebo

[31] Například Chie Nakane tvrdí, že velikost japonských domácností zůstávala neměnná v průběhu posledních tří století; blíže: Ch. NAKANE, *An Interpretation*.

[32] Akira Hayami se toto omezení snažil překonat podporou několika výzkumných týmů a jejich projektů (*Keiō group* na Keiō University, *EurAsia Project* na *International Research Center for Japanese Studies* a *Tokyo Meeting* na Reitaku University). Svě kolegy a studenty vedl ke vzájemné spolupráci zaměřené na objevování a sběr nových pramenů, prepis pramenných informací do tzv. základního (rodinného) listu (*Basic Data Sheet*). Jednalo se o speciálně vytvořené formuláře, jehož podobu navrhnul Akira Hayami s cílem systematicky sledovat události v životě jedince a vzájemně propojit informace o domácnostech, které byly každoročně zapisovány do soupisů obyvatelstva. Nakonec vývoj dospěl k vytvoření přehledné databáze, kterou bylo možno vyhodnocovat pomocí výpočetní techniky. Akira Hayami byl mimořádně velkorysý a nápomocný při vedení a sdílení sběru dat pro japonské i americké vědce, například: Laurel Louise CORNELL, *Peasant Family and Inheritance in a Japanese Community, 1671 to 1980*. Disertační práce, Johns Hopkins University, Baltimore 1981; Futoshi KINOSHITA, *Population and Household Change of a Japanese Village, 1760–1870*. Disertační práce, Department of Anthropology, University of Arizona, Tucson 1989. Laurel Louise Cornell také zahájila počítačové zpracování statistických dat z oblasti středního Japonska na Indiana University, Bloomington.

několika vesnic. Možnost zobecnění získaných poznatků tak v případě venkovského prostředí zůstává problematická.

Existují regionální rozdíly v kvalitě soupisů, které vytvářeli zástupci obecní rady. Na některých územích byly osoby registrovány až po dosažení určitého věku, například 15 let v knížectví Maeda nebo 8 let na území knížectví Kishū a Hirošima.^[33] Běžně se stávalo, že někteří členové obecní rady do seznamu stručně zaznamenávali pouze členy domácnosti, zatímco jiní se zajímali také o důležité události v životě jednotlivců (například narození, smrt, manželství, služba) nebo rozsah rodinného vlastnictví půdy. Stará knížectví v éře Tokugawa (*tenryō*) a také území, která trpěla úbytkem populace (například severovýchodní oblast), vykazovala mnohem podrobnější evidenci ve srovnání s jinými knížectvími.^[34]

Vzhledem k uvedeným oblastním rozdílům bylo při vyhodnocování soupisů nutné vznést současně několik otázek. Pokud je v seznamu uvedena skupina osob, jedná se o jednotlivce, kteří společně vytvářeli rodinu, nebo pouze sdíleli společnou domácnost? Pobývaly všechny zapsané osoby skutečně v lokalitě, kde byly evidovány?^[35] Existuje obecný konsenzus v případě sociální jednotky, která je označována jako *ie ikken* (domácnost). Současně je vhodné zachovávat opatrnost u pramene typu SAC, který v případě členů konkrétní domácnosti zaznamenává spíše místo původu (*de jure*) než místo pobytu (*de facto*). Akira Hayami uvádí dva problematické příklady: Smithův výzkum lokality Nakahara (1977) a vesnici Nishikata, jak ji zpracovali Susan B. Hanley a Kozo Yamamura (1977). Evidence typu SAC mohla obsahovat vyšší počty starších osob, které se však mohly přestěhovat a zemřít někde jinde. Problém je v tom, že osoby byly stále evidovány v místech původu. V případě, že si historik není této skutečnosti vědom, může dospět k odhadu vyšší délky života. Za dané situace je nutné zdroj informací podrobit kritice, aby se předešlo zbytečným nesrovnalostem.

2. Dětská úmrtnost

Závažný problém, s kterým se musejí badatelé analyzující SAC a NAC potýkat, je skutečnost, že do seznamů nebyly zapisovány děti kojeneckého věku, které zemřely v období mezi svým narozením a datem, ke kterému se každoroční evidence

[33] Počet jednotlivých knížectví (*han*) kolísal od 245 do 295, obvykle se pohyboval kolem 265; knížectví se však lišila co do velikosti. Knižectví (*tenryō*) se lišila od dalších dominantních forem knížectví v období Tokugawa (například *tozuma*, *fudai*, *šinpan*). Blíže k systému knížectví v éře Tokugawa: E. O. REISCHAUER – A. M. CRAIG, *Dějiny Japonska*, s. 82–87.

[34] Podle průzkumu, který prováděl Akira Hayami, nejlepší prameny co do kvality a délky období (souvislé řady, ve kterých v průběhu 100 let chybí údaje pouze pro několik málo let), byly vedeny v některých vesnicích v knížectví Nihonmatsu (poblíž Fukušimy) a také v provincii Mino.

[35] A. HAYAMI, *The Myth of Primogeniture and Impartible Inheritance in Tokugawa Japan*, *Journal of Family History* 8, 1983 (Spring), s. 3–29.

obyvatelstva uskutečňovala. Zde je patrný shodný přístup jako v případě českých poddanských soupisů. Výzkum venkovské populace v Japonsku donedávna vycházel z neúplné evidence dětské úmrtnosti (předpokládá se, že chybělo asi 20 % záznamů), což se zcela zákonitě odráželo v údajné vyšší úrovni plodnosti. Během posledního desetiletí jsou patrné snahy o řešení tohoto problému, a to hned v několika směrech. Ann B. Jannetta a Samuel H. Preston obrátili svou pozornost na jiný pramen, k evidenci zemřelých, která byla vedena při budhistických chrámech (*kakochō*). Jedná se o místní nebo regionální záznamy, které dokumentují úmrtí osob, jejichž život byl spjat s konkrétní svatyní.^[36] Zmiňovaní autoři při svém výzkumu vycházeli z dlouhé řady evidence zemřelých z Ogen-ji, budhistického chrámu, který se nachází v hornaté oblasti Hida ve střední části Japonska. Na základě její analýzy dospěli k závěru, že odhadovaná vysoká úroveň porodnosti a úmrtnosti se blíží situaci, která je ve stejném období prokazatelná také v západní Evropě. S pomocí chrámové evidence se vědcům podařilo prokázat vysokou kojeneckou úmrtnost, která by na základě jiných soupisů nebyla prokazatelná.^[37] Důvodem mohl být předpoklad badatelů, že ve zkoumané oblasti nedocházelo k migracím.^[38] Autoři studií, které vznikly na základě odlišných pramenů (*kaininkakiage-chō* se hodí k SAC)^[39] i metod odhadu,^[40] dospívají k obdobným závěrům. V důsledku podregistrace je prokazatelná kojenecká úmrtnost v rozmezí 120–180 ‰; současně je patrná sezónnost porodnosti a dětské úmrtnosti. Tyto výzkumy se omezily na několik málo lokalit, a tak kojenecká úmrtnost v tokugawské éře stále představuje aktuální badatelské téma.

3. Makrostatistika (statistické zkoumání jevů z hlediska celku)

Dva typy statistik na makro úrovni si zaslouží přednostní pozornost. Byly použity společně se SAC při výzkumu demografického vývoje v éře Tokugawa

[36] Ann B. JANNETTA – Samuel H. PRESTON, *Two Centuries of Mortality Change in Central Japan: The Evidence from a Temple Death Register*, *Population Studies* 45, 1991, s. 417–436.

[37] O. SAITŌ, *Infanticide*; Noriko O. TSUYA – Satomi KUROSU, *Mortality Responses to Short-Term Economic Stress and Household Context in Early Modern Japan: Evidence from Two Northeastern Villages*, in: Tommy Bengtsson – Osamu Saitō (eds.), *Population and Economy: From Hunger to Modern Economic Growth*, Oxford 2000, s. 421–455.

[38] O. SAITŌ, *Infanticide*.

[39] Noriko O. TSUYA – Ken'ichi TOMOBE, *Infant Mortality and Underregistration of Births in a Nineteenth-Century Japanese Village: An Analysis of Pregnancy Registers*, referát přednesený na Eurasian Project Nuptiality Conference, Peking, 25.–29. 11. 1998.

[40] Futoshi KINOSHITA, *Shūmon Aratame chō niokeru shussei to nyūjishibō no kashō kiroku: Nihon rekishijinkōgaku no nokosareta kadai* (Underregistration of Births in Aratame chō: A Longstanding Unsolved Issue in Japanese Historical Demography), *Jinkōgaku Kenkyū* 25, 1999, s. 27–39. Autor odhadoval kojeneckou úmrtnost na základě SAC a také s použitím původních statistik o přirozené změně obyvatelstva, které si pravidelně nechala sestavovat japonská vláda; pomocí mikrosimulace zkoumal i úroveň podregistrace narozených kojenců v SAC.

(1721–1846). Celonárodní populační trendy byly ověřovány v regionálním měřítku s ohledem na lokální odchylky. Z rozhodnutí šógunu^[41] bylo místním vládcům roku 1721 nařízeno, že každých šest let mají vládním úředníkům poskytovat zprávy o počtech obyvatelstva na spravovaném území. Bohužel metoda shromažďování těchto informací nebyla jednotná a regionálně se často lišila. Například věk, od kterého byly děti zahrnuty do evidence, závisel na rozhodnutí místního představitele japonské vysoké šlechty (*daimyō*), který byl vazalem šógunu. Případně mohl být ovlivněn také zvyklostmi, které přetrvávaly v rámci původních feudálních územních celků (*han*).^[42] Přestože počty obyvatel některých provincií vyvolávají pochybnosti, je důležité je zkoumat, neboť počty získané jak pro celostátní, tak regionální měřítko odrážejí trendy ve vývoji počtu obyvatel.^[43]

Bohužel v Japonsku pro období let 1846 až 1872 neexistuje žádná statistika, která by evidovala obyvatelstvo na celostátní úrovni. Její zavedení nařídila vláda teprve roku 1872. Demografové se tak snaží dobrat se potřebných informací aspoň pomocí odhadů.^[44] Akira Hayami podporoval možnost vědeckého využití některých podrobných populačních statistik z období Meidži. Několik studií bylo sepsáno také na základě evidence obyvatelstva z roku 1886. Výzkumy se zaměřily na studium skladby domácností a regionálních rozdílů sňatkového věku,^[45] na vliv cen rýže (v obdobích úrody a neúrody) na úroveň plodnosti^[46] a efektu *hinoe uma* („roku ohnivého koně“).

Jednou z příčin, jež dlouhodobě vede k poklesu úrovně porodnosti v Japonsku, představuje *hinoe uma* („rok ohnivého koně“). Také se lze setkat s označením *hinoe uma no onna* („žena narozená v roce ohnivého koně“). Podle Petera B. Clarka rok *hinoe uma* představuje spojení dvou rozdílných čínských systémů pojmenování

[41] Titul *Seii tai šógun* („Generalissimo, potlačující barbary“) byl udělován vůdcům vojenských tažení proti Ainům (domorodý kmen na ostrově Hokkaidó); ve zkrácené podobě *šógun* byl vyhrazen nejvyššímu vojenskému veliteli na japonských ostrovech. Protože vláda šógunu byla původně vojenského charakteru, jeho administrativa (česky šógunát) byla označována pojmem *bakufu* neboli „stanová vláda“. Pojem byl převzat z čínštiny, kde kdysi označoval velitelský stan během tažení proti barbarům. Blíže E. O. REISCHAUER – A. M. CRAIG, *Dějiny Japonska*, s. 46.

[42] Knížectví (*han*) byla v sérii správních reforem éry Meidži proměněna na prefektury (*ken*), které se často rozkládaly na stejných územích. Zároveň došlo k pozvolnému, avšak radikálnímu redukování jejich počtu.

[43] Blíže A. HAYAMI, *Population Change*; S. B. HANLEY – K. YAMAMURA, *Economic and Demographic Change*, s. 38–68 (Aggregate Demographic Data: An Assessment).

[44] První evidence domácností z roku 1872 (*Jinshin Koseki*) není volně přístupná z důvodu ochrany osobních dat.

[45] Akira HAYAMI, *Another Fossa Magna: Proportion Marrying and Age at Marriage in Late Nineteenth-Century Japan*, *Journal of Family History* 12, 1987, č. 1–3, s. 57–72.

[46] Griffith FEENEY – Hamano KIYOSHI, *Rice Price Fluctuations and Fertility in Late Tokugawa Japan*, *Journal of Japanese Studies* 16, 1990, č. 1, s. 1–30.

roků. Jedním je rok koně a tím druhým rok *hinoe* („starší bratr ohně“).^[47] Zmiňovaný autor odkazuje k čínskému zvěrokruhu, který je založen na souboru 12 zvířat, která se periodicky opakují každých 12 let. Na ně jsou vázány i živly: kov, voda, dřevo, oheň a země. Ty se střídají vždy po 5 letech. Podle toho se pak k jednotlivým rokům odkazuje jako například k roku ohnivého koně.

Rok ohnivého koně představuje kulturní fenomén, který je již po několik století považován za příčinu poklesu úrovně porodnosti v Japonsku. V čínském prostředí je znám pod stejnými znaky a čte se jako *bing wu*. Z dostupných informací o úrovni porodnosti v Číně se zdá, že oproti Japonsku se *bing wu* příliš neprojevuje. Rok ohnivého koně pravidelně přichází každých 60 let. Poslední byl v roce 1966, další nastane roku 2026. Podle lidové pověry dívky narozené v tomto roce přinášejí svým manželům neštěstí a mohou zapříčinit i jejich smrt.^[48] Matky proto své dcery, které se narodí v roce ohnivého koně, celý život připravují na to, že se jim nepodaří uzavřít sňatek nebo že je v manželství potká neštěstí. Takto vychovávané dívky bývají většinou smířeny se svým osudem a zůstávají dobrovolně svobodné a bezdětné.^[49] Tato pověra se týká pouze žen, s muži nemá žádnou přímou souvislost. Z výše uvedených důvodů se většina japonských párů dodnes vyhýbá početí potomka v roce, na který by uvedený kulturní fenomén připadal.^[50]

4. Vývoj metod výzkumu

Japonská historická demografie již od svého vzniku usiluje o pochopení života jednotlivce, a to zvláště cestou „*nechat hovořit data*“. Nejenom ve Francii či v někdejší Československu, ale také v Japonsku byly za tímto cílem využívány rodinné listy,^[51] jejichž základní podobu v rámci metody rekonstrukce rodin navrhl Louis Henry. V průběhu sedmdesátých až osmdesátých let 20. století však badatelé používali i dalších demografických metod (např. výpočet hrubé míry reprodukce, specifické plodnosti, střední délky života) v kombinaci s analýzou ekonomické situace. V Japonsku se historičtí demografové a historikové hospodářských dějin zprvu inspirovali západními metodami výzkumu, které vznikly ve Francii a Velké

[47] Peter B. CLARKE, *Japanese New Religions in Global Perspective*, Richmond 2000, s. 69.

[48] V souvislosti s ženami narozenými v roce ohnivého koně bývá někdy uváděno, že se na svém manželovi mohou dopustit kanibalismu; blíže Satomi KUROSU, *Sex Ratio and the Years of the Fire Horse: Cultural and Regional Experiences in Japan*, in: Antoinette Fauve-Chamoux – Sølvi Sogner (eds.), *Socio-economic Consequences of Sex-ratios in Historical Perspective*, Milan 1994, s. 77–90.

[49] Joya´s MOCK, *Japan And Things Japanese*, New York 2006, s. 367–368.

[50] Práce, v kterých by byl rok ohnivého koně zmiňován, jsou v českém prostředí naprosto výjimečné; např. Vladimír ZLÁMAL, *Příčiny klesající porodnosti v Japonsku*. Bakalářská práce Masarykovy univerzity, Seminář japonských studií, Brno 2019, s. 29–36.

[51] BDS (*Basic Data Sheet*) obsahuje časový rozpis individuálního života včetně členů domácnosti.

Británii. V souvislosti se studiem vzájemných vztahů populačního a hospodářského vývoje nelze opomenout inspiraci, kterou japonskému prostředí poskytla Cambridge Group for the History of Population and Social Structure. Z hlediska analýzy struktury domácnosti a dějin rodiny byly pro Japonce přínosné výzkumy nejprve Petera Lasletta a následně také Edwarda Anthony Wrigleyho a Rogera Schofielda. Originální úsilí japonských vědců je možné spatřovat v souvislosti s využitím bohatých migračních dat v případě studia prostorové mobility a vlivu migrace na demografické chování obyvatelstva.^[52]

Díky rozvoji výpočetní techniky a nových informačních technologií, který nastal během devadesátých let 20. století, bylo možné přistoupit k mnohem sofistikovanějším způsobům statistické analýzy historických pramenů. Detailní rozbor tabulek života umožnil kvalitnější výpočet naděje na dožití i mnohem dynamičtější výzkum okolností uzavírání manželství či odchodu z domova.^[53] Nashromážděná data nabízel možnost regionálního srovnání na mikrohistorické úrovni.^[54]

Nejnovější výzkumy se nesou ve znamení uplatňování vícerozměrné analýzy při studiu dějinných událostí.^[55] Některé z nich si zaslouží bližší vysvětlení. Velmi

[52] W. M. FRUIN, *Farm Family Migration*; W. M. FRUIN, *A Social Geography*; W. Mark FRUIN, *Peasant Migrants in the Economic Development of 19th-century Japan*, *Agricultural History* 54, 1980, č. 2, s. 47–277; S. B. HANLEY, *Migration and Economic Change in Okayama during the Tokugawa Period*, *Keio Economic Studies* 10, 1973, č. 2, s. 19–35; Akira HAYAMI, *Labor Migration in a Pre-Industrial Society: A Study Tracing the Life Histories of the Inhabitants of a Village*, *Keio Economic Studies* 10, 1973, č. 2, s. 1–17; Akira HAYAMI, *Rural Migration and Fertility in Tokugawa Japan: The Village of Nishijo, 1773–1868*, in: Susan B. Hanley – Arthur P. Wolf (eds.), *Family and Population in East Asian History*, Stanford 1985, s. 110–132; Mary Louise NAGATA, *Labor Migration, Family and Community in Early Modern Japan*, in: Pamela Sharpe (ed.), *Women, Gender and Labor Migration*, London – New York 2001, s. 60–84; Yoichiro SASAKI, *Urban Migration and Fertility in Tokugawa Japan: The City of Takayama, 1773–1871*, in: Susan B. Hanley – Arthur P. Wolf (eds.), *Family and Population in East Asian History*, Stanford 1985, s. 133–153; Osamu SAITŌ, *The Changing Structure of Urban Employment and Its Effects on Migration patterns in Eighteenth- and Nineteenth-Century Japan*, in: Ad van der Woude – Akira Hayami – Jan de Vries (eds.), *Urbanization in History: A Process of Dynamic Interactions*, Oxford 1990, s. 205–219.

[53] Tabulky života představují jeden ze základních demografických nástrojů pro výzkum úmrtnosti a populačního vývoje. Mimo jiné poskytují příležitost pro srovnání úmrtnosti v rámci konkrétních skupin, například podle pohlaví, rasy, profese. V populačních výzkumech je tato metoda využívána společně s výzkumy pravděpodobnosti uzavření manželství, rozvodu nebo vstupu do pracovního poměru.

[54] Zde například: Akira HAYAMI – Satomi KUROSU, *Regional Diversity in Demographic and Family Patterns in Preindustrial Japan*, *Journal of Japanese Studies* 27, 2001, s. 295–321; Satomi KUROSU – Noriko O. TSUYA – Hamano KIYOSHI, *Regional Differentials in the Patterns of First Marriage in the Latter Half of Tokugawa Japan*, *Keio Economic Studies* 36, 1999, č. 1, s. 13–38.

[55] Například: N. O. TSUYA – S. KUROSU, *Mortality Responses*; Noriko O. TSUYA – Satomi KUROSU, *Economic and Household Covariates of First Marriage in Early Modern Japan: Evidence from Two Northeastern Villages, 1716–1870*, in: Catharine Caplone – Muriel Neven (eds.), *Family*

důležitý je rozbor proměnných faktorů v zájmu odhadu pravděpodobnosti úmrtí, narození dítěte nebo uzavření manželství, a to dokonce pomocí řady logistických regresních modelů. Každá osoba se tak stává jednotkou pozorování. Následně se zkoumá, zda určitá událost nastane během následujícího roku. To umožňuje sledovat složité mechanismy ovlivňující pravděpodobnost výskytu demografické události. Uvedeným způsobem se daří překonat problém související s historickými daty, neboť k dispozici bývá malý výzkumný vzorek (a zpravidla není možné sledovat jednotlivce po celou dobu jeho života). Zmíněný postup dokáže využít informace i nad rámec sledovaného období. Prostřednictvím tabulek života je možné získat dynamickou interpretaci určitých událostí (například očekávanou dobu trvání manželství). S přibývajícím počtem proměnných je však složité určit jejich vzájemnou interakci. Přitom právě tato analýza je pro další interpretaci velmi důležitá.^[56]

Otázky a polemiky

1. Základní trendy a vzorce populačního chování

Vývoj japonské populace v éře Tokugawa (1603–1867) by se dal v hrubých obrysech rozdělit do tří fází: počáteční růst, následná stagnace a opětovný vzestup na závěr. Obyvatelstvo kolem roku 1600 lze charakterizovat následovně: „*Je nejspíše tvrdit, že dlouhé období občanské války ukončené sérií vojenských vítězství Tokugawy^[57] bylo vystřídáno obdobím míru, bezpečnosti a pevné vlády.*“^[58] Odhady počtu obyvatelstva v tomto roce se pohybují v rozmezí od méně než 10 milionů až po více než 18 milionů. Přesto však panuje všeobecná shoda v tom, že japonská populace během sedmáctého století výrazně početně vzrostla. Když administrativa šógunátu (*bakufu*) poprvé v roce 1872 nařídila celostátní evidenci, japonské obyvatelstvo čítalo 26 milionů osob.^[59] Od 16. století se v oblasti Kinai (okolí

Structure, Demography and Population: A Comparison of Societies in Asia and Europe, Liege 2000, s. 131–157.

[56] Laurel Louise CORNELL, *Analyzing the Consequences of Family Structure with Event-History Methods*, *Historical Methods* 23, 1990, č. 2, s. 53–61. Autorka tohoto článku čtenářům objasňuje užitečnost metody.

[57] Iejasu Tokugawa (31. 1. 1543–1. 6. 1616), známý také pod jmény Takečijo Macudaira (1543–1556), Motojasu Macudaira (1556–1566), Motojasu nebo Iejasu, byl vedle Hidejošioho Tojotomi a Nobunagy Ody jednou ze tří nejvýznamnějších osobností japonské Éry válčících států (*Sengoku džidai*). Zásadním způsobem ovlivnil politický vývoj země, když roku 1603 ustavil šógunát Tokugawa. K jeho zániku došlo až roku 1868 v důsledku reformu Meidži; E. O. REISCHAUER – A. M. CRAIG, *Dějiny Japonska*, s. 75–118, zvl. s. 81–82.

[58] T. C. SMITH, *Nakahara*, s. 5.

[59] Blíže Akira HAYAMI, *The Population at the Beginning of the Tokugawa Period*, *Keiō Economic Studies* 4, 1967, s. 1–28.

OBRÁZEK 2. RODINNÝ LIST DOMÁCNOSTI VE VSI NIITA
 FIGURE 2. BDS (BASIC DATA SHEET) OF A HOUSEHOLD IN NIITA VILLAGE

		隆 興 国 安 達 郡 仁 井 田 村																									家 番 号				
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25					
上 代	名	姓 別																									計		馬	持 高	順 序
		男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男	女	男			
	寛延 4年 (1751) 辛未	52	49	28	25	5	15																					6	1	2	107
	宝暦 2 (1752) 壬申	53	50	29	26	6	16																					5	1	2	109
	3 (1753) 癸酉	54	51	30	27	7	2																					6	1	2	109
	4 (1754) 甲戌	55	52	31	28	8	3																					6	1	2	112
	5 (1755) 乙亥	56	53	32	29	9	4																					6	1	2	111
	6 (1756) 丙子	57	54	33	30	10	5																					6	1	2	111
	7 (1757) 丁丑	58	55	34	31	11	6																					5	1	2	111
	8 (1758) 戊寅	59	56	35	32	12	7																					6	1	2	111
	9 (1759) 己卯	60	57	36	33	13	8																					7	1	2	112
	10 (1760) 庚辰	61	58	37	34	14	9																					6	1	2	112
	11 (1761) 辛巳	62	59	38	35	15	10																					6	1	2	112
	12 (1762) 壬午	63	60	39	36	16	11																					6	1	2	112
	13 (1763) 癸未	64	61	40	37	17	12																					6	1	2	112
	14 (1764) 甲申	65	62	41	38	18	13																					6	1	2	112
	明和 2 (1765) 乙酉	66	63	42	39	19	14																					6	1	2	112
	3 (1766) 丙戌	67	64	43	40	20	15																					6	1	2	112
	4 (1767) 丁亥	68	65	44	41	21	16																					6	1	2	112
	5 (1768) 戊子	69	66	45	42	22	17																					6	1	2	112
	6 (1769) 己丑	70	67	46	43	23	18																					6	1	2	112
	7 (1770) 庚寅	71	68	47	44	24	19																					6	1	2	112
	8 (1771) 辛卯	72	69	48	45	25	20																					7	1	2	112
	9 (1772) 壬辰	73	70	49	46	26	21																					6	1	2	112
	安永 2 (1773) 癸巳	74	71	50	47	27	22																					6	1	2	112
	3 (1774) 甲午	75	72	51	48	28	23																					6	1	2	112
	4 (1775) 乙未	76	73	52	49	29	24																					6	1	2	112

Zdroj / Source: Reitaku Archives, Population and Family History Project, Reitaku University.

bývalého hlavního města Nara) a od 17. století také na zbylém území státu tempo růstu japonského obyvatelstva podstatně zrychlilo. Akira Hayami a Hiroshi Kito diskutovali o různých faktorech, které mohly ovlivňovat populační vývoj. V daných souvislostech bývá připomínána urbanizace a zvětšení rozlohy zemědělsky využívané půdy, v jejichž důsledku se rapidně změnila struktura venkovských domácností, což následně přispělo k celkovému vzrůstu populace.^[60] V osmáctém století nastalo období často označované jako „*stagnace populace*“. V tomto období se však setřely velké regionální rozdíly ve vývoji obyvatelstva. Zatímco v oblastech Kanto a Tohoku se počet obyvatel snižoval, na ostrovech Šikoku, Kjúšú a v regionu

[60] Většinu z rostoucí populace absorbovala nová města a také rozšiřující se plochy zemědělsky využitelné půdy. V průběhu 17. století tak byla kontrola počtu populace naprosto zbytečná, neboť růst obyvatelstva pokračoval kontinuálně, až dosahoval mezí reálných možností země; blíže A. HAYAMI – H. KITO, *Living Standards*.

Čúgoku (nejzápadnější oblast ostrova Honšú) došlo k nárůstu počtu obyvatel. Ve středním Japonsku byl současně prokazatelný mírný pokles (oblast Kinki) i vzestup počtu obyvatel (region Hokuriku).^[61]

Na počátku 19. století se počet obyvatel Japonska opět zvyšoval; vzestup byl nejvyšší až po roce 1850. Akira Hayami zastával názor, že šlo o kombinaci mírného růstu populace a intenzivního hospodářského rozvoje probíhajícího na celém území Japonska.^[62] Rozvoj exportně orientovaných průmyslových odvětví byl tehdy navíc podpořen podpisem četných mezinárodních obchodních smluv. Strmý růst počtu obyvatelstva po roce 1850 pramenil především z rostoucí úrovně porodnosti. Trvalý populační růst, který nastal po roce 1872, představoval dlouhodobý trend. Od sedmdesátých let 20. století však populační růst Japonska zpomaluje; země vycházejícího slunce nyní čelí velkým socioekonomickým problémům souvisejícím s populačními úbytky.

Jak může zlepšit možnosti výzkumu makrohistorický přístup? Přibližně pro polovinu éry Tokugawa (1603–1867) mají historikové k dispozici soupisy SAC a NAC, které umožňují detailně mapovat vývoj na lokální úrovni.^[63] Přestože ve výsledcích mikrohistorických výzkumů jsou prokazatelné četné rozdíly, jsou během osmnáctého a devatenáctého století patrné některé společné charakteristiky. Za prvé: přestože úroveň plodnosti a úmrtnosti se regionálně lišily, celostátně zůstávaly na stejné úrovni, a to zvláště ve srovnání s některými evropskými regiony v 18. století. Za druhé: ve většině japonských oblastí došlo k nebývalému vzestupu úrovně plodnosti až během 19. století. V různých částech Japonska bylo uvedené období ve znamení vyššího sňatkového věku (zejména tam, kde bylo rozvinuté hedvábnictví). Za třetí: přestože se lišil sňatkový věk, vstup do manželství zůstával univerzální.^[64] V Japonsku nebyly výjimečné rozvody, po kterých následovalo uzavření nového manželského svazku.^[65] Za čtvrté: struktura rolnických domácností byla velmi proměnlivá, počet jejich členů se zvyšoval či klesal v souvislosti se sňatky, rozvody,

[61] Akira HAYAMI, *The Historical Demography of Pre-modern Japan*, Tokyo 2001, s. 39–65 (Population Trends Based on Macro-Data).

[62] A. HAYAMI, *Population Changes*, s. 316–317.

[63] Pro vesnici Shinshū Suwa, kde vznikly nejstarší japonské seznamy obyvatelstva, existuje nejdelší souvislá řada soupisů. Právě zde, na území knížectví Suwa, představoval po roce 1620 každoroční nárůst populace 1,4%. Na základě místní evidence je možné si v mikrohistorickém měřítku udělat obrázek o situaci, která byla v 17. století typická u většiny vesnického obyvatelstva na území Japonska; blíže A. HAYAMI, *Labor migration*.

[64] Díky růstu měst (urbanizace) a rozšiřování zemědělsky využívaných ploch bylo během 17. století možné, aby se všichni pracující zemědělci mohli oženit a založit rodinu hned, jakmile dosáhli dospělosti; blíže A. HAYAMI – H. KITO, *Living Standards*.

[65] Satomi KUROSU, *Divorce in Early Modern Rural Japan: Household and Individual Life Course in Northeastern Villages, 1716–1870*, *Journal of Family History* 36, 2011, č. 2, s. 118–141.

adopce a čelední službou. Makro- i mikrohistorické studie svědčí o rozmanitosti života vesnických obyvatel v odlišných regionech i rozdílných časových periodách.

2. Opětovné přezkoumávání infanticidy

Susan B. Hanley odmítla marxistickou interpretaci, že „rolníci záměrně omezovali velikost svých rodin v rámci strategie výběru, která byla prosazována v zájmu vylepšení hmotného zabezpečení domácností“.^[66] Thomas C. Smith v souladu s uvedeným názorem navíc tvrdil, že infanticida „vyvolává dojem uskutečňování rodinných plánů“.^[67] Tito historikové odmítli názory předválečných badatelů, kteří dospěli k názoru, že v chudých rodinách běžně docházelo k vraždám dětí. Poznatky, ke kterým historikové dospěli v průběhu osmdesátých a devadesátých let 20. století, se však poněkud různí.^[68] Zjištěné rozdíly lze připisat na vrub nejednotnému vedení soupisů obyvatelstva a také příliš malým zkoumaným statistickým vzorkům. Současně je nutné si uvědomit, že rodiče mohli přistoupit ke kontrole plodnosti až po dosažení určitého počtu přeživších dětí. Za dané situace je důležité sledovat plodnost v případě rodičů s jedním nebo několika potomky. V určitých vesnicích, kde byly stabilně vykazovány nízké počty narozených dětí, je statistický výzkum obtížný. V uvedeném případě se může jednat o odchylku, která je ovlivněna místními nebo dobovými podmínkami a vyžaduje speciální vysvětlení. Nedávná zjištění naznačují alespoň dvě možnosti interpretace uvedené problematiky. Za prvé ve vztahu k objasnění nízké úrovně plodnosti nebo stagnace populace, nehrála infanticida tak důležitou roli, jak se vědci dříve domnívali. Za druhé, význam infanticidy mohl být v jednotlivých regionech odlišný, někde mohl hrát velmi důležitou roli, například v Tóhoku (oblast v severovýchodní části ostrova Honšú).

Z nedávné doby pochází několik studií, jejichž autoři dospěli k závěru, že přirozená plodnost nebyla vědomě omezována. Laurel Louise Cornell upozornila na vysokou úroveň manželské plodnosti podle věku, která byla typická nejenom pro japonské vesničany v předmoderní době, ale také pro evropské Hutterity (sekta novokřtěnců, která po roce 1525 pobývala nějakou dobu i na Moravě), kteří také vykazovali maximální úroveň plodnosti.^[69] Na základě vzájemného srovnání

[66] S. B. HANLEY, *Tokugawa Society*, s. 698–700.

[67] T. C. SMITH, *Nakahara*, 147.

[68] Osamu Saitō sumarizoval evidenci obyvatelstva; O. SAITŌ, *Infanticide*.

[69] Laurel Louise CORNELL, *Infanticide in Early Modern Japan? Demography, Culture and Population Growth*, *Journal of Asian Studies* 55, 1996, č. 1, s. 22–50. Autorka používá souhrnné údaje z vesnic, pro které je míra plodnosti podle věku snadno dostupná díky mikrohistorickým studiím: pro lokality Nakahara, Nishijo, Kando-shinden, Yokouchi T. C. SMITH, *Nakahara*, s. 60; pro lokalitu Takayama Yoichirō SASAKI, *Urban Migration and Fertility in Tokugawa Japan: The City of Takayama, 1773–1871*, in: Susan B. Hanley – Arthur P. Wolf (eds.), *Family and Population in East Asian History*, Stanford 1985, s. 133–153; pro Minami Oji Dana MORRIS – Thomas C. SMITH, *Fertility and Mortality in an Outcaste Village in Japan, 1750–1869*, in: Susan B. Hanley – Arthur

zmiňovaná autorka dospěla k závěru, že vesnické ženy v raně novověkém Japonsku neusilovaly o zastavení reprodukce a omezení velikosti rodiny v okamžiku, kdy již bylo dosaženo požadovaného počtu dětí. Ken'ichi Tomobe zkoumal úroveň manželské plodnosti na základě statistických údajů z jedenácti vesnic.^[70] Zjistil, že jak Coale-Trussellův index kontroly fertility (M), tak index kontroly plodnosti (m) byly nižší než standardní hodnoty specifické plodnosti. Na jejich základě nebylo tedy zjištěno prokazatelné cílené omezování velikosti rodiny. Ken'ichi Tomobe tak zjistil, že úroveň přirozené plodnosti venkovského obyvatelstva v tokugawském období byla nižší než v Anglii před prvním demografickým přechodem. Nicméně zkoumaná oblast Tohoku představovala v Japonsku spíše výjimku.^[71]

Uvedené poznatky podtrhují přínos výzkumu populačního vývoje na mikroúrovni. Noriko O. Tsuya a Satomi Kurosu v případě novorozenců prokázaly výběr z hlediska pohlaví, a to bez ohledu na socioekonomickou příslušnost rodičů.^[72] Jejich výzkum byl založen na analýze soupisů obyvatelstva z lokalit Niita a Shimomoriya (1716–1870) v oblasti Nihonmatsu (současná prefektura Fukušima). Poměr pohlaví manželských dětí (poměr počtu chlapců na 100 dívek) byl ovlivněn pohlavím dětí, které nezemřely po svém narození. U vdáných žen dosud bez přežívajících dětí bylo mnohem pravděpodobnější, že příště přivedou na svět spíše dívku než chlapce. Pro manželské páry bylo zpravidla žádoucí zplodit aspoň jednu dívku. Jakmile však vesničtí manželé už jedno děvče měli, do budoucna již usilovali o narození chlapce.^[73] Uvedené zjištění naznačuje, že v oblastech, kde byla

P. Wolf (eds.), *Family and Population in East Asian History*, Stanford 1985, s. 241; pro lokality Yubunzawa, Kabutoyama a Yambe F. KINOSHITA, *Population and Household*, s. 30.

[70] Ken'ichi TOMOBE, *The Level of Fertility in Tokugawa and Meiji, c. 1800s–1930s: A Preliminary Analysis of the Hutterite Indices*, in: Ts'ui-jung Liu – James Lee – David Sven Reher – Osamu Saitō – Wang Feng (eds.), *Asian Population History*, Oxford 2001, s. 138–151. Autor zde použil úroveň manželské plodnosti podle věku; srov. A. HAYAMI – H. KITO, *Living Standards*.

[71] Ken'ichi Tomobe při svých výzkumech vycházel ze zkresleného poměru pohlaví, který byl v případě zkoumané skupiny obyvatelstva (kohorty) ovlivněn obdobím *hinoe uma*. Satomi Kurosu poměr pohlaví analyzovala nejenom v roce ohnivého koně (1846), ale i v předcházejících a následujících letech. Nevyváženost pohlaví (více mužů než žen) však přičítá spíše na vrub pověře, nežli uplatnění pohlavně selektivních opatření (infanticida dívek, nedostatečná péče o děti). Ta podle jejího názoru nebyla koncem éry Tokugawa praktikována. Nicméně v oblasti Tohoku nebyl poměr pohlaví vyrovnaný, a to bez ohledu na to, zda byl či nebyl rok ohnivého koně.

[72] Noriko O. TSUYA – Satomi KUROSU, *Patterns and Covariates of Fertility in 18th and 19th Century Rural Japan: Evidence from Two Northeastern Villages*, Eurasian Project on Population and Family History, Working Paper Series No. 16, Kyoto 1998.

[73] Uvedenou skutečnost potvrzuje také japonské rčení: *ichi hime ni tarō* (jedno děvče a dva chlapce). Obdobně i v českém prostředí se říkalo: *napřed chůva, potom kluk*. Posun ve výkladu je spjat s propagační kampaní antikoncepčních prostředků, která v Japonsku probíhala počátkem padesátých let 20. století; blíže: Susan B. HANLEY – Kozo YAMAMURA, *Ichi hime, ni Tarō: Educational Aspirations and the Decline in Fertility in Postwar Japan*, *Journal of Japanese Studies* 2, 1975, s. 83–125.

praktikována infanticida, se jednalo o rozšířený a sofistikovaný způsob výběru, který byl zaměřen na zachování malé velikosti rodiny; preference dětí se odvíjela od pohlaví.^[74]

Uvedená zjištění vybízí k zamyšlení nad některými jevy. Jak zdůraznila Laurel Louise Cornell, je potřeba demografické události posuzovat jako hromadný jev, který poskytuje svědectví o vzorech reprodukčního chování v podmínkách předmoderního Japonska.^[75] To s sebou následně přináší lepší pohled na vzájemný vztah mezi populačními a ekonomickými zdroji. Ten by se měl odlišovat od názorů vědců z předválečného období, kteří při svých výzkumech kladli důraz hlavně na ekonomické cíle a individuální výběr.^[76] Nově je třeba zkoumat jevy, které ovlivňují úroveň plodnosti, například věk při vstupu do manželství, navazování sexuálních kontaktů, manželské odloučení, dobu kojení či jiné související společenské faktory. Statistické analýzy by mohly potvrdit také projevující se kulturní a institucionální vlivy: například názory na počet dětí v rodině, a to včetně problematiky potratů a infanticidy.^[77]

3. Hladomor a mortalitní krize

Během populačního vývoje hrály nezpochybnitelnou roli hladomor a epidemie, a to ve smyslu Malthusovy „pozitivní zábrany“. Zpravidla jsou vnímány jako symbol populační stagnace, především ve spojení s dobrovolným selektivním omezováním velikosti venkovské rodiny.^[78] Výzkumy uskutečněné během sedmdesátých až devadesátých let 20. století věnovaly pozornost hlavně důsledkům hladomorů. Ty stále představují zajímavý fenomén za situace, kdy v 18. století a v první polovině 19. století na území Japonska neprobíhaly žádné válečné konflikty. Epidemie, které v uvedeném období Japonsko postihly, tak nemohly představovat překážku populačního růstu.^[79] Ann B. Jannetta analyzovala pomocí soupisů, které evidovaly osoby příslušející k chrámu Ogen-ji, průběh hladomoru roku 1837 a jeho vliv na úmrtnost v kontextu vývoje v letech 1801–1850. Podařilo se jí prokázat, že hladomor skutečně omezoval růst populace. Původní rovnováha mezi úmrtností

[74] N. O. TSUYA – S. KUROSU, *Patterns and Covariates of Fertility*.

[75] L. L. CORNELL, *Infanticide*.

[76] Laurel Louise Cornell kritizovala Susan B. HANLEY, *Tokugawa Society*, že ačkoliv může být interpretace odlišná od názorů předválečné generace historiků, důvod populační stagnace zůstává stejný – úmyslná kontrola plodnosti prováděná jednotlivci formou infanticidy; blíže L. L. CORNELL, *Infanticide*.

[77] Emiko OCHIAI, *The Reproduction Revolution at the End of the Tokugawa Period*, in: Hitomi Tonomura – Anne Walthall – Wakita Haruko (eds.), *Women and Class in Japanese History*, Ann Arbor 1999, s. 187–215.

[78] Například Kozo YAMAMURA, *Toward a Re-Examination of the Economic History of Tokugawa Japan, 1600–1867*, *Journal of Economic History* 33, 1973, č. 3, s. 509–546.

[79] Blíže Ann B. JANNETTA, *Epidemics and Mortality in Early Modern Japan*, Princeton 1987.

a plodností se v jeho průběhu přiklonila ve prospěch úmrtnosti.^[80] Futoshi Kinoshita navíc prokázal, že se struktura úmrtnosti v krizových letech výrazně odlišovala od situace v normálních letech. To se mu podařilo prokázat na základě analýzy soupisů *shūmon aratame-chō* vytvořeného pro Yambe, zemědělskou vesnici na severovýchodě Japonska.^[81] Nicméně okolnosti těchto výzkumů jsou rozdílné. Ann B. Jannetta se domnívá, že mortalitní krize byla spíše důsledkem úmrtí v důsledku hladu než následkem epidemie, která by se projevila vyšší úrovní úmrtnosti podle věku a pohlaví a která by měla sezónní výkyv. Naproti tomu Futoshi Kinoshita upozorňuje na náhodný charakter úmrtnosti během krizových období, dává ho do souvislosti spíše s ohnisky epidemických onemocnění (spalničky, neštovice, chřipka úplavice, břišní a skvrnitý tyfus) než neúrodou. Přitom nelze opomenout, že se analýzy týkaly různých míst a různého časového období. Futoshi Kinoshita zahrnul do výzkumu období 1760 až 1870, zatímco Ann B. Jannetta se v detailu zaměřila pouze na jediný rok 1840.

V souvislosti s hladomory se analýzy zaměřily i na to, zda mortalitní krize propukaly opakovaně, anebo měly spíše jednorázový charakter. Dříve se myslelo, že se jednalo o tři velké hladomory: Kyōhō (1732–1733), Tenmei (1782–1787) a Tempō (1833–1838), z nichž každý měl samostatný vrchol úmrtnosti. Osamu Saitō podtrhnul, že frekvence hladomorů měla silný vliv na populační trendy, a to zejména proto, že úroveň přirozené plodnosti na území Japonska v tokugawské éře byla zpočátku nízká.^[82] Zmíněný autor dokládá pokles frekvence hladomorů až od 19. století, přičemž uvádí tuto skutečnost jako důvod vzestupu přirozeného růstu obyvatelstva ke konci éry Tokugawa (konkrétně po roce 1840). Naproti tomu poválečné práce „revizionistů“ nahlížely hladomor v duchu malthusianství, tedy ve smyslu pozitivní zábrany v období populačního růstu. Studie vzniklé v průběhu sedmdesátých až devadesátých let 20. století však prokázaly potřebnost dalšího výzkumu důsledků hladomoru. Další nová interpretace období hladomoru však nemusí odstranit argument, který zdůrazňuje vliv zlepšení životní úrovně venkovského obyvatelstva v průběhu 19. století na četnost hladomorů. Na druhou stranu nižší počet hladomorů v důsledku příznivějších podmínek mohl přispět k růstu životní úrovně obyvatelstva.

[80] Srov. A. B. JANNETTA, *Famine Mortality in Nineteenth-Century Japan: The Evidence from a Temple Death Register*, *Population Studies* 46, 1992, č. 3, s. 427–443.

[81] Futoshi KINOSHITA, *Mortality Crises in the Tokugawa Period: A View from Shūmon Aratame Chō*, *Japan Review* 10, 1998, s. 53–71.

[82] Osamu SAITŌ, *The Frequency of Famines as Demographic Correctives in the Japanese Past*, in: Tim Dyson – Cormac O’Grada (eds.), *Famine Demography: Perspectives from the Past and Present*, Oxford 2002, s. 218–239.

4. Domácnosti

„Jestliže se zemědělci snažili rozšířit velikost svých hospodářství, činili tak v zájmu vyšších příjmů a hmotného zabezpečení členů domácnosti a také pro zachování rodové kontinuity.“^[83] V průběhu devadesátých let 20. století byl uvedený badatelský zájem rozšířen studii, které se zabývaly problematikou nástupnictví v čele rodinného hospodářství, okolnostmi odstoupení hlavy rodiny, adopce, zahájení samostatné existence (odchod od rodičů) a uzavření manželského svazku. Uvedené studie vycházely z předpokladu, že v Japonsku byla rozšířena kmenová rodina a že v rámci kmenové rodiny žije pohromadě několik manželských párů, avšak každý z nich zastupuje pouze jednu generaci.^[84] Zmíněné výzkumy napomohly k jasnějšímu pochopení vztahu mezi organizací domácnosti a životy jednotlivců.

5. Osoba v čele domácnosti, otázka odstoupení hlavy rodiny a nástupnictví

V rámci kmenové rodiny měla vždy důležitou roli osoba stojící v jejím čele, a to ve vztahu k rodině i celé vesnické komunitě. Pozice hlavy venkovské domácnosti s sebou přinášela zastupování všech ostatních členů na veřejnosti. Jedině tato osoba směla podepisovat smlouvy, vyjednávat dohody, najímat nebo propouštět pracovní síly a investovat finanční prostředky a vykonávat rodinné náboženské obřady.^[85] Hlava domácnosti byla zodpovědná i za výběr vhodného nástupce, který měl být schopen zajistit živobytí i všem ostatním členům rodiny.^[86] Hlava rodiny však měla i další povinnosti – zaopatřovat děti, vychovávat syny a mladší bratry, starat se o majetek, poskytovat útočiště příbuzným v nouzi (například ovdovělé dceři nebo snaše).^[87]

Problematické nástupnické posloupnosti osob v čele domácnosti v počátcích moderního Japonska bylo věnováno několik empirických studií, které dospěly k zajímavým poznatkům.^[88] Za prvé, změna osoby v čele domácnosti, která mohla nastat z důvodu smrti, migrace nebo odstoupení hlavy rodiny kvůli stáří, bývala ovlivněna demografickými faktory. Například na severovýchodě Japonska nutila

[83] S. B. HANLEY – K. YAMAMURA, *Economic and Demographic Change*, s. 323.

[84] L. L. CORNELL, *Hajnal and the Household*.

[85] Aoi OKADA – Satomi KUROSU, *Succession and the Death of the Household Head in Early Modern Japan: A Case Study of a Northeastern Village, 1720–1870*, *Continuity and Change* 13, 1998, č. 1, s. 143–166.

[86] Mary Louise NAGATA, *Balancing Family Strategies with Individual Choice: Name Changing in Early Modern Japan*, *Japan Review* 11, 1998, s. 145–166.

[87] R. BENEDICTOVÁ, *Chryzantéma*, s. 126.

[88] A. HAYAMI, *Myth of Primogeniture*; Laurel L. CORNELL, *Retirement, Inheritance*; Laurel L. CORNELL, *Age at Marriage, Female Labor Force Participation, and Parental Interests*, *Annales de Démographie Historique* 1989, s. 223–231; A. OKADA – S. KUROSU, *Succession and Death*; Satoshi MURAYAMA, *Determinants of Inheritance Patterns in an Early Modern Japanese Village, Yukinobu*, *Historická demografie* 31, 2007, s. 91–116.

vysoká úmrtnost spojená s nízkou plodností rodiny k plánovitým změnám hlavy domácnosti, a to se souhlasem představitelů vesnické rady. Za druhé, ačkoliv nejčastější bylo nástupnictví nejstaršího syna, převzetí otcovské nemovitosti si mohl nárokovat široký okruh rodinných příslušníků, včetně adoptovaných synů, zeťů a také dalších příbuzných osob mužského i ženského pohlaví. Za třetí, žena v čele domácnosti – bez ohledu na region – měla spíše dočasné a neformální postavení. Podíl žen v čele domácnosti byl vždy větší ve středním Japonsku než na severovýchodě země. To odráželo uplatnění na pracovním trhu a postavení v ekonomické sféře.^[89]

Zjištěné socioekonomické a regionální rozdíly svědčí o tom, že zjednodušený pohled na problematiku nástupnictví a dědictví může být zavádějící. Akira Hayami používal uvedený fakt v případech zpochybnění primogenitury, tj. dědického řádu, který měl zajišťovat přednostní právo prvorozeného syna na dědictví.^[90] Nicméně převod majetku, který byl doprovázen odstoupením hlavy rodiny z důvodu stáří, svědčí o uskutečňování plánované rodinné strategie. V souvislosti s ní je možné prokázat, že dědici byli téměř výhradně vlastní mužští potomci, avšak v případech jejich nepřítomnosti mohli využít příležitost také adoptovaní synové nebo zeť (manžel dcery). To dokládají výzkumy provedené v centrálním Japonsku.^[91] Lze proto poznamenat, že systém kmenové rodiny se jevil jako ideální. Úroveň úmrtnosti a porodnosti v některých regionech nebo zájmy některých společenských vrstev však přispěly k uplatňování mnoha dalších rodinných strategií.

6. Adopce

Jednu z tradičních rodinných strategií v Japonsku představuje adopce – osvojení dítěte. Jedná se o nepostradatelný prvek japonského systému kmenové rodiny, který v režimu nízké úrovně plodnosti nepodléhal žádným omezením. Pokud nebyl k dispozici vlastní syn nebo schopný pokračovatele rodu, volily rodiny adopci – za vlastního zpravidla přijímaly zetě. Jednalo se o obvyklý způsob, kterým bylo možné vyplnit mezeru v rodině a získat potřebného dědice mužského pohlaví.^[92] Nejenom hůře, ale i lépe hmotně situované rodiny braly za vlastní nadbytečné syny

[89] A. HAYAMI, *Historical Demography*.

[90] A. HAYAMI, *Myth of Primogeniture*. Autor vychází také z analýzy rozdělení pozemkového vlastnictví mezi členy domácnosti. Při tom kritizoval argument, že zvyk „neustranného dědictví“ přispěl k industrializaci Japonska, se kterou souviselo snížení intenzity populačního růstu.

[91] A. OKADA – S. KUROSU, *Succession and Death*.

[92] Adopce zetě (*mukoyōshi*) představovala hlavní adopční postup, který byl uplatňován také v čínském a korejském prostředí. Přijatí synové pocházeli vesměs ze širokého geografického prostoru, jehož rozsah odpovídal rozsahu sňatkových migrací. Přírodním důsledkem japonské adopce byla schopnost do rodiny zahrnout pokrevní i nepokrevní příbuzné (tj. osoby přijaté na základě uzavření sňatku). Blíže Chie NAKANE, *Kinship and Economic Organization in Rural Japan*, London 1967, s. 4.

pocházející odjinud.^[93] Susan B. Hanley dospěla k závěru, že adopce představovala rodinnou strategii, která umožňovala zajistit dědice prostřednictvím adopce syna. Současně je nutné si uvědomit, že se jednalo i o strategii, která nadbytečným synům zajistila postavení hlavy domácnosti, které mohlo být spjato i se společenským vzestupem.^[94]

V Japonsku byl syn osvojován jen zřídka, adoptoval se hlavně manžel pro dceru. Říkalo se mu „adoptovaný manžel“, který se stával dědicem svého tchána. Zaplatil za to vysokou cenu, protože jeho jméno bylo vyškrtáno ze seznamu jeho vlastní rodiny a zapsáno do seznamu jeho manželky.^[95] Jakou perspektivu však měli tito adoptivní synové? Satomi Kurosu zkoumala osvojení v rámci individuálního životního cyklu.^[96] Za tímto účelem analyzovala evidenci obyvatelstva (1716–1870) ze dvou vesnic na severovýchodě Japonska.^[97] Na konkrétních příkladech prokázala, že adopce s sebou nepřinášela pouze stabilní postavení v čele domácnosti, protože ti osvojení synové, kteří se neosvědčili, byli ještě před získáním role hlavy rodiny poslání zpět do místa, z kterého vzešli. I když dosáhli čelného postavení, nikdy se v této pozici neudrželi tak dlouho jako rodilí synové. Postavení adoptivních synů bylo nejisté, neboť se jim nedostávalo trvalé podpory ze strany vesnické rady ani nově příbuzných osob, což už dříve potvrzovaly i některé starší etnografické studie.

7. Odchod z domova

Výzkum individuálních životních drah může napomoci k lepšímu pochopení vztahu mezi vesnicí, domácností a jednotlivcem. Thomas C. Smith na příkladu obyvatel vesnice Nakahara prokázal, že hlava rodiny kontrolovala děti až do období, kdy začaly opouštět otcovský příbytek. Hlavně uzavření manželství bylo pečlivě načasováno.^[98] Tzv. *strategie propuštění* (hold-and-release policy) byla uplatňována v zájmu kmenové rodiny. Sňatek budoucí hlavy domácnosti zde představoval

[93] Satomi KUROSU – Emiko OCHIAI, *Adoption as an Heirship Strategy Under Demographic Constraints: A Case from Nineteenth-Century Japan*, *Journal of Family History* 20, 1995, č. 3, s. 261–288. Autorky využily neobvykle velkou databázi z předmoderního období: 2 057 domácností v 35 vesnicích z regionu Tama (západně od Tokia), která vycházela z evidence domácností (1870). Právě na jejím základě bylo možné provést statistickou analýzu okolností adopce. Nově: Nobuyuki HANAOKI – Satomi KUROSU, *Marriage Relationships among Households in the mid-19th Century Tama, Japan: Socioeconomic Homogamy, Geographical Endogamy and Kinship Network*, *The History of the Family* 15, 2010, s. 333–347.

[94] S. KUROSU – E. OCHIAI, *Adoption as an Heirship Strategy*, s. 220.

[95] R. BENEDICTOVÁ, *Chryzantéma*, s. 86.

[96] Satomi KUROSU, *Adoption and Family Reproduction in Early Modern Japan*, *The Economic Review* 64, 2013, č. 1, s. 1–12.

[97] Satomi KUROSU, *Marriage in a Stem Family System: Inheriting Daughters and Non-Inheriting Daughters in Two Northeastern Villages 1716–1870*, in: Antoinette Fauve-Chamoux – Emiko Ochiai (eds.), *House and the Stem Family in EurAsian Perspective*, Kyoto 1998, s. 245–269.

[98] T. C. SMITH, *Nakahara*, s. 140–145.

zlomový bod. Teprve pak mohli také ostatní sourozenci začít odcházet z domova a uzavírat manželství.^[99] Toto uspořádání bylo nutné v zájmu zachování funkčnosti rodinného hospodářství.^[100] Bylo důležité hlavně z hlediska zajištění potřeby pracovních sil nezbytných pro chod rodinného hospodářství i domácnosti.^[101] *Strategie propuštění* měla zabránit vzniku zbytečného napětí v rodině – nic nebylo ponecháno náhodě, vše bylo předem pečlivě naplánováno.^[102]

Výzkumy, které analyzovaly okamžik, kdy děti opouštěly výchozí rodinu, potvrdily, že k tomu docházelo plně v souladu s předem daným plánem. Ten byl zpravidla předurčen místní tradicí nebo oblastními zvyklostmi. Podle něj se řídili ti, kteří z domova odcházeli z důvodu adopce, uzavření manželství nebo čelední služby. Důležitou roli při tom hrálo také jejich pohlaví a postavení v posloupnosti sourozenců.^[103] V rámci předem daného plánu synové a dcery buď zůstávali doma, nebo byli propuštěni ve prospěch jiné rodiny. Například sestru, která se provdala, nahradila bratrova manželka, což prokázal Thomas C. Smith na příkladu vesnice Nakahara. Sourozenci mužského pohlaví zůstávali doma zabezpečeni až do doby, kdy přišlo na svět první dítě zákonného dědice usedlosti.

Satomi Kurosu uvedenou problematiku analyzovala pro dvě zemědělské vesnice v severovýchodní části Japonska.^[104] Dospěla zde k zajímavým závěrům. Bylo jen málo pravděpodobné, že by děti odešly do služby, když v regionu nastala ekonomická krize. Mnohem častěji se potvrdil předpoklad, že děti odcházely do služby, když zemřela hlava domácnosti. Současně platilo, že děti zpravidla opouštěly svůj domov z důvodu uzavření manželství či uskutečnění adopce, a to zcela bez ohledu na ekonomickou situaci, stav vesnické komunity a rodinnou konstelaci. Na závěr uvedeného tématu lze poznamenat, že dospělí synové a dcery, kteří byli svobodní, zůstávali pevně propojeni se svojí rodinou. Uvedený poznatek měl obecnou platnost v rámci japonského systému kmenové rodiny.^[105]

[99] L. L. CORNELL, *Hajnal and the Household*, s. 152,

[100] T. C. SMITH, *Nakahara*, s. 134–135.

[101] Osamu SAITŌ, *Marriage, Family Labour and the Stem Family Household: Traditional Japan in a Comparative Perspective*, *Continuity and Change* 15, 2000, č. 1, s. 17–45.

[102] Laurel L. CORNELL, *Retirement, Inheritance, and Intergenerational Conflict in Preindustrial Japan*, *Journal of Family History* 8, 1983, s. 55–69.

[103] Satomi KUROSU, *Leaving Home in a Stem Family System: Departures of Heirs and Non-heirs in Pre-Industrial Japan*, *The History of the Family: An International Quarterly* 1, 1996, č. 3, s. 329–352.

[104] Satomi KUROSU, *Who Leaves Home and Why? Daughters and Sons in Two Northeastern Villages, 1716–1870*, in: Frans van Poppel – James Lee – Michel Oris (eds.), *The Road to Independence. Leaving Home in European and Asian Societies, 16th–20th Centuries*, Bern 2007, s. 243–271.

[105] O. SAITŌ, *Marriage, Family Labour*.

Nové směry současného i budoucího výzkumu

Japonští historikové zkoumají též reprodukční chování a strukturu rodin samurajů,^[106] obchodníků a městského obyvatelstva.^[107] Chybí zde však srovnatelné zdroje informací.^[108] Jako slibné se jeví téma, jak celoživotní perspektivy jednotlivce ovlivnily specifické regionální ekonomické i ekologické podmínky. Výzkum by se však mohl zaměřit také na vzájemnou interakci vesnického a městského prostředí (například pracovní mobilita a migrace související se službou). Tato analýza by mnohem lépe prokázala, že nikoliv neúroda či ekonomické problémy, ale hospodářský rozvoj, urbanizace a migrace vesnických obyvatel do měst bránily v růstu venkovské populace.^[109]

Společně s novými poznatky o oblastních rozdílech, demografickém vývoji a chování rodiny je důležité pochopení rozdílného ekonomického a sociálního prostředí. Vícerozměrné a interdisciplinární přístupy se v uvedených souvislostech stávají stále cennějšími. Určitě si zaslouží pozornost například nízká úroveň plodnosti v 18. století, její vzestup během 19. století, soudobé postoje k reprodukci, vliv institucí (na úrovni správy knížectví i vesnické rady), otázka výživy, problematika ženské práce nebo ekologické i ekonomické pozadí života populace. Současně je třeba připomenout, že historické prameny mohou poskytnout mnohem lepší informace k řešení otázek, kterými se jinak nelze vůbec zabývat. Rodina, genderové vztahy, krizový management ovlivněný ekonomickým stresem, to jsou jen některé z mnoha zajímavých otázek, které bude třeba v budoucnu zkoumat. Od uvedených témat si lze slibovat nový rozvoj japonské historické demografie. Odborná diskuze

[106] Příslušník vojenské vrstvy, která se postupně formovala na venkově, se nazýval *buši* (bojovník, válečník) nebo *samuraj* („ten, kdo slouží“, vazal). Převahu v této vrstvě měli příslušníci staré místní aristokracie, kteří dodržovali vojenské tradice. Blíže E. O. REISCHAUER – A. M. CRAIG, *Dějiny Japonska*, s. 42–46 (vzestup vojenské vrstvy v provinciích).

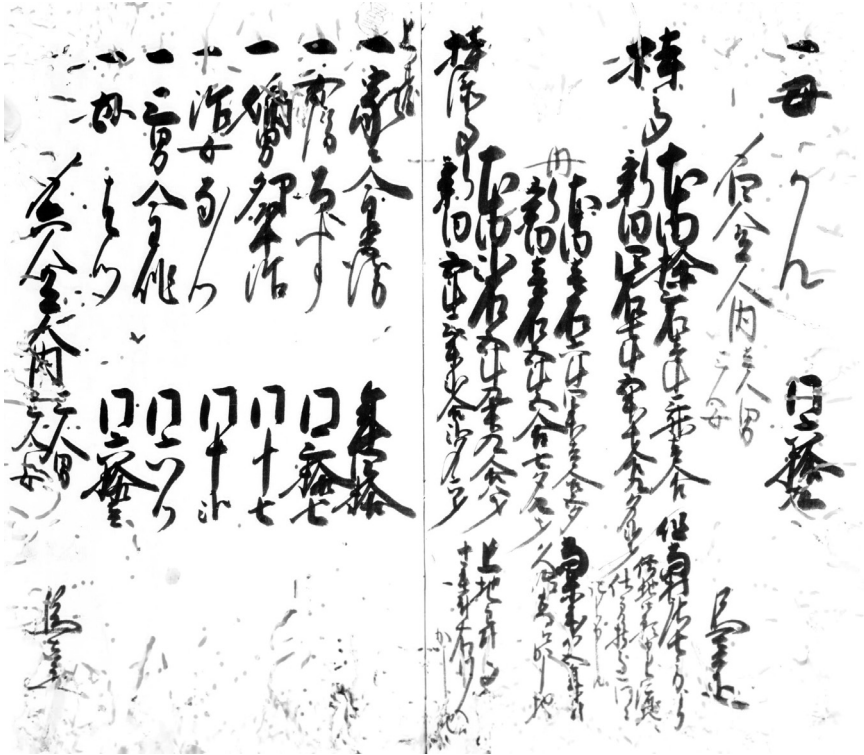
[107] K samurajům například S. B. HANLEY – K. YAMAMURA, *Economic and Demographic Change*; Ray MOORE, *Adoption and Samurai Mobility in Tokugawa Japan*, *Journal of Asian Studies*, 1970, s. 617–632; k životu ve městě Susan B. HANLEY, *Urban Sanitation in Preindustrial Japan*, *Journal of Interdisciplinary History* 18, 1978, č. 1, s. 1–26; Y. SASAKI, *Urban Migration*; O. SAITŌ, *The Changing Structure*, s. 205–219.

[108] Za jeden z nejdůležitějších pramenů, na jehož základě je možné zkoumat demografický výzkum společenské vrstvy samurajů, lze označit *Kansei chōshū shokafu* (Kansei Revised Samurai Genealogies). Jedná se o genealogie, jejichž základ byl vytvořen roku 1641 a čítal kolem 50 *hata-moto* (praporečnicků, tj. zástupců nižší šlechty). Roku 1799 bylo nově stanoveno, že genealogie musí být vytvořeny pro všechny členy japonské vyšší (*daimyō*) i nižší šlechty (*hatamoto*). S. B. HANLEY – K. YAMAMURA, *Economic and Demographic Change*, s. 63. Hlavním pramenem, kterým byli evidováni obchodníci, je SAC. Bohužel, výskyt této evidence v městském prostředí je ve srovnání s venkovem sporadický.

[109] Akira HAYAMI, *Rural Migration and Fertility in Tokugawa Japan: The Village of Nishijo, 1773–1868*, in: Susan B. Hanley – Arthur P. Wolf (eds.), *Family and Population in East Asian History*, Stanford 1985, s. 132.

OBRÁZEK 3. NINBETSU-ARATAME-CHO (SOUPIS OBYVATELSTVA) DOMÁCNOSTI VE VSI NIITA

FIGURE 3. NINBETSU-ARATAME-CHO (POPULATION REGISTRATION/SURVEY) OF A HOUSEHOLD IN NIITA VILLAGE

Zdroj / Source: Reitaku Archives, Population and Family History Project, Reitaku University.

se stále více zaměřuje na obecné vývojové trendy, rozmanitost v regionální rovině, mnohostranný přístup a rozvoj srovnávacích studií.

1. Přehodnocení názorů na regionální odlišnosti

Akira Hayami použil přirovnání „jiná Fossa Magna“ v souvislosti s odchylkami, které se projevovaly, pokud jde o sňatkový věk.^[110] Pomocí údajů za jednotlivé prefektury, které byly shromažďovány na základě vládního příkazu v období Meidži v roce 1886, se prokázalo, že věk při vstupu do prvního manželství byl na východě

[110] Akira HAYAMI, *Another Fossa Magna: Proportion Marrying and Age at Marriage in Late Nineteenth-Century Japan*, *Journal of Family History* 12, 1987, č. 1–3, s. 57–72.

Japonska nízký, zatímco na západě země vysoký. Současně vymezil čáru (Shizouka – Nagano – Toyama), která obě zmiňované oblasti od sebe oddělovala. Uvedené rozdělení na východ a západ koresponduje s tektonickým zlomem, který prochází celou zemí a je nazýván Fossa Magna. Novější výzkumy vzorců demografického chování a rodinných struktur rozlišují nejméně tři oblasti: severovýchod, střed, severozápad Japonska.^[111] Akira Hayami rozlišil namísto oblastní dichotomie trichotomii, přičemž připustil i větší počet možností. Současně prokázal, jak se demografické chování obyvatelstva regionálně lišilo v závislosti na struktuře rodiny. K této interpretaci autor dospěl pomocí komparativních výzkumů v severovýchodní, centrální a jihozápadní části Japonska.^[112] Prokázal, že odlišná úroveň socioekonomického vývoje v jednotlivých regionech ovlivňovala jak strukturu a počet pracovních sil, tak i strukturu domácností.^[113]

Například rodiny obývající oblast Tohoku stabilně vykazovaly nejdelší produkční období, v kterém se odráží složité místní ekonomické a klimatické podmínky (dlouhé a chladné zimy doprovázené množstvím sněhové pokrývky). S nevládnými životními podmínkami se místní obyvatelé snažili vyrovnat časným vstupem do manželství (nevěsta zde byla nahlížena jako vítaná pracovní síla) a také cíleným omezováním počtu dětí. Navíc byly prokazatelné nevelké rozdíly věku mezi osobou v čele domácnosti a jejím nástupcem. V kombinaci s časným odstoupením hlavy rodiny^[114] docházelo k brzkému vstupu do manželství^[115] a také dřívějšímu omezování plození potomstva.^[116] Mikrohistorický výzkum, prováděný na příkladu tří rozdílných regionů, prokázal odlišnosti zejména u prvních manželství (například délka trvání nebo důvody jeho zániku) a pravděpodobnosti uzavření pozdějšího sňatku.^[117] Současně potvrdil, že v předprůmyslovém Japonsku koexistoval větší počet sňatkových a reprodukčních režimů.^[118] Přestože výsledky těchto výzkumů nemají asi obecnou platnost, jasně naznačují možné budoucí perspektivy bádání.

[111] Martin COLLCUTT – Marius JANSEN – Isao KUMAKURA, *Svět Japonska: kulturní atlas*, Praha 1997, s. 19.

[112] A. HAYAMI – S. KUROSU, *Regional Diversity*.

[113] Odlišné varianty rodinných struktur lze vysvětlit také s odkazem na odlišný etnický původ obyvatelstva, které obývalo zkoumané regiony. Následně nelze opomenout ani změny životního prostředí a s nimi související proměny ekonomických podmínek života lidí. Blíže A. HAYAMI – S. KUROSU, *Regional Diversity*.

[114] A. OKADA – S. KUROSU, *Succession and Death*.

[115] S. KUROSU – N. O. TSUYA – H. KIYOSHI, *Regional Differentials*.

[116] S. KUROSU – N. O. TSUYA, *Patterns and Covariates of Fertility*.

[117] Satomi KUROSU, *Remarriage Risks in Comparative Perspective: Introduction, Continuity and Change* 22, 2007, č. 3, s. 367–372; Satomi KUROSU, *Remarriage in a Stem Family System in Early Modern Japan, Continuity and Change* 22, 2007, č. 3, s. 429–458.

[118] S. KUROSU – N. O. TSUYA – H. KIYOSHI, *Regional Differentials*.

2. Vesnice, domácnost a životní dráhy jednotlivců

Výsledky uvedených výzkumů potvrdily vliv krátkodobé ekonomické zátěže (měřeno kolísajícími oblastními cenami rýže), vlastnictví půdy, úmrtnosti, porodnosti a sňatečnosti na strukturu domácností.^[119] Výzkum uskutečněný ve dvou vesnicích na severovýchodě Japonska prokázal, že v reakci na krátkodobou ekonomickou zátěž (počínaje obdobím neúrody a konče smrtí hlavy domácnosti) se úroveň úmrtnosti velmi lišila podle pohlaví a životní fáze jednotlivých vesničanů.^[120] Noriko O. Tsuya a Satomi Kurosu prokázaly vzájemnou vazbu střední délky života mužů mimo jiné s hygienickými podmínkami ve vesnických domácnostech. Zvláště u mužů a žen vyššího věku byla naděje na dožití ovlivněna rozsahem a kvalitou péče, které se jim v rodině stabilně dostávalo se strany nejbližších. Úroveň úmrtnosti v souvislosti s vnějšími vlivy (zejména s výjimečnými událostmi) je třeba zkoumat i v jiných regionech.^[121] Uvedeným způsobem mohou být odhaleny různé faktory, které se projevují na různé úrovni (tj. vesnice, domácnosti, jednotlivci). Zde se nabízí další příležitost k ověření poznatků o tom, jak byly životní osudy jednotlivce utvářeny pod vlivem vnějšího prostředí a rodinných vazeb. Je to zároveň příležitost uplatnit komparaci regionálního vývoje a zahájit diskuzi o regionální diferenciaci na počátku modernizace země.

3. Možnosti srovnání

Již od počátků výzkumů populačního vývoje v období raně moderního Japonska byly jednotlivé poznatky kladeny do kontextu obecnějších teorií nebo možností širšího srovnání. Původně se historikové snažili aplikovat na Japonsko teoretické koncepce vyvinuté na Západě, avšak současná bádání jsou mnohem ambicióznější. Přitom nelze opomenout dvě jména – Laurel Louise Cornell^[122] a Osamu Saitō.^[123] Ti se snažili co nejlépe prozkoumat okolnosti uzavření sňatku v kontextu rodinných

[119] N. O. TSUYA – S. KUROSU, *Mortality Responses*; N. O. TSUYA – S. KUROSU, *Economic and Household Covariates*; Noriko O. TSUYA – Satomi KUROSU, *The Mortality Effects of Adult Male Death on Women and Children in Household in Eighteenth and Nineteenth Century Rural Japan: Evidence from Two Northeastern Villages, 1716–1870*, in: Renzo Derosas – Michel Oris (eds.), *When Dad Dies: Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern 2002, s. 261–299.

[120] N. O. TSUYA – S. KUROSU, *Mortality Responses*.

[121] Saeko KIKUZAWA, *Family Composition and Sex-Differential Mortality Among Children in Early Modern Japan: Evidence from Yokouchi, 1671–1871*, *Social Science History* 23, č. 1, s. 99–127. Autorka se na příkladu vesnice Yokouchi (1671–1871) snažila prokázat rozdíly v úrovni úmrtnosti dětí v závislosti na pohlaví. Zjištěné výsledky je však třeba dále zkoumat, zejména vzhledem k dlouhému časovému rozsahu 200 let.

[122] L. L. CORNELL, *Hajnal and the Household*.

[123] Osamu SAITŌ, *The Third Pattern of Marriage and Remarriage: Japan in Eurasian Comparative Perspectives*, in: Theo Engelen – Arthur P. Wolf (eds.), *Marriage and the Family in Eurasia: Perspectives on the Hajnal Hypothesis*, Amsterdam 2005, s. 165–193.

struktur v předmoderním Japonsku. Zjistili, že je třeba brát do úvahy především to, že v Japonsku převládala kmenová domácnost, případně tzv. „*třetí model*“, který byl navržen v opozici vůči Hajnalovu konceptu. Osamu Saitō věnoval pozornost zejména problematice vstupu do manželství v závislosti na pohlaví, čelední službě a možnostem pracovního uplatnění jednotlivce.

Vzhledem k tomu, že metody historické demografie (například metoda rekonstrukce rodiny) byly koncipovány na Západě, také další výzkumné otázky vycházejí zpravidla z podmínek života západních společností (například problematika manželské plodnosti a kojenecké úmrtnosti). Japonské soupisy obyvatelstva je možné zkoumat mnohem detailněji. Základní okruhy otázek, které je možné na základě japonských pramenů dále analyzovat, představují migrace, rozvodovost, opakované sňatky, úmrtnost dospělých a stárnoucích osob. To zároveň zaručuje mnohostranný přístup k dějinám rodin, domácností i obyvatelstva.^[124]

4. Velké výzkumné projekty

Historikové vynaložili velké badatelské úsilí při srovnávacích výzkumech vývoje obyvatelstva v Evropě a Asii v předindustriálním období. Uskutečnil se například velký euroasijský výzkumný projekt nazvaný *Eurasian Project on Population and Family History* (dále EAP). V rozmezí let 1995 až 1999 se vědci ze dvou asijských a tří evropských zemí (Japonsko, Čína, Itálie, Belgie a Švédsko) podíleli na srovnávacím výzkumu populačního vývoje, rodinných systémů, struktury domácností i demografického chování.^[125] Souvislé řady evidenčních pramenů zde umožnily dynamický pohled na jednotlivce i na domácnost. Srovnávací výzkum posunul hranice poznání o krok dál, zvláště k lepšímu pochopení toho, jak vesnická komunita a domácnost ovlivňovaly životní osudy jednotlivců.

[124] Na problematiku japonské historické demografie (pramenů, výzkumů, témat) poprvé souhrnně upozornila Satomi KUROSU, *Studies on Historical Demography and Family in Early Modern Japan*, *Early Modern Japan: An Interdisciplinary Journal* 10, 2002, č. 1, s. 3–21.

[125] Po dobu pěti let (1995–1999) stál v jeho čele Akira Hayami. Financování výzkumu zajišťovalo japonské ministerstvo školství, věd, sportu a kultury. Z renomovaných zahraničních vědců se na projektu podíleli James Lee, George Alter, Tommy Bengtsson, Michel Oris a Marco Breschi. Výsledky výzkumu byly postupně prezentovány na mezinárodních konferencích (například *Social Science History Association*, *Population Association of America*, *International Economic History Meeting*). Z mezinárodního srovnání vzešla následně řada publikací, které byly zaměřeny na úmrtnost, porodnost a sňatečnost: Tommy BENGTTSSON – Cameron CAMPBELL – James Z. LEE (eds.), *Life under Pressure. Mortality and Living Standards in Europe and Asia, 1700–1900*, Cambridge (MA) – London 2004; Noriko O. TSUYA – Feng WANG – George ALTER – James Z. LEE (eds.), *Prudence and Pressure. Reproduction and Human Agency in Europe and Asia, 1700–1900*, Cambridge (MA) – London 2010; Christer LUNDH – Satomi KUROSU (eds.), *Similarity in Difference. Marriage in Europe and Asia, 1700–1900*, Cambridge (MA) – London 2014. Detailní informace o projektu EAP je možné dohledat: <https://understandingsociety.blogspot.com/2014/08/eurasia-project-on-population-and.html> (28. 5. 2020).

Japonské soupisy obyvatelstva jsou neustále zpřístupňovány v rámci projektu *Population and Family History Project* (dále PFHP), který je zaměřen na shromažďování pramenů (v originálech i kopiích), vytváření databází a vyhodnocování soupisů obyvatelstva z období před zahájením pravidelného sčítání lidu v roce 1872. Badatelský tým, v jehož čele stojí Satomi Kurosu,^[126] doplňuje sbírky pramenů, které začal shromažďovat již Akira Hayami se svou výzkumnou skupinou. Jde o soupisy obyvatelstva *shūmon aratame chō* (SAC) a *ninbetsu aratame chō* (NAC), nejrozšířenější typy pramenů, které jsou v Japonsku používány k historicko-demografickým výzkumům. Když byl Akira Hayami penzionován, věnoval svou sbírku pramenů včetně vytvořené databáze Reitaku University.^[127] Právě tam byla v roce 2006 přestěhována z jeho dlouholetého působiště na Keio University, Nichibunken (International Research Center for Japanese Studies). Soupisy obyvatelstva jsou zde postupně i nadále zpřístupňovány pro potřeby badatelů; podstatná část byla transkribována a posloužila k vzniku databáze rodinných listů (Basic Data Sheets) používané již v rámci *Eurasian Project on Population and Family History*.^[128]

Závěr

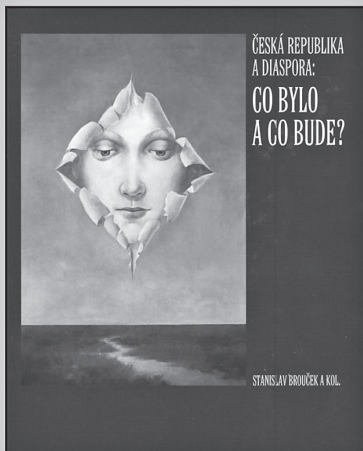
Historická demografie v Japonsku již prošla dlouhou cestou od počátků systematické analýzy pramenů pořízených za účelem evidence obyvatelstva na konci šedesátých let 20. století. Studie založené na mikrohistorickém výzkumu několika vesnic umožnily nashromáždit množství informací potřebných k odhalení některých regionálních specifik populačního vývoje v Japonsku v předmoderní době. Na prvotní studium úmrtnosti, porodnosti, sňatečnosti a migrací navázaly výzkumy rodinných systémů a jejich struktur. Život jednotlivce začal být nahlížen v souvislostech se strukturou rodin a domácností, lokální organizací vesnic a také z hlediska socioekonomické situace a postupných proměn regionu. Uvedený pokrok ve výzkumech se mohl nastat mimo jiné i díky rozvoji informačních technologií, s jejichž pomocí bylo možné lépe využít bohaté zdroje informací, které se v makro- i mikrohistorické rovině dochovaly pro tokugawské období. Lepší využití pramenné základny umožnilo přehodnocení zjednodušujícího rozdělení

[126] Prof. Satomi Kurosu: <http://www.fl.reitaku-u.ac.jp/~skurosu/> (28. 5. 2020).

[127] Reitaku University, 2-1-1 Hikarigaoka, Kashiwa, Chiba, 277-8686 Japan (město Kashiwa již představuje součást aglomerace Tokia); <https://www.reitaku-u.ac.jp/koho/english/> (28. 5. 2020).

[128] V květnu 2016 sbírka obsahovala 1 900 svazků japonských a cizojazyčných knih; 4 350 kopií svazků soupisů z předstatistického období; 1 300 originálních dokumentů SAC; mikrofilmy originálů seznamů obyvatelstva SAC a NAC (cca 800 obcí); rodinné listy sestavované v rámci rekonstrukce rodin (obyvatelstvo 470 vesnic a měst); ručně psané formuláře, které vyplňoval Akira Hayami; digitalizovaná data se týkají 100 000 lidských životů. Blíže: <http://www.fl.reitaku-u.ac.jp/pfhp/index-e.html> (28. 5. 2020).

na předmoderní a moderní společnost, které v souvislosti s rodinou a demografickým vývojem zdůrazňují západní teorie. Současně to umožňuje mnohostranný pohled na dějiny rodiny a celé populace. Na závěr je nutné připomenout, že současné japonské výzkumy by měly být doplněny s pomocí rozšířené pramenné základny o novou dimenzi – o „pohled zdola“. Poznání podstaty životního cyklu vesnického obyvatelstva, tak jak mohl probíhat na prahu moderního Japonska, je velmi důležité pro pochopení životní úrovně a demografického chování v předindustriální společnosti.

Stanislav Brouček a kol.

**Česká republika a diaspora:
Co bylo a co bude?**

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
a Nová tiskárna Pelhřimov. Praha
– Pelhřimov 2019, anglické resumé,
přílohy, jmenný rejstřík

Kniha představuje výběr úvah o užitečnosti dialogu mezi akademickou sférou, politikou a nositeli vnější migrace, které s určitou přibližností můžeme zahrnout pod pojem česká diaspora. Text si neklade za cíl detailní popis vztahu ČR a diaspora, nýbrž míří k podstatě věci, a především se vyjadřuje k tomu, co je třeba učinit, aby vztah ČR vůči těm, kteří se k ní jakýmkoliv způsobem hlásí, dostal oboustranně prospěšný, a tudíž funkční vztah. Nejedná se o žádné laciné výkaznictví, co zodpovědné orgány podnikly ve prospěch zahraničního Čecha a občana ČR žijícího trvale nebo dočasně mimo české země.

Cena 270 Kč

ISBN 978-80-88081-24-1 (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)

ISBN 978-80-7415-190-3 (Nová tiskárna Pelhřimov)

RECENZE A ZPRÁVY

Ján Golian, Život ľudu detvianskýho. Historicko-demografická a kulturná sonda do každodenného života na Podpoľaní v dlhom 19. storočí. Society for Human Studies ve spolupráci s Fondom na podporu umenia, Ružomberok 2019, 432 stran. ISBN 978–80972–913–41

Je potěšitelné, že se v posledních letech rozšiřují řady publikací, které se věnují vývoji obyvatelstva Slovenska. Po úctyhodné knize Bronislava Šprochy a Pavola Tišliara věnované vývoji moderní slovenské populace^[1] je nyní k dispozici i dílo, které se věnuje zajímavé oblasti Detvy v dlouhém 19. století. Jeho autor Ján Golian není ostatně čtenářům Historické demografie neznámým. V letech 2016–2017 na stránkách časopisu vycházely studie, jejichž záměrem bylo ukázat, jaký byl vývoj jednotlivých procesů demografické reprodukce ve farnosti Detva v letech 1781–1920.

Nová kniha Jána Goliana jde však vysoce nad rámec zmíněných studií. Nezaměřuje se totiž pouze na demografický vývoj obyvatelstva, ale, jak ostatně napovídá již její podtitul, má mnohem širší záběr. Její autor se totiž rozhodl vytvořit skutečně plastický obraz života na Podpoľaní, a proto čtenáře seznamuje rovněž se socioekonomickou charakteristikou oblasti, s úrovní vzdělanosti, s uplatňovanými tradicemi, ale rovněž i s určitými stereotypy, jež se podílely na vytváření obrazu o Detve a Detvanech. Základním pramenem pro výzkum se Jánu Golianovi staly především církevní matriky, které doplnil o studium kano-nických vizitací, diecézních schematismů, výsledků sčítání lidu či o informace čerpané z farní kroniky.

Kniha je rozdělena do celkem šesti větších oddílů, kdy nejrozsáhlejší je hned ten první nazvaný Základné štruktúry dejín Podpoľania. V něm se Ján Golian věnuje strukturám obyvatelstva, a to z hlediska majetkových poměrů a profesního, etnického či konfesionálního složení. Za velmi zajímavou považuji část věnovanou školní docházce a obecně organizaci škol. Na popisu konkrétní situace v jedné farnosti se autorovi podařilo poměrně zdařile ukázat, jakými postupy se tehdejší stát pokoušel dosáhnout maďarizace školství. Ján Golian nás zároveň seznamuje s konkrétními osobnostmi, které ve školách působily, takže je možné si udělat obrázek i o jejich příjmech a celkovém zázemí. Podobný postup autor rovněž volil, když popisoval, jak fungovala správa farnosti. I zde se dozvíme mnoho informací o působení jednotlivých duchovních správců.

[1] Srov. recenze Ludmily Fialové: *Historická demografie* 43, 2019, s. 142–145.

V další kapitole se Ján Golian snažil ukázat, jakým způsobem popisovali devtanské obyvatelstvo doboví autoři. Jde o téma, které je rovněž vysoce zajímavé, neboť postava Dětvana sloužila jako archetypální předobraz Slováka. Autor čtenáře seznamuje s určitými stereotypy, do nichž se přirozeně promítala i národnost pozorovatelů, takže je možné nalézt jak veskrze pozitivní texty, tak silně negativně zbarvená líčení tamních obyvatel. Je škoda, že tato kapitola zůstala pouze na úrovni výčtu a citací jednotlivých textů bez pokusu o interpretaci záměrů jednotlivých autorů.

Následující tři části se věnují sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti, jsou v nich tedy charakterizovány základní demografické rysy chování tamního obyvatelstva. Ján Golian nicméně nezůstává pouze u „suchých“ čísel. I tyto kapitoly vhodně doplňuje texty, v nichž popisuje zvyky a obřady, které tyto klíčové momenty lidského života doprovázely. Za zajímavou považuji i část, v níž autor rozebírá jména, která obdržely děti při křtu. Poukazuje zároveň na velmi neobvyklou praxi, kdy v určitých případech byla při výběru křestního jména rozhodující role faráře, která mohla i přebít vůli rodičů.

V poslední části knihy se její autor zabývá specifiky, která život na Podpoľaní doprovázela. Svoji pozornost věnuje nejprve lidem přicházejícím „zvnějšku“ – tedy jak cizincům nebo vojákům a veteránům, tak žebrákům či tulákům. Součástí této závěrečné části je i kapitola, v níž Ján Golian popisuje nejhorší mortalitní krizi sledovaného období, která se projevila v roce 1873, kdy Detvu zasáhly zároveň epidemie kašle, černých neštovic i cholery. Zemřelo tehdy téměř tisíc osob, což představovalo trojnásobek běžného stavu. Ostatně přehledy počtu sňatků, narozených i zemřelých tvoří závěrečnou přílohu, kterou doplňuje i seznam farářů a administrátorů farnosti sestavený již od poloviny 17. století. Čtenáře určitě zaujme rovněž připojená bohatá barevná obrazová příloha.

Celkově lze shrnout, že knihou Jána Goliana se ke čtenářům dostává skutečně důkladně zpracované dílo. Deset let trvající výzkum se v tomto případě zcela jistě zúročil a lze jen doufat, že k této práci přibudou i další historickodemografické studie, a to nejen z pera Jána Goliana, ale i dalších slovenských autorů.

Alice Velková

**Jaroslav Čechura, Krizový management barokní ekonomiky?
Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků
(1660–1720), Karolinum, Praha 2020, 334 s. ISBN 978–80–246–4503–2**

Recenzovaná monografie představuje strukturální analýzu sociálně-hospodářských, mikrohistorických a v některých otázkách též demografických poměrů raně novověkých Čech po třicetileté válce, konkrétně dvou rozsáhlých schwarzenberských panství v jižních Čechách – Třeboň a Hluboká. Tato analýza není

nijak samoúčelná, Jaroslav Čechura se prostřednictvím jejich výstupů snaží definitivně zhodnotit, respektive vyvrátit soubor mytických představ sdružených pod pojmem „druhé nevolnictví“, tedy systému evokujícího chmurný obraz vývoje českého venkova ve druhé polovině 17. a v 18. století. V souvislosti s tím se autor zabývá tradiční představou agrárního dualismu, tedy jakéhosi civilizačního zlomu v 17. století, údajně rozdělujícího Evropu na protokapitalistický západ a konzervativní, feudalistický, zaostávající východ. Jaroslav Čechura se na základě svých závěrů snaží přinejmenším relativizovat, respektive doložit nuance tohoto jinak černobílého socio-ekonomického modelu (i s přesahy na jiná česká panství, například Frýdlantsko, Polabí).

Volbu zmíněných dvou jihočeských panství autor vysvětluje v úvodní části argumentem, že až doposud nebyl proveden konkrétní rozbor určitého velkostatku v držení nové vrchnosti v období po skončení třicetileté války. Toto tvrzení je logické a volba má jistě své opodstatnění. Po zcela devastující válce bylo totiž nutno co nejrychleji a nejefektivněji obnovit zničené velkostatky, především pak dominikální hospodářství – tento proces pak J. Čechura nazývá „krizovým barokním managementem“.

Mezi nejzajímavější okruhy otázek, které se autor snaží blíže objasnit, patří vztah vrchnosti k poddaným a patrimoniální správě, včetně tak zajímavého a doposud minimálně reflektovaného pohledu, jakým byly projevy možného paternalismu vrchnosti vůči vlastním poddaným. Z hlediska historická demografie je nepochybně důležité analyzování dopadů a recepce moru a selského povstání v roce 1680.

Problematika raně novověkého venkova z pohledu sociálních a hospodářských dějin je zvláště v poslední době reflektována v české historiografii ve formě různých obsáhlých mikrosond i celých monografií. Toto téma je badatelsky vytěžováno i v zahraniční literatuře, především v německé, kde mají sociální dějiny silnou tradici a kde se úspěšně rozvíjí zkoumání minulosti pomocí „dějin zdola“. Pozornost historiků se od tzv. „velkých dějin“ přesouvá na „malé dějiny“. České prostředí dlouhodobě s tímto přístupem a jeho zahraniční historiografickou základnou seznamuje především Jaroslav Čechura.

Obě zkoumaná schwarzenberská dominia tvořila v rámci Českého království bezesporu svět sui genesis, a to především díky velikosti držav dotyčného rodu, který neměl v soudobých Čechách konkurenci. Sám autor upozorňuje, že je třeba odlišovat situaci na nevelkých statcích o několika desítkách poddaných od celků o desítkách lokalit.

Jedním ze specifíků správy jihočeských panství byly každoroční důkladné vizitace jak dominikálního hospodaření, tak i poddanské správy, patronátních práv a podobně. Vizitace prováděly dlouhá desetiletí osoby z Moravy, které neměly ke zdejšímu regionu žádné osobní vazby. Z jejich působení vznikaly obsáhlé vizitační zprávy, které velice detailně a plasticky postihují realitu barokního „patrimoniálního managementu“. Z nich autor při svých analýzách podrobně vycházel. Dalším důležitým pramenem jsou také osobní dopisy mezi knížetem Schwarzenbergem

a jeho patrimoniální správou, které detailně informují o ekonomicko-administrativních pochodech obou panství – pouze v dekadě 1695–1704 jich bylo knížeti jen z Hluboké odesláno více jak 1350. Jaroslav Čechura tuto obousměrnou korespondenci pečlivě prostudoval, monografie se tedy opírá o nesmírně pečlivou heuristiku, která byla plně přetavena do kvality vzniklého textu.

Řada nosných zjištění o ekonomickém „managementu“ obou jihočeských dominií skutečně vyvrací mnohé mylné představy o uniformitě vrchnostenského podnikání a zapojování vlastních poddaných do jeho chodu – zde je ovšem na místě zdůraznit, že ekonomické principy Schwarzenbergů nebyly v Čechách té doby rozhodně masivně rozšířené, ba naopak, což autor na řadě míst svého textu pochopitelně akcentuje. Z nejdůležitějších pro relativizaci představ o „druhém nevolnictví“ zmíním autorovy závěry, že v rámci racionalizace dominikálního hospodaření nebyly ve dvorech rušeny vlastní koňské a volské potahy a povinnost jejich držení nebyla přenášena na jednotlivé selské usedlosti jako na jiných panstvích. Objevily se zde dokonce pokusy půjčovat poddaným dlouhodobě panský tažný dobytek a obilí, a tím urychlit regeneraci rustikálu po třicetileté válce. Základní hospodářské sektory vykazovaly kontinuitu se stavem z druhé poloviny 16. století. Dalším argumentem je fakt, že poddaní na Třeboňsku nebyli podrobeni žádným systémovým změnám. Je nutné ovšem přiznat, že v inkriminované době jim byla výrazně zvýšena robotní povinnost (v předbělohorském období se zde reálně patrně vůbec nerobotovalo) a neúčast na robotě byla pokutována, nebo mohla být zodpovědná osoba i uvězněna; reluce sice byla možná, ale relativně nákladná (až 15 zl. za rok). Na analyzovaných velkostatech také chybí jakákoliv stopa po nucených odběrech vrchnostenských produktů a objevuje se zde výrazná podpora ze strany patrimoniální správy, aby vesničané dávali své syny učit řemeslu.

Jedním z aspektů, kterými autor vyvrací zažitá klišé okolo tzv. druhého nevolnictví je i sledovaný pohyb poddaných třeboňského panství mimo hranice tohoto celku. Obecně platná norma nevolnictví nepřipouštěla, aby bez povolení vrchnosti opouštěli poddaní své dominium – jednotlivé regionální sondy především v posledních patnácti letech ale dokazují, že realita byla zcela odlišná. Konkrétně na Třeboňsku se ve dvacátých letech 17. století pohybovalo mimo dominium několik set osob, ve třicátých letech už to bylo minimálně 11,5 % všech poddaných.

Hlavní těžiště předložené monografie leží v detailní syntéze administrativně-ekonomického působení jednotlivých vrchních patrimoniálních úředníků, a to ve formě souvislých „mikro-analýz“. Jejich prostřednictvím J. Čechura pochopitelně představuje i osobnosti jednotlivých hejtmanů, purkrabích a jejich některých spolupracovníků. Mimo jeho zájem sice stojí poznání rodinných a sociálních (popřípadě klientských) vazeb jednotlivých osob, někteří úředníci ovšem i tak vycházejí z textu velmi plasticky. Za všechny uvedu případ třeboňského purkrabího Nerada, který byl výraznou „černou ovčí“ a k jehož odvolání knížete Schwarzenberga mimo jiné přimělo i značné množství poddanských stížností (soukromě páčil a prodával pálenku, měl podivné kontakty s různými lidmi na panství, bil dvorskou čeleď,

vedl řadu drobných nekalých transakcí na úkor knížecí pokladny aj.). Stejně tak byl doslova na hodinu ze služby propuštěn i třeboňský hejtman Hossmann, na kterého si také dlouhodobě stěžovali zdejší poddaní – při každoroční vizitaci roku 1673 už jeho aroganci a zároveň snahu o zakrytí svého (mimo)úředního působení nebylo možné tolerovat a hejtman byl zbaven úřadu. Oba dva případy dokládají, že poddaní nebyli v době baroka pouhými trpnými objekty, ale v případě nespokojenosti neváhali psát přímo vrchnosti stížnosti na chování nejvyšších lokálních úředníků – a tyto stížnosti, jak vidno, nemusely být oslyšeny.

Ve své monografii se Jaroslav Čechura také zabývá problematikou nevolnického povstání roku 1680 – toto téma zpracovává už mnoho let, dokonce i monograficky. Na jihočeských schwarzenberských panstvích nepropuklo, což autor detailně analyzuje a komparuje především s panstvím Frýdlant. Podle jeho závěrů nebylo zmíněné povstání primárně způsobeno výrazným zvýšením robotních povinností, ale dalším ekonomickým a sociálním útlakem. A právě díky výše jmenovaným ekonomickým principům Schwarzenbergů podle J. Čechury nebylo vytvořeno vhodné klima pro vznik selské rebelie.

Vladimír Jakub Mrvík

Historická demografie

2020/44 [1]

Family Strategies of Magnate Houses of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th Centuries. Political Program and Demographic Results

*Rodinné strategie magnátských rodů v polsko-litevské unii v 16.–18. století.
Politický program a demografické výsledky*

MARZENA LIEDKE 1

Did Women in the Role of Grandmothers Affect their Daughter's Reproductive Behaviour and Their Grand-offspring Survival Rates? Case Study of the Škvorec Domain in the 18th and 19th Centuries

*Měly ženy „babičky“ vliv na reprodukční chování svých dcer a přežívání vnoučat?
Případová studie panství Škvorec v 18. a 19. století*

BARBORA JANÁKOVÁ KUPROVÁ 19

Vývoj sňatečnosti na Jesenicku se zvláštním zřetelem k městu Jeseník v 19. století

The Development of Nuptiality in the Jeseník Region with Special Regard to the Town of Jeseník in the 19th Century

RADEK LIPOVSKI – PETR ZATLOUKAL 49

Population Changes in Polish Western Territories Before and After World War I

Populační změny na území západního Polska před a po první světové válce

DARIUSZ K. CHOJECKI 93

Recenze a zprávy 133

Historická demografie

2020/44 [2]

Vliv majetkových poměrů a povolání na sňatkový věk ve Staňkově v 19. století

Influence of Wealth and Occupation on Age at Marriage in Staňkov in the 19th Century

LUKÁŠ BOZDĚCH 145

**Úmrtnost v Českých zemích mezi lety 1870–1910:
aplikace historických transversálních úmrtnostních tabulek**

Mortality in the Czech Lands 1870–1910:

Application of the Historical Transversal Life Tables

KLÁRA HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ – PETR MAZOUCH – LUDMILA FIALOVÁ . 179

Japonská historická demografie a výzkumy rodiny v předmoderní době.

Věnováno památce jejího zakladatele Akira Hayami

(22. 10. 1929–4. 12. 2019)

Japanese Historical Demography and the Family Studies at Pre-modern Times.

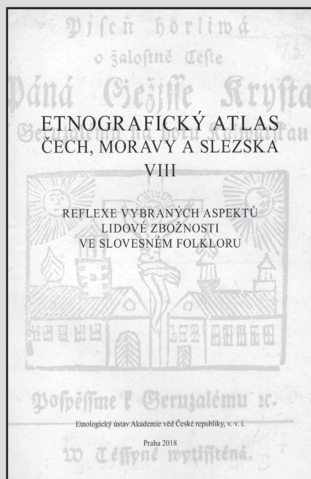
Dedicated to the Memory of its Founder Akira Hayami

(22. 10. 1929–4. 12. 2019)

SATOMI KUROSU – JOSEF GRULICH 217

Recenze a zprávy. 251

Jaroslav Otčenášek

**Etnografický atlas Čech, Moravy
a Slezska VIII.**

**Reflexe vybraných aspektů lidové
zbožnosti ve slovesném folkloru**

[Ethnographical Atlas of Bohemia,
Moravia and Silesia VIII.: Reflection of
Selected Aspects of Folk Religion in
Folk Narratives]

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha 2018, 78 stran, příloha 10 mapových
listů, anglické resumé

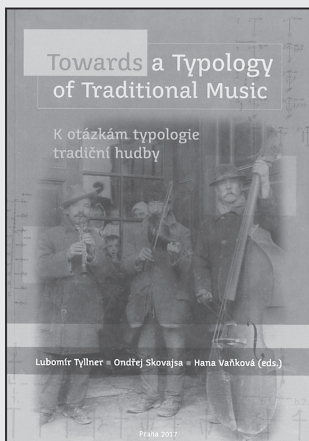
Tento svazek atlasu zpracovává údaje o slovesném folkloru a způsobu, jakým zachycuje lidovou spiritualitu a prvky s ní spojené. Vzhledem k limitovanému rozsahu jednotlivých čísel atlasu byly vybrány ty nejpodstatnější oblasti lidové slovesnosti (pohádky a pověsti o poustevnících, o ideálním panovníku Josefu II., o mesianismu, o tajných protestantech a Martinu Lutherovi, o spiritismu, o Kristu a svatých, o ďáblu atd.). Jako informační základna sloužily především zaznamenané pověsti, legendy a fabuláty, okrajově pak pohádky a humorky. Součástí publikace je deset mapových listů.

This volume of atlas is processing data on verbal folklore (folk narrative) and the way it depicts the folk spirituality and elements associated with it. Due to the limited range of individual numbers of the atlas, the most important areas of folkloric verbs were selected (Tales and legends about hermits, the ideal ruler Joseph II., Messianism, secret Protestants and Martin Luther, Spiritism, Christ and their Saints, Devil etc.). As an information platform utilized primarily to record legends and fabulae, then marginally folktales and anecdotes. The publication also contains ten map sheets.

Key words: ethnocartography, folk belief, folk narrative, folk legend, folk anecdotes, Christian religion

Cena 290 Kč

ISBN 978-80-88081-21-0

Lubomír Tyllner – Ondřej Skovajsa –
Hana Vaňková (eds.)

**Towards a Typology of Traditional
Music / K otázkám typologie tradiční
hudby**

*Sborník referátů ze stejnojmenné mezinárodní
konference konané 21.–22. 9. 2016 v Praze*

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha 2017, 184 s., jmenný rejstřík, články
publikovány česky, slovensky, anglicky

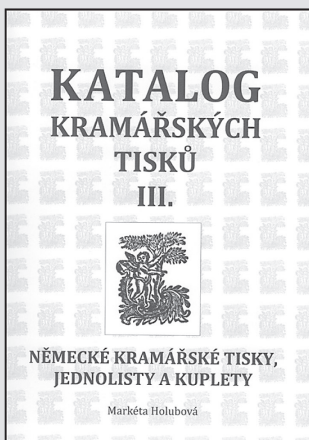
„Snaha dopátrat se uspokojivého závěru v otázce typologie české lidové hudby není nepodobná tomu, co pro české historiky znamená dopátrání se národní historie, její role v evropských dějinách, vytvoření konstrukce národní identity a smyslu českých dějin. Bruno Nettl roku 1983 hovořil o zaujetí naší vědy, etnomuzikologie, identitou. A právě k tomuto tématu, dnes možná aktuálnějšímu než kdy jindy v minulosti, se ve svých důsledcích chce přihlásit i tato konference věnovaná právě typologii v tradiční hudbě.“

(Lubomír Tyllner: Úvodem: Proč právě typologie? In: *Towards a Typology of Traditional Music / K otázkám typologie tradiční hudby.*)

Cena 195 Kč

ISBN 978-80-88081-20-3

Objednávky vyřizuje B. Gergelová: gergelova@eu.cas.cz

Markéta Holubová

**Katalog kramářských tisků III.
Německé kramářské tisky, jednolisty
a kuplety**

Vydal Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha 2018, 128 s., 8 rejstříků, anglické
resumé

Sbírku jazykově německých kramářských tisků, jednolistů a kupletů, uloženou v archivu Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., v Praze ve Fondu německých oblastí, tzv. Pražské sbírce německých lidových písní tvoří německá kramářská produkce s náboženskou a světskou tematikou, která byla distribuována na území střední Evropy v letech 1674–1874. Katalog obsahuje 280 anotovaných záznamů, nedílnou součástí je také rozsáhlý vyhledávací aparát, sestávající z osmi rejstříků.

Cena 110 Kč

ISBN 978-80-88081-15-9

Objednávky vyřizuje B. Gergelová: gergelova@eu.cas.cz

2020/44 [2]

Historická demografie

Historická demografie

Historická demografie

2020/44 [2]

demografie

Ročník 44 / 2020 [Číslo 2]

ISSN 0323–0937 (Print)

ISSN 2570–9259 (Online)

Registrační číslo MK ČR E 18976

© Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2020

© Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií,
Praha 2020

Šéfredaktorka / Editor-in-chief: Alice Velková

Výkonná redaktorka / Managing Editor: Markéta Skořepová

Redakční rada / Editorial Board: František Bahenský (Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha), Ioan Bolovan (Faculty of History and Philosophy, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca), Karel Černý (1. lékařská fakulta UK, Praha), Ludmila Fialová (Přírodovědecká fakulta UK, Praha), Josef Grulich (Historický ústav FF JU, České Budějovice), Pavla Horská (Praha), Jan Horský (Fakulta humanitních studií UK, Praha), Eduard Maur (Praha), Satoshi Murayama (Department of Humanities and Environmental Studies, Faculty of Education, Kagawa University, Kagawa), Sheilagh Ogilvie (Centre for Economic and Social History, University of Oxford), Andrea Pokludová (Filozofická fakulta OU, Ostrava), Markéta Pražáková Seligová (Fakulta humanitních studií UK, Praha), Markéta Skořepová (Historický ústav FF JU, České Budějovice), Peter Teibenbacher (Institut für Wirtschafts-, Sozial- und Unternehmensgeschichte, Karl-Franzens-Universität Graz), Pavol Tišliar (Katedra etnologie a muzeologie FF UK, Bratislava), Jiří Woitsch (Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha)

Redakce: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Na Florenci 3, 110 00, Praha 1,
e-mail: hdredakce@gmail.com

Informace o časopisu a pokyny pro autory:
http://eu.avcr.cz/Casopisy/Historicka_demografie/

Objednávky a distribuce: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Na Florenci 3, 110 00
Praha 1, Distribuce malotirážních tisků, e-mail: gergelova@eu.cas.cz

Sazba & typografie: Martin Třešňák, Šišková 1228, 182 00 Praha 8,
e-mail: martin.tresnak@gmail.com

Tisk: Nová tiskárna Pelhřimov, spol. s r. o., Krasíkovická 1787, 393 01
Pelhřimov, e-mail: ntp@ntp.cz, www.ntp.cz

Cena: 130 Kč

Vychází: dvakrát ročně

Vydávají: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., IČO 68378076
a Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, IČO 00216208

Pokyny pro autory platné od ročníku 43/2019

Redakce přijímá rukopisy výhradně v elektronické podobě na adrese hdredakce@gmail.com. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu, včetně Vašeho e-mailu a pracoviště.

Témata příspěvků: Redakce přijímá příspěvky z oboru historické demografie, historické sociologie, paleodemografie, archivnictví (pokud se týkají pramenů využitelných pro demografický výzkum), historické geografie, historické statistiky (pokud se váží k historii obyvatelstva nebo historii demografie) a z etnografie a historické antropologie (pokud se týkají otázek přirozené měny, rodiny a migrací). Přijímá rovněž recenze na publikace s výše uvedenou tematikou a zprávy o dění v oboru.

Rozsah příspěvku: Textová část příspěvku by neměla přesáhnout 50 normostran (1 normostrana = 1800 znaků včetně mezer). Rozsah zpráv a recenzí by neměl přesáhnout 5 normostran. Zasláná studie musí obsahovat jak řádný poznámkový aparát, tak následující texty přeložené do anglického jazyka: název studie, abstrakt v rozsahu 500–700 znaků a 3–5 klíčových slov.

Recenzní řízení: Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Rozhodnutí o publikování rukopisu je autorovi sděleno nejdéle do 14 dnů po zasedání redakční rady. Redakce provádí jazykovou a grafickou úpravu textu, může požadovat úpravy či omezení grafických a obrazových příloh.

Zásady pro optimální podobu textu

1. Rukopis je třeba zaslat v textovém editoru Word ve formátu *.doc nebo *.rtf.
2. Poznámky pod čarou vkládejte za pomoci automatické funkce programu Word.
3. Vyznačování v textu (kurzívou, tučně) a používání exponentů a indexů bude zachováno.
4. Nepoužívejte různé druhy podtisků a barev, nepoužívejte ani podtrhávání v textu, vyvarujte se užívání tabelátorů, konců, vícečetných mezer, odsazování odstavců pomocí mezerníku.
5. Vypracované tabulky a grafy vkládejte přímo do textu a zároveň přiložte i se zdrojovými daty v samostatném souboru v programu Excel. Při přípravě tabulek i grafů berte v úvahu rozměry časopisu (formát A5), grafy a obrázky přizpůsobte černobílé formě tisku.
6. Všechny obrazové soubory (mapy, fotografie) vložte do textu a zároveň přiložte samostatně ve formátu *.jpg nebo *.tiff. a v minimálním rozlišení 300 dpi.
7. U každé tabulky, grafu či obrázku musí být uveden název v češtině a angličtině a také zdroj ve formě krátkého odkazu na užitý archivní materiál, publikaci či vlastní výpočet.
8. Nejvhodnějším typem písma v grafech a tabulkách je Times New Roman.

Pravidla citací: V případě citování více prací jednoho autora v jedné poznámce vždy uvádějte celé jméno a příjmení autora, vyhněte se zkracování typu *Týž*, *Táž*. Vyvarujte se zkracování názvů periodik ve smyslu *Historická demografie (dále HD)*. Opakovaný odkaz na konkrétní publikaci je vhodné zkrátit (E. MAUR, *Základy*, s. 15; tamtéž, s. 15). Snažte se uvést co nejpřesnější stránkové rozmezí textu, na který odkazujete (s. 15–20).

Příklady základních druhů citací

Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978.

Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského od Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876. s. 102–111, § C.XXXVII–§ C.LIX.

Pavla HORSKÁ, *K historickému modelu středoevropské rodiny*. Demografie 31, 1989, s. 137–143.

Dana ŠTEFANOVÁ – Markus CERMAN, *Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (eds.), *Historik zapomenutých dějin*. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 83–107.

Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Toposekce 3. vojenského mapování, <https://archivnimapy.cz/uk/pohledy/archiv.html> (27. 8. 2018).